

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHDİLİK İNANCININ HİCRÎ I-III. ASIRLARDAKİ
TARİHİ SEYRİ VE GÜNÜMÜZ TÜRKİYESİNDE ANLAŞILMA
BİÇİMLERİ

Mehmet BARAÇ

ŞANLIURFA-2019

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHDİLİK İNANCININ HİCRÎ I-III. ASIRLARDAKİ
TARİHİ SEYRİ VE GÜNÜMÜZ TÜRKİYESİNDE ANLAŞILMA
BİÇİMLERİ

Mehmet BARAÇ

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Kadri ÖNEMLİ

ŞANLIURFA-2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nın 165230004 numaralı öğrencisi Mehmet BARAÇ'ın hazırladığı "Mehdilik İnanıcının Hicrî I-III. Asırlardaki Tarihi Seyri ve Günümüz Türkiyesinde Anlaşılma Biçimleri" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 09/08/2019 tarihinde, saat 11.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

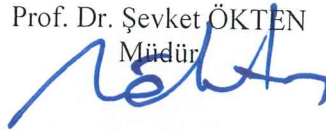
09/08/2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğretim Üyesi Kadri ÖNEMLİ	Basarılı	K. ÖneMLİ
Üye Başkan	Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ	Basarılı	M. Ekinci
Üye	Dr. Öğretim Üyesi Muhyettin İĞDE	Basarılı	M. İğde

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

09/08/2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı Mehmet BARAÇ
Öğrenci Numarası 165230004
Enstitü Anabilim Dalı Temel İslam Bilimler
Programı Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe) "Mehdilik İnançının Hicrî I-III. Asırlardaki
Tarihi Seyri Ve Günümüz Türkiyeinde
Anlaşılma Biçimleri"

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen "Mehdilik İnançının Hicrî I-III. Asırlardaki Tarihi Seyri Ve Günümüz Türkiyeinde Anlaşılma Biçimleri" çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 143 sayfalık kısmına ilişkin, ...24/...07/2019... tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 14'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarının bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer olmadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

24/07/2019

Mehmet BARAÇ
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım

.....24/07/2019

.....
Dr. Öğr. Üyesi Kadri ÖNEMLİ
(İmzası)

ÖZET

MEHDİLİK İNANCININ HİCRÎ I-III. ASIRLARDAKİ TARİHİ SEYRİ VE GÜNÜMÜZ TÜRKİYESİNDE ANLAŞILMA BİÇİMLERİ

BARAÇ, Mehmet

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi. Kadri Önemli

Mayıs, 2019, 140 sayfa

Mehdilik inancı, İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Müslümanların gerek zihin dünyasında gerekse toplumsal ve sosyal yaşantılarının o günkü gündeminde hep var olagelmıştır. Bu anlayışa sahip olan zümreler, Mehdî'nin kimin soyundan geleceği ve kim olduğu gibi konularda ayrılığa düşmüş ve birtakım fırkalara bölünerek kendi Mehdîlerini ilân etmişlerdir. Bu bağlamda hicrî birinci asır ile üçüncü asır arasında birçok kimse ya kendini Mehdî ilân etmiş veya başkaları tarafından öyle olduğu düşünülerek Mehdî olduğu kabul edilmiştir.

On ikinci imam Muhammed b. Hasan el-Askerî'nin gelmesini bekleyen ve Mehdilik inancının temel bir inanç haline geldiği tek fırka, Şîa mezhebidir. Ancak Mehdilik düşüncesinin teşekkülü daha eski zamanlara dayanmaktadır. Ayrıca Mehdî iddiası ile öne çıkan isimler, tarihin her devrinde olmuş ve günümüze gelinceye dek bu iddia ile ortaya çıkan birçok kimse olmuştur.

İslam tarihinin ilk dönemlerinde ortaya çıkan Mehdilik iddiaları, salt bir düşünce olarak kalmamış, birtakım savaş ve ölümlerle sonuçlanan olayları da beraberinde getirmiştir. Bazı fırkalar, bu şahısların akıbetinin belirsiz olduğunu kabul ederken; bazıları ise bunların ölmediğini iddia ederek birgün yeryüzüne tekrar inerek zulüm ile dolan dünyayı adalet ile dolduracağına inanmıştır.

İslam tarihinin ilk dönemlerinde ortaya çıkan Mehdilik fikri, günümüzde halen belli zümreler tarafından bazı şahıslar için düşünülmüş ve bunların Mehdî olduğu iddia edilmiştir. Bazı kesimler ise, Mehdî hakkındaki rivayetlerin sahit olduğunu kabul etmiş ve belli bir şahsın Mehdî olduğunu iddia etmeksizin bu inancın varlığını benimsemişlerdir.

Anahtar kelimeler: Mehdilik- Kurtarıcılık, Fırkalar, Ric'at, İntizar.

ABSTRACT
THE HISTORICAL PROCESS OF MAHDISM BELIEF IN I-III. CENTURY
OF HIJRI AND ITS FORMS OF UNDERSTANDING ON TODAY'S IN
TURKEY

BARAÇ, Mehmet

Master's Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Asst. Prof. Dr. Kadri Önemli

May, 2019, 140 pages

From the early days of Islamic history, the belief in the Mahdism has always existed in the agendas of Muslims both in their minds and social lives. The coteries which have this understanding have disagreed the subjects of that who the descendants of the Mahdi are or who they are and they have declared their own Mahdi by dividing themselves into a number of sects. In this context, between the first century and the third century of Hijri, many people either proclaimed themselves or were accepted by others as Mahdi. The Shi'a is the only sect in which Mahdism has become a fundamental belief and expected 12th Imam Muhammad b. Hasan al-Asker to come. However, the formation of the Mahdism thought is based on earlier times. In addition, names that come to the fore with the claim of Mahdi have been in every period of history and many people have emerged with this claim until today.

The Mahdism claims that emerged in the early periods of Islamic history did not remain as mere thought, but brought with them some events that resulted in war and deaths. While some sects accept that the fate of these individuals is uncertain, some believe that they didn't die and one day they will re-land on the earth and fill the persecuted world with justice.

Nowadays, the idea of Mahdism which emerged in the early periods of Islamic history is considered for some people by certain coteries and it is claimed that they are Mahdi. On the other hand, some of them have accepted that the narrations about the Mahdi are authentic and adopted the existence of Mahdism faith without asserting that a certain person is the Mahdi.

Key Words: Mahdism – Recovery, The Sectarrians, Retreat, Expectation.

**MEHDİLİK İNANCININ HİCRÎ I-III. ASIRLARDAKİ TARİHİ SEYRİ VE
GÜNÜMÜZ TÜRKİYESİNDE ANLAŞILMA BİÇİMLERİ**

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
1. Konunun Önemi Ve Genel Olarak Çerçevesi.....	1
2. Araştırmanın Amacı Ve Önemi.....	2
3. Araştırmanın Yöntemi.....	4
4. Kaynaklar.....	7
4.1. Sözlükler.....	7
4.2. Dinler Tarihi, Tefsir Ve Hadis Kaynakları.....	7
4.3. Tarih Ve Tabakât Kitapları.....	8
4.4. Makâlât türü Eserler.....	9
4.5. Çağdaş Araştırmalar.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

**İSLAM İNANCINDA MEHDİLİK DÜŞÜNCESİNİN MAHİYETİ VE
DAYANAĞI**

1.1. MEHDÎ VE MESİH KAVRAMLARI	12
1.1.1. Mehdî Kavramı.....	12
1.1.2. Mesih Kavramı.....	14
1.2. SEMAVÎ DİNLERDE MESİH KAVRAMININ MAHİYETİ	15
1.2.1. Yahudilikte Mesih İnancı.....	15
1.2.2. Hristiyanlıkta Mesih İnancı.....	19
1.2.3. İslam'da Mesih Ve Nüzul-ü İsa.....	23
1.3. MEHDÎ VE MESİH KAVRAMLARI ARASINDAKİ FARKLILIKLAR	28
1.4. MEHDÎ İNANCININ DAYANAĞI OLAN HADİSLER	30
1.4.1. Hadislerin Hücciyeti İle İlgili Genel Bir Değerlendirme.....	30

1.4.2. Mehdilik İnancının Temelini Oluşturan Hadisler	34
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

MEHDİLİK İNANCININ HİCRÎ I-III. ASIRLARDAKİ TARİHİ SEYRİ

2.1. HZ. ALİ’NİN MEHDÎ OLDUĞU İDDİASI	39
2.1.1. Abdullah b. Sebe’nin Şahsiyeti	39
2.1.2. Hz. Ali’nin Mehdî Olduğunu İddia İbn Sebe’ ve Taraftarları.....	41
2.2. MUHAMMED b. el-HANEFİYYE’NİN MEHDÎ OLDUĞU İDDİASI.....	44
2.2.1. Muhammed b. el-Hanefiyye	44
2.2.2. Muhtar es-Sekafî	49
2.2.3. Muhammed b. el-Hanefiyye’nin Mehdî olduğu iddiaları	50
2.3. MUHAMMED el-BAKIR’IN MEHDİLİĞİ İDDİASI	53
2.3.1. Muhammed el-Bakır	53
2.3.2. Muhammed el-Bakır’ın Mehdiliğini İddia Edenler	55
2.4. CA’FER es-SADIK’IN MEHDÎ OLDUĞU İDDİASI	57
2.4.1. Ca’fer es-Sadık	57
2.4.2. Ca’fer es-Sadık’ı Mehdî Kabul Eden Fırkalar	59
2.4.2.1. Nâvûsiyye’ye Göre Mehdilik.....	59
2.4.2.2. Şumeytiyye’ye Göre Mehdilik.....	60
2.5. MUHAMMED b. ABDULLAH en-NEFSÜ’Z-ZEKİYYE ve MEHDÎ OLDUĞU İNANCI	60
2.5.1. Muhammed b. Abdullah en-Nefsü’z-Zekiyye.....	61
2.5.2. Muğiriyye’ye Göre Mehdilik İnancı.....	64
2.5.3. Muhammediyye’ye Göre Mehdilik Anlayışı.....	65
2.5.4. Cârudiyye’ye Göre Mehdilik İnancı.....	66
2.5.5. Muhammed b. Abdullah’ın Kendini Mehdî Görmesi Meselesi.....	66
2.6. ABDULLAH b. MUAVİYE’NİN MEHDÎ OLDUĞU İDDİASI	70
2.6.1. Abdullah b. Muaviye	70
2.6.2. Abdullah b. Muaviye’yi Mehdî Olarak Kabul Edenler.....	72
2.6.2.1. Cenâhiyye’ye Göre Mehdî İnancı	72
2.6.2.2. Harbiyye’ye Göre Mehdî Anlayışı	73

2.7. MUSA el-KÂZİM'İN MEHDİLİĞİNİ İDDİA EDEN FIRKALAR	74
2.7.1. Musa el-Kâzım'ın Şahsiyeti.....	75
2.7.2. Musa el-Kâzım'ın Mehdî olduğu İddiaları	76
2.7.2.1. Kat'iyeye göre Mehdilik	76
2.7.2.2. Vâkıfe/ Memtûre ve Bişriyye/Mûfevzâ'ya göre Mehdilik	77
2.7.2.3. Mûseviyye'ye göre Mehdilik	78
2.8. MUHAMMED b. İSMAİL b. CA'FER es-SADİK	79
2.8.1. Muhammed b. İsmail	79
2.8.2. Muhammed b. İsmail'in Mehdî olduğu İddiaları.....	80
2.9. MUHAMMED b. HASAN el-ASKERÎ el-MEHDÎ	82
2.9.1. Muhammed b. Hasan el-Askerî.....	83
2.9.2. Muhammed b. Hasan el-Askerî'nin Gaybeti.....	85
2.9.3. Gaybet-i Suğrâ Ve Gaybet-i Kübrâ	86
2.9.4. Muhammed b. Hasan el-Askerî'nin Mehdiliği Hususu	87
2.9.5. Makâlât Kitaplarında 12. İmam El-Mehdîyyû'l-Muntazar Konusu.....	90
2.10. UBEYDULLAH el-MEHDÎ	92
2.10.1. İsmâiliyye Fırkası ve İsmâilî Dâîlerin Faaliyetleri	92
2.10.2. Fatımî Devleti'nin Kurulmasında Ebû Abdullah eş-Şîi'nin Rolü	93
2.10.3. Fatımî Devleti'nin Kurucusu Ubeydullah el-Mehdî	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHDİLİK İNANCININ GÜNÜMÜZ TÜRKİYESİNDE ANLAŞILMA BİÇİMLERİ

3.1. MUHTELİF ŞAHSİYETLERİN MEHDİLİK ANLAYIŞLARI	99
3.1.1. Said Nursî'ye göre Mehdilik	99
3.1.2. Ethem Ruhi Fığlalı ve Mehdilik Düşüncesine Bakışı	104
3.1.3. Hasan Onat ve Mehdilik Hakkındaki Düşüncesi	107
3.1.4. Halil Gönenç'in Mehdilik İnanıcı Hakkındaki Düşüncesi.....	111
3.2. TÜRKİYE'DEKİ CEMAATLERİN MEHDİLİK ANLAYIŞLARI	112
3.2.1. İsmailî Cemaati'nin Mehdilik Anlayışı	112
3.2.2. Işıkçılar Grubunun Öncüsü Hüseyin Hilmi Işık'ın Mehdilik Anlayışı. 115	

3.2.3. Esad Coşan'ın Mehdilik Hakkındaki Düşüncesi	118
3.2.4. Süleymanlılara Göre Mehdilik İnancı.....	120
SONUÇ	127
KAYNAKÇA	129

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhi's-selam
AÜİFD	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	Bin
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
çev.	Çeviren
ed.	Editör
h.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	Milâttan Önce
MÜİFV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
s.a.v.	Sallâllahu Aleyhi Vesellem
ö.	Ölüm Tarihi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik Eden
tsh.	Tashih Eden
t.y.	Basım Tarihi Yok
vd.	Ve Diğerleri
vs.	Vesaire

GİRİŞ

1. Konunun Önemi Ve Genel Olarak Çerçevesi

Mehdî, kıyamete yakın bir dönemde Hz. Peygamber'in (s.a.v) soyundan gelecek bir kimsenin ortaya çıkarak zulüm ile dolan dünyayı adalet ile dolduracağına inanılan kimse; Mehdilik ise bu inancın var olduğu kurtarıcılık fikrinin genel adıdır.

İnsanlar, tarih boyunca yaşadıkları toplum içinde hayatın ve yaşam koşullarının getirmiş olduğu sosyo-psikolojik her türlü sıkıntı ve problemlerle karşılaşmış ve altından kalkabildiği sorunlarla mücadele etme çabasını vermiştir. Ne var ki, mücadele ve direnme ruhundan yoksun toplumlar, çoğu zaman mücadele etmekten geri durmuş; toplumda kaos ortamının hâkim olması ve dünya düzeninin farklı bir hâl alması neticesinde bir takım kurtuluş yolları bulma ihtiyacı, böylesi toplumlarda peyda olmuştur. Bu çarelerden birisi, “Olağanüstü güçte bir kurtarıcının” gelip onu bekleyen zümreleri, içinde buldukları buhrandan kurtararak arzuladıkları hayatı onlara yaşatmasıdır.

Bu ihtiyaca cevap vermesi beklenen kurtarıcının gerek adı, gerek karakteristik özellikleri ile kurtarıcının yerine getireceği vazifeleri, bu anlayışa sahip toplumun din envanterlerine göre farklılık arz eder. İnsanlık tarihi boyunca tüm dinlerin, böylesi bir anlayışa sahip oldukları bilinmektedir.

Hıristiyanlık ve Yahudilikteki Mesih inancı, insanlığın karanlık dönemlerde bulunduğu ve artık yaşamın dayanılmaz bir hal aldığı bir ortamda, bu din mensuplarının millî veya idealist duygularını törpüleyen hadiselerin neticesinde ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılayacak bir kurtarıcının beklentisi nedeniyle oluşmuştur.

İslam dinindeki gerek Mesih gerekse Mehdî kavramlarının, bu anlayışlardan farklı bir şekilde yorumlandığı bilinmektedir. İslam düşünce tarihi boyunca meydana gelmiş olan fırkalardaki kurtarıcı düşüncesi, ahir zamandaki bozulma ve yozlaşma sürecinin ardından kıyamet öncesi dönemde toplumsal ve bireysel ıslahatın tahakkuk etmesi ve özlenen ideal bir İslam toplumu modelini ortaya koyma beklentisinin tabi bir sonucu olarak söz konusu düşünce ekollerinde bir inanç haline gelmiştir.

Mehdî inancı ile ilgili belirgin karakteristik özelliklerini yansıtan Şîî fırkalar arasında Mehdî'nin kimliği hususunda farklı görüş ve iddialar vardır. Buna rağmen

mezhebin genel kabul gören görüşü, Mehdî'yi intizar etmenin tartışma götürmez bir inanç esası olmasıdır.

Ehl-i Sünnet kanadında ise, böyle bir anlayışın İslam dininde bir inanç esası olduğunu savunanlar olduğu gibi bunu kabul etmeyenler de vardır. Bu kabul farklılığının nedeni, İbn Haldun'un da (ö. 808) dediği gibi bu konuda delil kabul edilen hadislerin sıhhat durumudur.

İslam dininin inanç ve ibadetlerde iki temel kaynağından biri olarak kabul edilen Kütüb-i Sitte arasında yer alan Buharî, Müslim ve Nesâî'de, Mehdî'nin isim ve şahıs olarak zikredildiği rivayetlere rastlanmadığı bilinmektedir. Ancak adı geçen eserlerde bu konuyla ilintili olarak ahir zaman olaylarının anlatıldığı ve Mehdî'ye vurgu yapıldığı düşünülen rivayetler de bulunmaktadır. Mehdî ile ilgili tam ve belirgin malumat ve ayrıntı içeren rivayetler, genel olarak Tirmizî, Ebû Davud ve İbn Mâce'nin eserlerinde yer almaktadır.

Mehdilik konusu ile ilgili en önemli tartışmalardan birisi, bu konunun mesnedi olarak gösterilen hadis ve rivayetlerin mütevatir veya ahad oluşu, bunların delaletinin kesin veya zannî olması, ahad haberlerin inanç konularında bir delil teşkil edip etmediği meselesidir. Mehdilik konusunun gerek popüler kültürdeki işlevselliği gerekse sürekli tartışma odağında olması, bu farklı açılardan değerlendirdiğinde, Mehdî anlayışındaki kabul ve inkâr pozisyonunun neye göre şekillendiği de anlaşılabilir olacaktır.

Mehdilik anlayışı ile ilgili olarak İslam Mezhepleri Tarihi disiplini çerçevesinde bizim ele aldığımız konu, İslam tarihinin ilk dönemlerinden başlayarak hicrî üçüncü asrın sonlarına gelinceye dek bu anlayışın tarihî serüveninin ne olduğu ve farklı dönemlerde ne tür in'ikâslarının meydana geldiği gibi hususları incelemek, makalat kitaplarından istifade ederek meseleyi "Fırkalar" bağlamında araştırmak ve günümüzde bu konunun nasıl anlaşıldığı hususu üzerinde durmak olacaktır.

2. Araştırmanın Amacı Ve Önemi

İslam tarihi boyunca ortaya çıkan birtakım fırka ve bunların inançlarını konu edinen İslam Mezhepleri Tarihi kaynakları, birtakım şahısların Mehdilik iddialarına

ve bunu benimseyenlerin düşüncelerine yer vermiş, bu düşüncede ortaya çıkan ihtilaflara da temas etmiştir.

Bir inanç ve düşünce olarak İslam'ın ilk yıllarından günümüze gelinceye dek belli zamanlarda insanların gündeminde yer bulmuş olan Mehdilik inancı, her dönemde farklı iddia ve inançların ortaya çıkmasına neden olan bir olgu olmuştur. Mehdilik inancının, birtakım grupların iddia ettiği gibi Kur'an-ı Kerim'e dayandığı söylenmişse de esasen bu inanç, temel olarak Kur'an-ı Kerim'e değil, hadis rivayetlerine dayanmaktadır. Tarihin ilk döneminden itibaren Mehdilik inancını dinî bir esas kabul eden bazı fırkalar, birtakım rivayetlere dayanarak bazı şahsiyetleri Mehdî kabul etmiş ve bu şahsın etrafında kenetlenerek dinî bir akım hüviyetine bürünmüşlerdir.

İslam tarihi boyunca bu şekilde Mehdî iddiası ile öne çıkan veya bazı fırkalarca Mehdî kabul edilen pek çok kimse olmuştur. Bu çalışmamızda, tarih boyunca bu iddia ile ortaya çıkan veya hakkında "Bu Mehdîdir" denilen tüm şahsiyetleri ele almayacağız. Çünkü Mehdilik iddiasında bulunan şahsiyetlerin bir kısmı, etrafında ciddi bir kitle toplayamamış ve dolayısıyla bu iddiası gerçekte kabul görmediği için unutulup gitmiştir. Diğer bir kısmı ise zannedildiği gibi böyle bir iddiaya sahip olmamıştır. Sadece salih bir kimse olarak tanındığı, sevilen ve sayılan bir şahsiyet olduğu için çevresindeki insanlar tarafından hakkında böyle bir düşünceye varılmıştır. Bu yüzden çalışmamızı "Fırkalardaki Mehdî hareketleri" şeklindeki bir çerçevede ele alacak ve İslam Mezhepler Tarihi disiplini içinde konuyu incelemeye çalışacağız.

Mehdilik ile alakalı farklı alanlarda birçok önemli araştırma ve çalışmanın mevcut olduğu kesindir. Bu çalışmamızı farklı kılan ve önemini ortaya koyan husus ise, İslam Mezhepleri Tarihi disiplini çerçevesinde Mehdilik inancının İslam tarihinin ilk dönemlerinde ne tür farklı tezahürlerinin olduğunu belli bir sınır içerisinde ve geniş bir yelpazede ele almaya gayret göstermemizdir. Çalışmamızda bu anlayışı benimseyen fırka veya fırkaların hangileri olduğu, Mehdî olarak kabul edilen şahsiyetlerin yaşadıkları sosyal çevre ve ortamın nasıl olduğu gibi bilgileri ve detayları irdeleme çabasında olduk. Böylece bir kimsenin Mehdî kabul edilmesi ile içinde bulunduğu sosyal ortamın arasında nasıl bir irtibat kurulduğu da kendiliğinden anlaşılabilir olacaktır. Ayrıca bu inancın günümüzde nasıl anlaşıldığı meselesi de

üzerinde önemle durulması gereken bir diğer husustur. Bu yüzden böyle bir konunun üzerinde çalışılması gerektiğini düşünerek bu çerçevede meseleyi ele almayı uygun gördük.

Bu tez çalışmamızda asıl gayemiz, Mehdilik fikrini savunmak veya inkâr etmek değildir. Zira bu çalışmamızın hedefi ile bu kabul-inkâr hususu arasında genel anlamda bir bağlantı bulunmamaktadır. Bu çalışmamızda tezimin başlığından da anlaşılacağı üzere Mehdilik anlayış ve düşüncesinin tarihî sürecini ele aldık. Bu yüzden bu hususun altını çizerek böyle bir konuyu işlemediğimizi söylemekte fayda vardır. Bu tez çalışmamızın birincil amacı Mehdî anlayışının tarihteki ilk tezahürlerini konu edinmek ve günümüz dünyasında nasıl anlaşıldığı üzerinde durmak olacaktır.

Geçmişten günümüze Mehdilik inancıyla ilgili birçok farklı iddia ve anlayışlar türemiştir. Mehdilik iddiaları bağlamında çok sayıda şahsiyetin bu mesele etrafında isminin anıldığı veya kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bunların kim olduğu ve bu inanç hususunda nasıl bir tavır takındığının tespiti meselesi, Mehdilik düşüncesini ele alırken bu inancın tarihî serüvenini okuyabilmek için büyük bir öneme sahiptir.

Mehdilik anlayışının bugün ülkemizde nasıl anlaşıldığı ve meseleye bakışın nasıl çeşitli olduğu hususu da araştırmayı önemli kılan bir diğer unsurdur. Bu inancı benimsemiş olan veya kabul etmeyen kesimlerin bu hususta kriterlerinin ne olduğunun bilinmesi, böyle bir çalışmayı önemli kılmaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızı ortaya koyarken ve belli sınırlar içerisinde ele alırken kullandığımız yöntem, nitel (Qualitative) yöntemidir. Tez çalışmamızın konusunu ele aldığımızda “niçin, nasıl ve ne şekilde” sorularına cevap arar mahiyette araştırma metodumuzu belirleyerek, Mehdilik inancı etrafında ortaya çıkan düşünce hareketlerinin niçin ortaya çıktığı, nasıl gelişip şekillendiği ve ne şekilde sonuçlandığı gibi hususları ele aldık.

Birtakım firkaları ve inanışlarını konu edinmemiz sebebiyle yaptığımız araştırmanın, tarihsel yöntem ile etnografik bir araştırma olduğu düşünülebilir.

Ancak tezimizde sadece belli bir fırkayı incelemediğimiz gibi bir fırkanın tüm inanışlarını da konu edinmedik. Fırkaların konumuzu ilgilendiren düşüncelerini ele alarak Mehdilik düşüncesinin farklı dönemlerde benzer veya farklı tezahürlerinin ne olduğunu incelemeye çalıştık.

Mehdilik düşünce hareketlerini incelerken tanımlayıcı, nedensel ve genelleme metodunu kullandık. Bu anlamda konumuz ile ilgili kavram ve olayları öncelikle izah ettik. Daha sonra bu olayların arka planı ile sebeplerini irdeledik ve Mehdilik düşünce hareketleri bağlamında meydana gelen bu olayların, tarihin ilk dönemlerinde bir benzerlerinin ne şekilde tekrarlandığını araştırdık.

Mehdilik düşünce hareketlerini araştırırken ilgili konu başlıkları ile alakalı dökümanları öncelikle toplayarak sonra da veriler arasında analiz yaparak tezat olduğunu düşündüğümüz hususları belirttik. Böylece söz konusu algı ve olayları gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya koymaya yönelik bir süreç takip etmeye çalıştık.

Niteliksel araştırma yönteminin bir dezavantajı olarak ortaya konmaya çalışılan konuya ön yargı ile yaklaşılması veya tam tersi bir durum olarak araştırmacının farkında olmadan olay ve durumlar karşısında katılımcı bir tavır geliştirmesi, bu metodun kaçınılmaz bir sonucu olabilmektedir. İşte bu noktada araştırmacının tarafsız ve deskriptif bir yaklaşıma sahip olması, büyük bir öneme sahiptir. Bu hakikatin bir gereği olarak Mehdilik konusu ile ilgili birtakım şahsiyet ve fırkaları incelerken bunlar ile alakalı tarafgir bir yorum yapmaktan kaçınma gayretinde olduk.

Ayrıca ilgili konunun sonunda karşılaştırma metodunu da uygulayarak fırkaların inanışında ne tür farklılık veya benzerlik olduğunu izah ederek bir değerlendirme yaptık.

Çalışmamızın bölümleri ve kısımları ile ilgili birtakım bilgileri verecek olursak şunları söyleyebiliriz: Çalışmamızda Mehdilik konusunu üç ana bölümde ele aldık. İlk bölümde Mehdî kelimesinin sözlük ve terim anlamını vererek, bu inancın diğer dinler ile ilişkisi olup olmadığı şayet yoksa aralarında ne gibi farklılıkların olduğunu izah etmeye çalıştık. Daha sonra bu inancın temelini oluşturduğu için Mehdî ile ilgili hadislerin hangi hadis eserlerinde geçtiğini beyan ederek, bir kısmını aktardık ve bunların delil olabilme özelliği üzerinde biraz durduk.

İkinci bölümde Mehdilik düşüncesi bağlamında zaman aralığını hicrî birinci asır ile üçüncü asır arası ile sınırlandırarak İslam tarihinin ilk dönemlerinde Mehdilik iddiası ile öne çıkan veya bu amaç uğruna adı kullanılan bazı şahsiyetleri ve konuya giriş bağlamında onların hayatlarını kısaca ele aldık. Bu sadette söz konusu bir şahsın hangi fırka veya fırkalar tarafından Mehdî kabul edildiği veya kendini Mehdî ilân eden kimselerin kimler tarafından desteklendiği hususunu irdeledik. Ayrıca bir şahıs hakkındaki Mehdî iddialarının birtakım fırkaların teşekkülüne zemin hazırladığını da ele aldık.

Bu şahısların Mehdiliği meselesini ele alırken onların aynı zamanda imameti üzerinde de bir nebze durduk; bu imamların öldüğü ya da halen hayatta olduğu ihtilafından hareketle fırkalarda kendini gösteren “Beda” ve “Ric‘at” gibi fikirlere de zaman zaman değindik.

Bu fırkaların Mehdilik düşüncesini incelerken bu konuda Mehdî kabul edilen her bir şahıs veya taraftar olan fırkalar ile diğerleri arasında benzerliğin veya farklılığın olduğunu söylemeye çalışarak tarih boyunca Mehdilik düşüncesinin ne tür değişik evrelerden geçtiği hususuna işaret ettik.

Son bölümde ise günümüz dünyasında Mehdilik düşüncesinin nasıl kabul edildiği veya değerlendirildiğini konu aldık. Ancak bu hususta dünyadaki tüm grup veya oluşumların düşüncelerine yer vermedik. Çünkü böylesi geniş bir konuyu ele almak, çok uzun ve kapsamlı bir çalışma olacağından, tez çalışmasının amacından çıkmak olur. Bu yüzden konuyu sınırlandırmak için Türkiye Cumhuriyeti’ndeki bazı âlim ve akademisyenlerin bu hususla ilgili görüş ve beyanlarını aktarmaya çalıştık. Ayrıca Mehdilik konusu hakkında farklı ve iddialı görüşleri olduğunu düşündüğümüz Türkiye’deki hâlihazırdaki bazı cemaat ve tarikatların bu hususla ilgili inançlarına yer verdik.

Sonuç kısmında çalışmamız hakkında genel bir değerlendirme yaparak, konu hakkındaki görüş ve önerilerimizi belirttik.

4. Kaynaklar

Bir önceki izahatlarımızda, araştırmamızda neyi ele aldığımızı, çalışmamızın önemini ve konuyu araştırırken nasıl bir yöntem kullandığımızı ifade ettik. Şimdi de konumuzu ele alırken ne tür kaynakları kullandığımızı ifade edelim.

4.1. Sözlükler

İslam Mezhepleri Tarihi disiplini olarak araştırmamızın konusu her ne kadar Mehdilik inancının hicri olarak ilk üç asırdaki tarihi seyri ve günümüzde anlaşılma biçimleri olsa da, konu ile ilgili olan Mehdî ve Mehdî konusu ile beraber sıklıkla incelenen Mesih kavramının izah edilmesi, önemli bir meseledir. Bu anlamda tezimizde kullandığımız kavramların ne anlama geldiğini beyan ederken gerek klasik ve gerekse çağdaş sözlüklerden yararlanarak bu kavramları tanımladık. Klasik sözlükler arasında önceleyerek istifade ettiğimiz eser, İbn Manzur'un "Lisânû'l-'Arab" adlı kitabıdır. Ayrıca günümüzde sıklıkla kullanılan İbrahim Mustafa'nın el-Mu'cemû'l-Vâsît adlı kitabı da kullandığımız bir diğer sözlüktür. Bundan başka Ferit Develioğlu'nun "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat", Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınlarından "Dini Kavramlar Sözlüğü" ve Şinasi Gündüz'ün "Din ve İnanç Sözlüğü" adlı eserleri, kavram ve terimleri izah ederken kullandığımız diğer sözlüklerdir.

4.2. Dinler Tarihi, Tefsir Ve Hadis Kaynakları

Mehdî konusu, bir araştırma konusu olarak İslam bilimin hangi alanında ele alınırsa alınsın beraberinde Mesih kavramı ve semavî dinlerde ne anlama geldiği gibi konulara değinilmesi, kanaatimizce konunun anlaşılması için önemli bir husustur. Bu yüzden Mesih inancının köken ve dayanağı ile semavî dinlerde karşılığının ne olduğunu açıklama sadedinde çalışmamızın ilgili yerlerinde Eski Ahit (Tevrat) ve Yeni Ahit (İncil) metinlerinden, Kur'an-ı Kerim ayetlerinden ve belli başlı hadis rivayetlerinden yararlandık. Yahudilikteki Mesih inancı ile alakalı konumuzun tarihsel boyutunu ve bir inanç esası olarak gelişim sürecini ana hatları ile beyan

etmeye çalışırken, Mahmud b. Abdurrahman Kâdeh'in "Mûcizû Tarihi'l-Yâhûd ve'r-Reddû 'ale B'adi Mezâ'imihimi'l-Bâtile" ve Ethem Ruhi Fığlalı'nın, "Mesih Ve Mehdî İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)" adlı çalışmaları, Mesih konusunu ele alırken araştırma sürecinde tezimizin şekillenmesine önemli bir katkı sağlamıştır.

Hristiyan inancında Mesih inancını beyan ederken, Zeki Ünal'ın "Hz. İsa'nın Dönüşü Meselesi", Şinasi Gündüz'ün "Hristiyanlık", Ekrem Sarıkçıoğlu'nun "Dinlerde Mehdî Tasavvurları" adlı eserlerine başvurduk.

İslam inancına göre Hz. İsa ve Mesih Mefhumu ile ilgili kısımda, klasik tefsirlerden Kurtubî'nin "el-Cami'u li Ahkâmi'l-Kur'ân", Beyzâvî'nin "Envârû't-Tenzîl ve Esrârû't-Te'vîl", Neseî'nin "Medârikû't-Tenzîl ve Hâkâikû't-Te'vîl" adlı tefsirlerin meseleyle ilgili yorumlarına çalışmamızda yer verdik.

Mehdî inancının dayanağı olan hadisler ve bunlarla ilgili genel değerlendirmelerin beyanı gibi hususların ifade edilmesi, konuyu etraflıca ele almak bakımından önemli bir mevzudur. Bu yüzden çalışmamızda Mehdilik inancı ile ilgili rivayetleri aktarırken, hadis kaynakları arasında muteber kabul edilen ve hadis literatürünün asıl kaynakları olan eserleri tercih ettik. Bu minvalde gerek Kütüb-i Sitte ve gerekse bunların dışında Hâkim en-Nisabûrî'nin "el-Müstedrek 'Ale's-Sahihayn", Taberanî'nin "el-Mu'cemûl-Kebir" adlı hadis eserleri, Mehdilik ile alakalı hadisleri tespit ederken bizim öncelikli kaynaklarımız olmuştur. Bununla beraber İbn Heytemî'nin "el-Kavlû'l-Muhtasar fi 'Alâmati'l-Mehdî el-Muntazar" eseri ile Şia'nın hadis kaynakları arasında önemli bir yeri olan Hazzaz el-Kummî'nin "Kifâyetü'l-Âsâr" isimli kitabı istifade ettiğimiz diğer kaynaklardır. Özellikle Şia inançları ile ilgili birtakım hususları ifade ederken Hazzaz'ın kitabı büyük ölçüde işimizi kolaylaştırmıştır.

4.3. Tarih Ve Tabakât Kitapları

Mehdilik inancının tarihi seyri hususunu ele alırken konumuzun çerçevesini oluşturduğu gerçeğinden hareketle meseleyi belli şahıs ve ona tabi olan fırkalar açısından incelediğimiz için Mehdilik iddiası ile beraber adı anılan ve bu anlayışı benimseyen fırkaları belirlerken, İslam Mezhepleri Tarihi'nin klasik makâlât

eserlerini baz almaya çalıştık. Bu hususta istifade ettiğimiz eserleri ifade etmeden önce, konu edindiğimiz şahısların hayatlarını ve Mehdilik bağlamında ortaya çıkan hadiseleri anlatırken yararlandığımız tarih ve tabakat türü eserlerden bahsetmek istiyoruz.

İslam tarihinin ilk üç asrında Mehdilik bağlamında çıkan olayları ve bu olaylarda başrol olarak gösterilen şahısların hayat hikâyelerini anlatırken, ilk dönem tarih kitaplarından istifade ettik. Bunların başında İbn S‘ad‘ın (ö. 845) “Tabakatü‘l-Kübra”, Tâberî‘nin (ö. 923) “Târihü‘t-Tâberî (Tarihü-l-Ümem ve‘l-Müluk)”, Mes‘ûdî‘nin (ö. 956) “Mürücü‘z-Zeheb”, ve İsfehanî‘nin (ö. 967) “Mekâtilu‘t-Tâlibiyyîn”, İbnü‘l-Esir‘in (ö. 1233) “el-Kamil fi‘t-Tarih” ve Safedî‘nin (ö. 1363) “el-Vâfi bi‘l-Vefâyat” adlı eserleri gelmektedir.

4.4. Makâlât türü Eserler

Fırkaların Mehdilik inancı ile ilgili düşünce ve anlayışlarını aktarırken ilk dönem makâlât kitaplarını birincil kaynak olarak esas aldık. Bunlardan Sünnî müelliflerin eserleri olanlar, İmam Eş‘arî‘nin (h. 330) Makalâtü‘l-İslamiyyîn va‘htilafu‘l-Musallîn”, Malatî‘nin (h. 377) “et-Tenbihû ve‘r-Reddû ‘alâ Ehli‘l-Ehvâ ve‘l-Bid‘â”, Bağdadi‘nin (h. 429) “el-Fark Beyne‘l-Fırak”, İsferyânî‘nin (h. 471) “et-Tabsîr fi‘d-Dîn ve Temyizi‘l-Fırkati‘n-Nâciye ‘ani‘l-Fıraki‘l-Hâlikîn”, Şehristanî‘nin (h. 548) “el-Milel ve‘n-Nihal” adlı kitaplardır.

Şîi müelliflerin eserlerinden ise, Ebü‘l-Halef el-Kummî‘nin (h. 301) “Kitabu‘l-Makâlât ve‘l-Fırak”, Nevbahtî‘nin (h. 311) “Fırakû‘ş-Şîa”, Küleynî‘nin (h. 328) “Usûlü‘l-Kâfi”, Şeyh Sadûk İbn Bâvebeyh el-Kummî‘nin (h. 381) “Kemâlü‘d-Din ve Temâmü‘n-Ni‘me” adlı kitapları, özellikle Ehl-i Beyt İmamlarının Mehdî oldukları düşüncesi etrafında ortaya atılan iddia ve bunlarla ilgili aktarılan rivayetleri tespit etmek adına büyük ölçüde yardımcımız olan diğer kaynaklarımızdır. Şeyh Sadûk İbn Bâvebeyh el-Kummî‘nin Ethem Ruhi Fığlalı tarafından “Şîi-İmâmiyye‘nin İnanç Esasları” adıyla Türkçeye çevrilen eseri de kaynaklarımız arasındadır.

Burada bir hususun altını çizmekte fayda vardır. Gerek Sünnî ve gerekse Şîi müelliflerin, kaleme aldıkları makâlât kitaplarında, insafi elden bırakmadıklarını

kabul etmekle beraber benimsemiş oldukları mezhep endişe ile tamamen tarafsız olduklarını söylemek zordur. Söz gelimi bir makâlât müellifinin mezhep kaygısını taşıdığı gerçeği, onun değerlendirmeye tabi tuttuğu birtakım fırkalara yönelik çoğu zaman eleştirel bir dille yaklaştığını göstermektedir. Bu yaklaşım tarzının tezahürü, özellikle “fırka-i nâciye” kavramı etrafında kendi mezhebinin hak olduğunu ispatlama çabası sonucunda diğer fırkalara yönelik ağır ifadeler kullanması ve kendi mezhebi dışındaki itikadî mezhepleri “fırak-ı dalle” (delaletteki fırkalar) başlığı altında değerlendirmeye tabi tutmasıdır.

Bunun paralel olarak bazı müelliflerin de kendi mezhebindeki şahsiyet veya ideolojiyi kutsama mesabesinde bir yaklaşım tarzı sergilediği görülmektedir. Bunun en bariz örneği bazı Şia kaynaklarının, Ehl-i Beyt İmamlarını ifrat derecesinde övmesi ve bu uğurda akla ve hayale sığmayan birtakım rivayetlere yer vermesi ile tanınmış olmasıdır. İşte bu iki tür kaynaktan da konumuz ile alakalı hususları ele alırken tarafsız olma gayreti içerisinde bir tutum sergilemeye çalıştık.

Çalışmamızda kullandığımız kaynaklar arasında Ethem Ruhi Fırlalı'nın “Günümüz İslam Mezhepleri”, Mustafa Öz'ün “Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi”, Mehmet Saffet Sarıkaya'nın “İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler” gibi çağdaş eserlerin de olduğunu vurgulamak istiyoruz.

4.5. Çağdaş Araştırmalar

Günümüzde Mehdilik konusu ile ilgili farklı olanda ve farklı bakış açısıyla yapılan çok sayıda çalışma mevcuttur. Ancak bunlar daha çok Mehdilik inancının imanî bir mesele olması, Mehdî hadislerinin değerlendirmesi veya Mehdilik anlayışının kaynağı gibi hususlar etrafında bütünleşen çalışmalardır. Bu yüzden burada Mehdilik inancının ilk üç asırdaki tarihî seyrini direk veya dolaylı olarak konu edinen çalışmalara atıfta bulunacağız.

Arap dünyasında Mehdilik konusunu farklı yönleri ile ele alan bir çalışma, Muhammed b. Ahmed İsmail el-Mukaddem tarafından “el-Mehdî” adı ile kaleme alınmıştır. Müellifin, bu hacimli çalışmasında Mehdilik ile ilgili hadisler ve bunların delil olmasını beyan etmiş, Mehdilik inancı hakkında varid olan birtakım iddia ve şüphelere temas ederek kendi perspektifinden bu inancı savunma gayretinde

olmuştur. Tarihte Mehdî iddiası ile ortaya çıkan veya hakkında bu iddiaların dillendirildiği birtakım şahsiyetleri kısa bir şekilde beyan etmiş, özellikle İbn Tümert ve Sudan Mehdîsi Muhammed Ahmed b. Abdullah gibi şahsiyetler üzerinde durmuştur. Ancak konumuz ile ilgili bölümde demin de ifade edildiği üzere birkaç şahsiyetin adını zikretmekte ve bunların üzerinde fazla durmamaktadır.

Türkiye’de ilk defa Mehdilik inancının ilk tezahürlerini konu edinen çalışma, Ahmet Yöner’in 1998’de Ankara Üniversitesi İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalında hazırladığı “Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri” adlı yüksek lisans tez çalışmasıdır. Ahmet Yöner, bu çalışmasında Mehdî kavramı ve tüm dinlerde kurtarıcı inancı gibi hususları izah etmiş, Mehdî fikrinin doğuşunu açıklamış ve Mehdî düşüncesi ile irtibatı kurulan hadiseleri tahlil ederek, bu hadiseler ile Mehdilik fikri arasında bir bağlantının olup olmadığını irdelemiştir. Bu tez, küçük hacimli bir çalışma olmasına rağmen yöntem ve alanındaki ilklerden olması hasebiyle kıymetli bir çalışmadır. Yazar, çalışmasının mevzusu olan “Mehdilik inancının ilk tezahürleri” hususunu, belli bir zaman aralığı veya başka bir faktör ile sınırlamamıştır. Ayrıca “Mehdiliğin ilk tezahürleri” ile ilgili bir takım hadiselerin aktarıldığı bölümde, Mehdilik inancının etkili bir unsur olduğu olaylardan ziyade daha çok “ilk tezahürleri gibi görünen hadiseler” şeklinde bir “hatalı bilgileri irdeleme” amacı güdülmüştür. Bu hadiselerde Mehdilik düşüncesinin olup olmadığı hususunun irdelenmiş, Mehdî düşüncesi etrafında ortaya çıkan hareketlerden sadece sınırlı sayıda birtakım hadiseler zikredilmiştir. Ahmet Yöner, bu araştırmasının neticesinde, birtakım hadiselerin veya şahsiyetlerin Mehdilik fikri ile irtibatlanmasının hatalı olduğu sonucuna varmıştır.

Bu çalışmamızda, konumuzun çerçevesine riayet ederek ve birtakım eğilimlere sapmadan meseleyi öncelikle ilgili şahsın zatında sonra da ona tabi olan fırkaların inanışlarında irdeleyerek, Mehdilik inancının ilk üç asırdaki tarihî seyrini yukarıda saydığımız kaynakların ışığında ele almaya ve değerlendirmeye çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM İNANCINDA MEHDİLİK DÜŞÜNCESİNİN MAHİYETİ VE DAYANAĞI

1.1. MEHDÎ VE MESİH KAVRAMLARI

1.1.1. Mehdî Kavramı

Sözlükte "Hidayete erdirmek ya da vesile olmak, doğru yolu bulmak, tarif etmek, yol göstermek, rehberlik etmek"¹ anlamındaki "hüdâ, hedy ve hidayet" kökünden türetilerek sıfat anlamıyla kullanılan Mehdî, Allah tarafından kendisine rehberlik edinilen ve Allah'ın kendisini doğru yola ilettiği kimse demektir.²

Mehdî kelimesi, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren "kurtarıcı şahsiyet" anlamı yüklenmeksizin, günlük dildeki "Doğru yola iletilen" sözlük anlamı gözetilerek, İslam'ın ilk dört halifesi Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali için "Raşid ve Mehdî Halifeler" şeklinde kullanılmıştır.³ Hz. Peygamber bir defasında sahabelerine nasihatte bulunduğu sırada, kendisinden sonra gelecek olan halifelere uymalarını öğütlerken bu halifeler için "Raşid ve Mehdî Halifeler" ifadesini kullanmıştır.⁴

Ayrıca bir şeref ünvanı olarak Hasan b. Sabit Hz. Peygamber'i,⁵ Cerîr, Hz. İbrahim'i "Mehdî" olarak anarken; Süleyman b. Surad'ın Kerbelâ'da şehit olan Hz. Hüseyin'i "el-Mehdî İbnu'l-Mehdî" (Mehdî oğlu Mehdî) şeklinde⁶; Ferzad'ın da

¹ İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Zeyât, Hâmid Abdulkadir, Muhammed Ali en-Neccâr, *el-Mu'cemû'l-vâsîl*, 4. bs. (Kahire: Mektebetü'ş-Şûrûku'd-Devliyye, 2004), 978; Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Paçacı, İbrahim Ural, İsmail Karagöz, Fikret Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 418.

² Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebû'l-Fazl Cemaleddin İbn Manzûr el-Ensârî el-İfrikî, *Lisânû'l-'Arab*, 2. bs. (Beyrut: Dârü İhya-i't-Tûrâsi'l-'Arabî, 1997), 15: 59.

³ İbn Manzûr, *Lisânû'l-'Arab*, 15: 59.

⁴ Ebû Davud Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. 'Amr el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünen*, 1. Bs. (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2017), thk. Yasir Hasan, İzzeddin Dali, 'İmad et-Tâyyar, 972; Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dâhhak et-Tirmizî, *Sünen*, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 1998), İlim, 16.

⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Mehdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 28: 371.

⁶ Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Kesir b. Gâlib el-'Amilî Ebû Ca'fer Tâberî, *Târihû't-Tâberî (Târihû-l-ümem ve'l-mülük)*, 2. bs. (Beyrut: Dârü İhya-i 't-Tûrâs, 1387), 5: 589.

Velid b. Abdülmelik ve ondan önceki altı Emevî halifesini Mehdîler şeklinde nitelediği ve övdüğü bilinmektedir.⁷

Mehdî'nin ıstılah anlamına gelince, Mehdilik düşüncesinin kaynağı olan hadis ve rivayetlere bağlı olarak, kavramın içeriğinde yer alan ahir zaman, kurtarıcılık, hükümdarlık, dini ihya ve tecdit, insanî ahlak ve değerlerin bozulması, Mehdî'nin üstlendiği misyon ve icra edeceği vazife gibi temel karakteristik özelliklerin, ahir zaman Mehdîsini tanımladığı görülmektedir. Öyleyse Mehdî'nin ıstılah manasını genel hatlarıyla belirlemek için Mehdî kavramının içeriğindeki birtakım özelliklerini de kapsayan şöyle bir tanım yapmak mümkündür;

Mehdî, ahir zamanda insanların dinî değerlerden yoksun olup iyice bozulduğu ve kıyamet alametlerinin zuhur ettiği bir dönemde,⁸ Hz. Peygamber'in soyundan gelecek olan,⁹ kendisinin ve babasının adı, Hz. Peygamber ve babasının adına uyan (yani, Muhammed b. Abdullah),¹⁰ dini ayakta tutacağı ve zulümle dolan dünyayı adaletle dolduracağı belirtilen bir şahsiyettir.¹¹

Hadis rivayetlerinde Mehdî ile ilgili varid olan özellikleri ve bir takım hususları söyleyecek olursak; Deccal'in çıkışı, Hz. İsa'nın inişi gibi diğer kıyamet alametleri, Mehdî'nin gelişinden sonra olacaktır.¹² Geniş alınlı, küçük burunlu şeklinde nitelendirilen Mehdî,¹³ Müslümanların imamı olacak ve Hz. İsa da onun arkasında namaz kılacak;¹⁴ beş, yedi ya da dokuz yıl yaşayarak İslam'ı hâkim kılacaktır.¹⁵

⁷ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 4. bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 803, 804.

⁸ Ebû Abdullah Nu'aym b. el-Hammad b. Muaviye b. Haris el-Huzâi el-Mervizî, *el-Fiten*, (Kahire: Mektebetü't-Tevhid, h.1412), 1: 332, 335.

⁹ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Hanbel b. Hilal el-Esed eş-Şeybânî, *Müsned*, 1. bs. (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001), 3: 36; Muhammed İbn Hıbban İbn Ahmed el-Büstevî, *es-Sahih*, thk. Şuayb Arnavud, 1. bs. (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1988), 15: 236; Muhammed b. Yezid Ebû Abdullah İbn Mâce el-Kazvinî, *Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki, (Kahire: Dârü İhya-i'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y.), 2: 1367; Ebû Bekir b. Ebi Şeybe Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman el-'Absî, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsar*, 1. bs. (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, h.1409), 7: 513.

¹⁰ Ebû Davud, *Sünen*, 4287; Taberanî, 3720.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 36; İbn Hıbban, *es-Sahih*, 15: 236; Ebû Davud, *Sünen*, 4285, Hâkim, *Müstedrek*, 4: 557.

¹² Nu'aym b. el-Hammad, *el-Fiten*, 1: 379-386.

¹³ Ebû Davud, *Sünen*, 4285, Hâkim, *Müstedrek*, 4: 557.

¹⁴ Buhari, *Sahih*, Nüzülü İsa, 3449; Müslim, *Sahih*, Nüzülü İsa, 244; İbn Hıbban, *Sahih*, 15: 213; Ebi Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehadis ve'l-âsar*, 7: 513.

¹⁵ Tirmizi, *Sünen*, 2232; Ebû Davud, *Sünen*, 4285; İbn Mâce, *Sünen*, 4083; Hâkim, *Müstedrek*, 4: 557; Konunun ayrıntıları için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Mesih Ve Mehdî İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)", *AÜİFD*, 25(1981): 202.

1.1.2. Mesih Kavramı

Mesih kelimesi, Aramice “Meşih”¹⁶ veya İbranice “Meşîah” kökünden Arapçaya geçmiş bir sözcük olup; yağlanmış, kutsanmış ve meshedilmiş anlamlarına gelmektedir.¹⁷

Türkçe sözlüklerde Mesih sözcüğüne, dokunduğu hastaları derhal iyileştirdiği için özel bir isim olarak “Hz. İsa” anlamı verilmektedir.¹⁸

Kur’an-ı Kerim’de Hz. İsa için sıfat ve lakap olarak kullanılan bu kavram, Eski Ahit’te “Rahip” gibi herhangi bir göreve getirilen ve kendisine bir vazife tevdi edilen bir kişi için kullanılırdı.¹⁹ Ayrıca krallar için de bu nitelemenin kullanıldığı görülmektedir.²⁰ Nitekim rivayete göre Hz. Yakup ilahî bir değer ve kutsiyet taşıdığına inandığı bir taş bulmuş ve onu yağlayarak saklamıştır. İktidarda olan krallar ve önemli bir göreve getirilen kişiler de başlangıç olarak yağlanarak kutsanmışlardır.²¹

Sâmî dillerinde müşterek olarak kullanılan bu kelimenin etimolojik menşei hususunda, Aramice veya İbranice’den Arapçaya aktarıldığını ve İbranice Hz. Musa’ya Moşe dendiği gibi²² Kur’an-ı Kerim’de Arapça telaffuzu ile kullanıldığını kabul edenlerin yanında;²³ bu sözcüğün köken olarak Arapça olduğunu savunanlar da vardır.²⁴

Arapça asıllı bir sözcük olduğunu ileri sürenlere göre bu kelime ya “Seyh” kökünden türemiş olup, gezmek ve dolaşmak anlamına gelmekte; ya da kelimenin kökeni “Mesh” olup; dokunmak, yol kat etmek, ölçmek, kötülük ve günahlardan temizlenmek gibi anlamları ifade etmektedir. Bu zikredilen anlamlar bağlamında, çok gezdiği, peygamberlik alameti olarak yağlanmış olarak doğduğu, doğarken de

¹⁶ Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemâherî Cârullah, *el-Keşşâf 'an hâkâiki gavâmidû't-tenzîl*, 3. bs. (Beyrut: Dârû'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417), 1: 277.

¹⁷ M. Sami Baybal, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İsa'nın Âkibeti Meselesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), 8.

¹⁸ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Ankara: 1970), 748.

¹⁹ Tevrat-Eski ahit, Lev. 4: 3.

²⁰ Tevrat-Eski ahit, I Sam. 24: 6.

²¹ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 1. bs. (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 258.

²² Ali b. el-Hasan el-Hünaî el-Ezdî Ebû'l-Hasen Kurra'û'n-Neml, *el-Müntehâb min kelâmi'l-'Arâb*, thk. Muhammed b. Ahmed el-Ömerî, (Câmi'atü'l-Ümmi'l-Kürâ, 1989), 2: 603.

²³ Fahrettin er-Razi Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin et-Teymî er-Razî, *Mefâtihü'l-gayb (Tefsiru'l-kebir)*, 3. bs. (Beyrut: Dârû İhya-i't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 4: 208.

²⁴ Jacques Waardenburg, “Mesih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 29: 306.

Cebraîl'in, kendi kanadıyla ona dokunarak şeytanın ilişmesinden koruduğu,²⁵ yetimlerin başını okşadığı ve hastalara eliyle dokunarak onları iyileştirdiği için Hz. İsa'ya Mesih denmiştir.²⁶

1.2. SEMAVÎ DİNLERDE MESİH KAVRAMININ MAHİYETİ

1.2.1. Yahudilikte Mesih İnancı

Yahudilikteki Mesih inancının temelini oluşturan unsurları anlamak, özellikle “Mabed”in yıkılmasıyla beraber kendini göstermeye başlayan kurtarıcı inancının gelişim aşamasını kavramak için kısa ve öz bir şekilde Yahudi tarihine ve özel olarak Mabed dönemine bir bakalım:

Yahudilik, M.Ö. 1200'lü yıllarda Hz. Musa'nın Allah tarafından peygamber olarak seçilmesiyle başlamıştır. Hz. Musa, Allah'ın emri ile İsrâiloğullarını Firavun'un esaretinden kurtararak Mısır'dan çıkarmış ve Arz-ı Mev'ud (vadedilmiş topraklar)'a gitmek üzere onlarla beraber uzun bir yolculuğa çıkmıştır.²⁷ Bu yolculukta İsrâiloğulları bu yolculukta bir takım hadiselerle imtihan edilmiş, Hz. Musa'ya çeşitli istek ve itirazlarıyla eziyet etmişlerdi (bkz. el-Mâide 5/20-26). Aşırılıkta ve haddi aşmada son safhaya ulaştıklarında Allah, onların Sina çölünde kırk yıl boyunca şaşkın bir şekilde dolanacaklarına, ancak hiçbir kurtuluş yolu bulamayacaklarına hükmetmişti. Hz. Musa ile beraber Mısır'dan ayrılarak yolculuğa çıkan, her defasında bahaneler üreten İsrâiloğullarının bu asi kuşağı ve nesli, ölünceye dek bu çöllerde kalmaya mahkûm olmuşlardı. Bu süreçte vadedilmiş topraklara varamadan, önce Hz. Harun, sonra da Hz. Musa vefat etmiştir.²⁸

Hz. Musa'nın yerine kendisine peygamberlik verilmiş bulunan Yuşa b. Nun geçmişti. Halk ona biat etmiş ve kırk yıllık çöl cezasının ardından İsrâiloğulları ile beraber çölden çıkmışlardı. Yuşa zamanında, Allah tarafından girilmesi emredilen şehrin zorba sahipleri ile savaşmış ve Ken'an diyarı muhasara edilerek

²⁵ Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah el-Buhârî, *es-Sahih*, 1. bs. thk. Muhammed Züheyr b. Nasır (Beyrut: Dârü Tavki'n-Necât, 2001/1422), 4: 164.

²⁶ Ragıp el-İsfâhanî Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi gâribi'l-Kur'an*, (Beyrut: Dârü'l-Kalem, h.1412), thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdî, 767; Razi, *Mefâtihü'l-gayb*, 4: 208.

²⁷ Fığlalı, “Mesih Ve Mehdî İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)”, 179.

²⁸ Mahmud b. Abdurrahman Kâdeh, *Mücizü tarihi'l-Yâhûd ve'r-reddü 'ale b'adi mezâ'imihimi'l-bâtile*, (Medine: el-Câmi'atü'l-İslamiyye, h.1418), 252.

fethedilmişti.²⁹ Fethedilen topraklar İsrâiloğullarının on iki boyu arasında taksim edilmişti.³⁰ Bu dönemde ibadet ve kurban takdimlerinin icra edilmesi için Şilo’da Gerizim dağında bir “Mezbah” inşa edilmiş, fakat M.Ö. 1100’de bu mabet tahrip edilmişti.³¹

Yuşa’nın vefatından sonra İsrâiloğulları hâkimler tarafından yönetilmiştir. Ancak hâkimlerin haksız ve yersiz uygulamaları, yozlaşmış ve bozulmuş bir yönetim anlayışına sahip olmaları neticesinde İsrâiloğulları, dönemin peygamberi Samuel’den kendilerine bir kral tayin etmesini istemişlerdi. Allah’ın emri ile Saul (Kur’an’daki ismi Talut) lider seçilmişti. Saul komutasında bir takım savaş ve zaferler dönemi yaşanmıştı.³² Saul’un bir savaş esnasında öldürülmesi ile yerine Hz. Davud kral olmuştu. Hz. Davud’un krallığı döneminde “Yeruşalim (Kudüs)” devletin merkezi yapılmıştı. M.Ö. 1015 yılına kadar süren bu dönemde Mabel’in yapımı için hazırlıklar yapılmışsa da Mabel’in inşasından önce Hz. Davud vefat etmiştir. Yerine Yahudilerin üçüncü kralı Hz. Süleyman geçmişti. Yahudiler hem Hz. Davud hem de Hz. Süleyman döneminde altın çağlarını yaşamışlardı. Onun döneminde ülke mamur edilmiş, Kudüs, bir emniyet kenti haline gelmişti. M.Ö. 1007 yılında Siyon tepesine Mabel inşa ettirilmişti.³³

Hz. Süleyman, M.Ö. 977 yılında vefat edince ülke, güneyde Yahuda; kuzeyde İsrail diye ikiye ayrılmıştı. M.Ö. 721’de Asurlular İsrail Krallığını işgal etmişlerdi. Daha sonra M.Ö. 586’da Bâbil hükümdarı Buhtunnasır Yahuda krallığına son vermişti. Yahudilerin kutsal Mabel’i tahrip edilmişti. Birçok kimse öldürülmüş, diğer bir kısmı da Bâbil’e esir olarak götürülmüştü.³⁴

İran İmparatorluğunun M.Ö. 538’de Bâbil’i hâkimiyeti altına alması ve İsrailoğullarına Filistin’e dönmelerine müsaade etmesiyle Bâbil esareti bitmişti. Esaretten kurtulan İsrâiloğulları Filistin’e gelerek, İran imparatorunun yardımı ile

²⁹ Tâberî, *Târihü’l-Tâberî*, 1: 435.

³⁰ Kâdeh, *Müvizü tarihi’l-Yâhüd ve’r-reddü ‘ale b’adi mezâ’imihimi’l-bâtîle*, 252, 253.

³¹ Fığlalı, “Mesih Ve Mehdî İnanıcı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)”, 180.

³² Kâdeh, *Müvizü tarihi’l-Yâhüd ve’r-reddü ‘ale b’adi mezâ’imihimi’l-bâtîle*, 254-255.

³³ Fığlalı, Mesih Ve Mehdî İnanıcı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış), 180; İlknur Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesih Hareketler*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 3, 4.

³⁴ Fığlalı, “Mesih Ve Mehdî İnanıcı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)”, 180; Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesih Hareketler*, 4.

Mabed'i yeniden inşa etmişlerdi. İsrâiloğulları, Büyük İskender'in M.Ö. 332 yılındaki işgaline kadar İran hâkimiyeti altında yaşamışlardı.³⁵

Ancak M.Ö. 322'de Büyük İskender'in ölümü ile Yahudiler, Yunanlıların baskılarına maruz kalmışlardı. Bunun sonucunda Mabed, Yunan tanrıları ile dolmuştu. İsrâiloğulları, M.Ö. 164 yılında tekrar güç ve kuvvet bularak Mabed'i ele geçirmiş ve onu tüm Yunan tanrılarından arındırmışlardı. Yahudiler, M.Ö. 157 yılında siyasî ve dinî bakımdan bağımsız bir Yahudi devleti kurmuşlardı. Fakat Romalıların M.Ö. 37 yılındaki istilası ve Mabed'in ikinci defa yıkılışı ile Yahudiler, 1948 yılına kadar yabancı hâkimiyeti altında sürgün olarak yaşamak zorunda kalmışlardır.³⁶

Mabed'in tahribi Yahudileri her anlamda derinden etkilemişti. Artık kurban takdimlerini yapamaz, günlük ve dönemlik ibadetlerini icra edemez bir hale gelmişlerdi. Gerek Bâbil esareti gerekse Romalıların Kudüs'ü işgali ve Kutsal Mabed'i yıkmaları, Yahudilerde milliyetçilik şuur ve düşüncesinin oluşumunda büyük bir unsur olma özelliğine sahiptir. Hz. Davud ve Hz. Süleyman devrindeki refah ve huzur ortamına duydukları özlem; yıllarca maruz kaldıkları sürgün hayatı ve tarih boyunca çektikleri acı ve sıkıntılar, onları esaret hayatından kurtarıp Kutsal topraklara kavuşturacak, Kutsal Mabed'i yeniden inşa edecek bir kurtarıcı düşüncesine sevk etmişti.³⁷

Kral Saul'un ölümünden sonra Hz. Davud soyunun krallığının ebedi olacağı ve ilahî yardıma mazhar olacağı inancıyla, Hz. Davud zürriyetine bir ayrıcalık olarak Mesih kavramı, Hz. Davud'un tahta varis olan oğlu için kullanılmıştı. Bundan kaynaklı olarak Yahudilerin inancında, sıkıntılı ve zor dönemlerde Hz. Davud soyundan bir kralın İsrailoğullarını kurtarıp özlem duydukları muhteşem devirleri tekrar geri getireceği beklenti ve düşüncesi oluşmuştu. Örnek olarak, bir dönem krallık tehlikeye girince İsrâiloğulları peygamberlerinden Yeremya, Hz. Davud neslinden bir kralın Yahudi halkını kurtaracağı müjdesini vermişti.³⁸

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Yahudi inancındaki Mesih düşüncesinin kendine özgü dayanakları vardır. Ancak bununla beraber, bu inancın başka din ve

³⁵ Kâdeh, *Mûcizû tarihi'l-Yâhûd ve'r-reddû 'ale b'adi mezâ'imihimi'l-bâtîle*, 254-255.

³⁶ Fığlalı, "Mesih Ve Mehdî İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)", 180.

³⁷ Fığlalı, "Mesih Ve Mehdî İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)", 180.

³⁸ Waardenburg, "Mesih", 29: 307.

kültürden aktarıldığı yönünde görüşler de mevcuttur. Mesih inancının Yahudi düşünce tarihinin son zamanlarında ortaya çıkması, bu düşüncenin sonradan benimsenmiş olduğunu göstermektedir. Buna göre İsrâiloğulları, esaret döneminde İran kültürü ile tanıştığı ve uzun bir müddet aynı coğrafyada beraber yaşadığı için, Mesih düşüncesini İran kültüründeki Zerdüştlük dinindeki “Hayr” denilen kurtarıcı fikrinden aldıkları görülmektedir. Ancak aksi yönde görüş beyan edenlere göre ise Yahudi Mesih inancı, Bâbil sürgününden önce de var olan bir inanıştır. Buna delil olarak “Beklenen Mesih” terkindeki “Beklenen” ifadesinin çok daha önceden bir kurtarıcı beklentisinin olduğu beyanını yapmaktadırlar. Öyle ki Hz. Musa döneminden beri Mesih’in beklendiği söylenmektedir.³⁹

Yahudi inancında gelmesi beklenen gerçek Mesih, “Davud oğlu Mesih’tir”. Fakat daha önce “Yusuf oğlu Mesih” gelecek, İsrailoğullarını bir araya getirerek Kudüs’e gelip, orada düşmanları yenerek hâkimiyetini ilân edecektir. Mabed’i yeniden kuracaktır. Daha sonra Armilus (ya da bazılarına göre Ye’cuc ve Me’cuc) Yusuf oğlu Mesih ile savaşıp onu öldürecek ve bir inanişe göre Davud oğlu Mesih gelene kadar melekler tarafından cesedi saklanacaktır.

Yahudi inancındaki Mesih anlayışının temel profili, ana hatlarıyla ifade edildiği gibi bu şekildedir. Bu inançtaki Mesih anlayışının pratik sonucu, İsa b. Meryem’in peygamberliği ile ilgili olarak Yahudilerin beklentilerinin henüz karşılanmamış olmasıdır. Yahudilerin zihin ve gönül dünyalarında yaşattıkları, Mabed’i yeniden kurarak, Tanrı krallığını kuracak Mesih şahsiyetine karşın; Hz. İsa’nın İsrailoğullarına Allah tarafından bir peygamber olarak gönderildiğini söylemesi, tevhit, sevgi ve adaleti yaymaya çalışması, ancak Mabed’in yeniden kurulmasına yönelik herhangi bir faaliyette bulunmaması, O’nun Yahudilerce “Mesih” kabul edilmemesine neden olmuştu. Böylece Yahudiler, Mesih’in henüz gelmediğine inanarak yeniden bir bekleyiş sürecine girmişlerdi.⁴⁰

Sonuç olarak Yahudilere göre Hz. Davud’un soyundan gelecek olan Mesih, Tanrı krallığını kuracak ve Süleyman Mabedi’ni yaparak tüm Yahudileri kutsal topraklarda toplayacaktır. Böylece Yahudilerin gerek uzun süreçli acı dolu hayatları, gerekse bir dönemin muhteşem krallığına duydukları özlemleri, zaruri olarak İsrâiloğullarının bir Mesih inancına sahip olmalarına neden olmuştur.

³⁹ Zeki Ünal, *Hz. İsa’nın Dönüşü Meselesi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 37.

⁴⁰ Fırlalı, “Mesih Ve Mehdî İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)”, 181, 182.

1.2.2. Hristiyanlıkta Mesih İnancı

Hız. İsa, Filistin bölgesindeki Yahudi bir toplumda doğup, burada yaşamış ve görevini burada ifa etmişti. Hız. İsa'nın doğduğu dönemde yöneticiler ile din adamlarının tutarsız ve pervasız davranışları, siyasî ve ahlakî suîstimalleri çok sıklıkla görülüyordu. Bunların din ve hukuk kurallarına aykırı tutum ve tavırlarından rahatsız olan bazı şahsiyetler (ki bazen bunlar dönemin peygamberleri de olabiliyor) bu yönetici ve din adamları sınıfını eleştiriyor ve bu yozlaşmayla mücadele ediyorlardı. Hız. İsa'nın mesajını yaymaya başlamasından önce, bu siyasî ve ahlakî bozulma ile mücadele eden en önemli şahsiyet Hız. Yahya'dır. Hatta Hız. Yahya'nın yöneticilere yönelttiği eleştiriler o kadar etkili olmuştu ki, sonunda bir bahane ile dönemin yöneticisi Herod tarafından tutuklanmış ve şehit edilmişti.⁴¹

Eldeki kaynaklar Hız. İsa'nın kimliği ile ilgili olarak bizlere iki farklı İsa figürü sunmaktadır. Birincisi, Filistin bölgesinde yaşamış tarihsel bir şahsiyet olan Hız. İsa'dır. Tarihsel şahsiyetli Hız. İsa, Yahudi halkı içerisinde doğmuş, bir Musevî olarak yaşamış ve toplumdaki inançsızlarla mücadele etmiş bir şahıstır. Diğer İsa tipolojisi ise Hristiyanlıktaki teslis inancının ikinci unsurunu teşkil eden ilahî bir kurtarıcı olan Tanrı Oğlu İsa Mesih'tir. Hız. İsa'nın insanlara yönelik esas mesajları şu şekildedir: İnsanları Tanrı'nın krallığına davet etmek; Musa hukuku olarak da bilinen ilahi yasalara sınımsız bağlanmak; toplumda din adamlarının ve yöneticilerin aykırı davranış ve ahlaksızlıkları ile mücadele etmektir.⁴²

Hristiyanların Mesih inancına geçmeden önce, Yahudi Mesih anlayışından Hristiyanlık Mesih inancına geçiş sürecini ve aralarındaki temayüzü daha net olarak kavrayabilmek için, Hız. İsa'nın peygamber olarak seçilmesine yakın dönemdeki Mesih anlayışının son olarak nasıl bir şekil aldığına bir bakalım;

Hız. İsa dönemindeki Yahudilerin Mesih anlayışı iki farklı şekilde belirginleşir. Birincisi millî ve politik özelliği olan, Roma hâkimiyetine son verip Mabel'di yeniden inşa etmesi gibi Yahudilerin beklentilerini karşılayacak olan Mesih telakkisidir. Buna göre Mesih'in, Hız. Davud'un soyundan gelmesi ve onların krallık idealine uygun olması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Yahudilerde, bir yönden askerî lider özelliği ağır basan bir kral, diğer yönden ise din adamlığı ön

⁴¹ Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2006), 14-20.

⁴² Gündüz, *Hristiyanlık*, 14-20.

plana çıkan bir dinî lider şeklinde iki ayrı Mesih telakkisinin belirginleştiği görülür. Krallığın olmadığı ve ruhban sınıfının olduğu dönemde toplumun, yağla meshedilerek lider seçilen baş kâhin tarafından yönetilmesi nedeniyle bazı Yahudilerin Mesih anlayışı daha farklı bir eksene kaymış, hatta biri kral diğeri din adamı olmak üzere iki ayrı Mesih beklentisi oluşmuştu.⁴³

İkincisi ise Eski Ahid’de “İnsanoğlu” vasfı ile öne çıkan, millî ve politik özelliği bulunmayan bir kurtarıcının gelmesidir. Bu kimse dünya hayatının sonunda gelerek, ölümden sonraki dirilişte hüküm verecek, pek çok felaketten sonra göklerin krallığını tesis edecektir. Hz. İsa’nın etrafında kenetlenen ilk dönem Hristiyanları, Eski Ahid’de belirtilen ve Yahudilerin beklediği Mesih’in Hz. İsa olduğuna kani olmuş, Mesih ile ilgili tüm vasıf ve durumların artık Hz. İsa’nın şahsında toplandığına inanmışlardı. Netice olarak Mesih kavramı, Havarîler tarafından Hz. İsa’nın adı olarak kullanılmaya başlandı.⁴⁴

Eski Ahid ile Yeni Ahid’deki Mesih anlayışında, bir kısım nitelikler paralellik göstermekle beraber esasen ciddi farkların olduğu da bilinmektedir. Mesela Eski Ahid’deki Mesih’in millî ve politik liderlik özelliğini Yeni Ahid kabul etmemektedir. İncil metinlerinin ilgili yerlerinde Hz. İsa kendisi için “İnsanoğlu” ifadesini kullanmakta ve Yahudiler tarafından Fısıh Bayramı’nda yargılanması için vali Pilatus’a götürüldüğünde Pilatus’un Hz. İsa’ya “Sen Yahudilerin kralı mısın” diye sorması üzerine Hz. İsa “Benim krallığım bu dünya krallığı değildir” demektedir.⁴⁵ Yeni Ahid, Yahudilerin Mesih telakkisine bazı yeni özellikler eklemek suretiyle farklı bir yorum ve anlayış getirmiştir. Bu farkları şu şekilde sıralamak mümkündür: Birincisi Yahudilikte Mesih “Tanrı’nın oğlu” olarak nitelenmezken Yeni Ahid’de Mesih için “Tanrı’nın oğlu” denmektedir. İkincisi; Yahudilerin anlayışında, insanoğlu vasfı taşıyan Mesih’in eziyet çekmesi söz konusu değildir, Yeni Ahid’de insanoğlunun ölümüne ve eziyet çekmesine işaret edilmektedir. Üçüncüsü ise Yahudiler, Hz. İsa’nın Mesih olduğunu kabul etmezler, Hristiyanlar ise mesihî beklentileri karşılayacak olan kişinin Hz. İsa olduğuna ve beklentilerini karşılamak üzere zamanın sonunda tekrar geleceğine inanmaktadırlar.⁴⁶

⁴³ Waardenburg, “Mesih”, 29: 307.

⁴⁴ Waardenburg, “Mesih”, 29: 307.

⁴⁵ Yuhanna 18/33-36

⁴⁶ Waardenburg, “Mesih”, 29: 307.

Esasen Hristiyanlara göre Tevrat, Hz. İsa'nın "Mesih" olduğuna açık bir şekilde işaret etmektedir. Ancak Yahudiler bu metinlerde bir takım tahrifler yaparak Hz. İsa'yı kabul etmekten geri durmuşlar ve ondan kurtulmak istemişlerdi.⁴⁷

Hristiyanların inancına göre Hz. İsa'nın Mesih olduğuna işaret eden bir takım hadiseler meydana gelmiştir. Mesela bir defasında Hz. İsa ile konuşan Petrus, Hz. İsa'ya onun Mesih olduğunu söylemesi üzerine Hz. İsa'nın ona sessiz olmasını ve insanoğlunun eziyet çekmesi gerektiğini söylemesi, hem Mesih olduğunu kabul etmesi hem de Mesih'in insanoğlu olma ve eza çekme vasfına vurgu yapması anlamına gelmektedir.⁴⁸

Diğer bir hadise de Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinin ardından dirilmesi ve havarilerine görünmesi, Thomas dışındaki diğer havarilerin bunu itiraf etmeleri ve kabul etmeleridir.⁴⁹

"Kurtarıcı beklentileri" kapsama alanına giren kitleler ile ilgili olarak Hristiyanlığın Mesih anlayışında iki farklı yaklaşımın olduğu anlaşılmaktadır. Hristiyanlar içerisinde Hz. İsa'nın Yahudi halkının bekledikleri Mesih olduğunu ve dolayısıyla sadece onların kurtarıcısı olduğu inancına sahip olanların yanında, Hz. İsa'nın tüm insanların kurtarıcısı olduğunu kabul edenler de vardır.

Şinasi Gündüz ve Mahmut Aydın'ın ortak çalışması olan Misyonerlik kitabında bu hususla ilgili anlatılanlar, konumuz açısından önemli bir ayrıntıya yer vermektedir;

"Sinoptik İnciller (Matta, Markos ve Luka) olarak da bilinen ilk üç İncil'de, çarmıha gerilme olayından önce Hz. İsa'nın uyarıcı özelliği itibariyle yegâne amacının, ilk önce içinde bulunduğu Yahudi halkı arasında tebliğ yapmak olduğu anlatılır. Mesela Hz. İsa, "Ben İsrail Halkının kaybolmuş koyunlarından başkasına gönderilmedim"⁵⁰ demektedir. Ayrıca öğrencilerinden de İsrail halkı arasında bu tebliği yapmalarını istemiş ve on iki kişiyi görevlendirerek onlara "Milletlerin yolundan geçmeyin, Samiriye şehirlerine uğramayın. Siz hep İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gidin. Gittiğiniz her yerde göklerin krallığının yaklaştığını duyurun"⁵¹ demiş ve bu mesajı yaymaları için onları çeşitli yerlere göndermişti."⁵²

⁴⁷ Fırlı, "Mesih Ve Mehdî İnanıcı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)", 182.

⁴⁸ Bkz. Matta 16/13-20.

⁴⁹ Yuhanna 20/19-29

⁵⁰ Matta 15: 24.

⁵¹ Matta 10: 5-7.

Hristiyanlık inancının ortaya çıktığı ortam ve şartları göz önüne aldığımızda bu anlayışın dayanağını ve gerekçelerini anlamak zor değildir. Zira Hz. İsa, Yahudi bir toplumda doğmuş ve mesajını yine bu toplumda yaymaya çalışmıştı. Doğal olarak Yahudi Mesih anlayışındaki bazı olguların, Hz. İsa'ya uyan kimselerin halen gönül ve zihin dünyalarında yer edinmiş olması neticesinde bunu benimsedikleri yeni dinin envanterleri içine katma çabaları, içinde buldukları toplumun baskı ve zulümden kurtarılmasını arzulamaları ve Hz. İsa'nın yukarıda değindiğimiz telkinlerinden hareketle böyle bir amaç edinmeleri, elbette onları sadece Yahudi halkını kapsayacak bir kurtarıcı inancına sevk edecektir. Bu anlayışın varlığını etkileyen ise çarmıh hadisesinin öncesi ve sonrasıdır. Çünkü İncil metinlerinde anlatıldığı üzere bu anlayışın kırılma noktası, Yahudi halkının imansızlığı ve Hz. İsa'nın canına kastetmeleridir. Çarmıh olayından sonra bu anlayışta önemli bir değişikliğin meydana geldiğini görmekteyiz.

Hristiyanlıktaki Mesih inancının kahir ekseriyetini oluşturan evrensel kurtarıcı boyutu, çarmıh olayından sonra kendini göstermeye başlayan ve günümüzde halen varlığını sürdüren esas inanıştır. Hristiyan inancına göre Hz. İsa, Yahudilerin çabaları sonucunda Romalılar tarafından çarmıha gerilip öldürüldükten üç gün sonra dirilmiş ve öğrencileri arasında bir müddet daha yaşamıştır. Mezardan dirildikten sonra öğrencileri ile son konuşmasında onlara sadece İsrail halkına değil, bütün milletlere gitmelerini ve dini onlara ulaştırmalarını söylemiştir. Matta İncil'inde Hz. İsa'nın Celile'de on bir öğrencisine şöyle dediği anlatılır: “İsa yaklaşip onlara şöyle dedi: Gökte ve yerde bütün yetki bana verildi. Bu nedenle, siz gidin bütün milletlerden insanları öğrencim olarak yetiştirin; onları Babanın, Oğlun ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin, size emrettiğim her şeye uymalarını onlara öğretin.”⁵³

Hristiyanlıktaki bu yeni anlayış, Yahudilerin dar çerçevedeki kurtuluş fikrini reddeder. Bunun yerine evrensel bir kurtuluş fikrini benimser ve herkes için bir kurtuluş olduğu inancını tesis eder. Yabancıları da içine alan bu evrensel kurtuluş inancı, Hristiyanlığın yabancıların dini olmasını sağlamıştır.⁵⁴

---

⁵² Şinasi Gündüz, Mahmut Aydın, *Misyonerlik*, 1. bs. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 22.

⁵³ Matta 28: 18-20.

⁵⁴ Waardenburg, “Mesih”, 29: 308.

Netice olarak Hristiyanlar, önce Hz. İsa'ya düşmanlık eden Deccal'in çıkacağına⁵⁵ daha sonra da İsa Mesih'in tekrar yeryüzüne inerek, Tanrı krallığını kuracağına, ölülerin dirileceğine,⁵⁶ onun bin yıl yaşayacağına ve tüm tanrı düşmanları yok oluncaya dek hüküm süreceğine inanmaktadırlar.⁵⁷

1.2.3. İslam'da Mesih Ve Nüzul-ü İsa

İslam'daki Hz. İsa ve onun vasfı olan Mesih mefhumu diğer dinlerde var olan anlayıştan farklıdır. Zira Hz. Âdem'den başlayarak tüm peygamberlerin tebliğ ettiği ve tevhit inancına dayanan İslam dininin kendine özgü birtakım ilke ve sabiteleri vardır. Artma ve eksilmeyi, tahrif ve değiştirilmeyi kabul etmeyen, birtakım sabiteleri olan İslam akidesi, herhangi bir din adamına veya din heyetine, mevcut dinî esaslar içeriğine yeni bir şey katma veya bir şey eksiltme yetkisi vermez. Hem inkârı hem de şirke kayan ilah anlayışını reddeder.⁵⁸

İslam dini, peygamberler hakkında da mutedil bir tutumu benimseyerek onların beşer olduklarını sıklıkla vurgulamıştır. Hristiyanlarda olduğu gibi peygamberleri Tanrı veya Tanrı'nın oğlu mertebesine çıkarmadığı gibi, insanların en aşağı seviyesine indirmemiş, Yahudilerin yaptığı gibi onlara yakışmayan bir takım günah ve durumları peygamberlere yakıştırmayı reddetmiştir.⁵⁹

Diğer inanç sistemlerinden bariz bir şekilde temayüz eden İslam inancı, elbette Mesih mefhumunda da farklı bir noktada yer almaktadır. Bu bağlamda Hz. İsa'ya atfedilen Mesih kavramını İslam anlayışına göre izah etme gerekliliği, bu anlayışın "Kargo kültü"⁶⁰ tiplemesine uyup uymadığı, İslam inancının bu konuda

⁵⁵ İşte o zaman bu kanunsuz adam ortaya çıkacak. Efendimiz İsa, hazır bulunduğunu göstererek onu etkisiz hale getirecek, ağzından çıkan solukla onu yok edecek. Bu hususla ilgili Yeni Ahit'teki ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bkz. Yeni Ahit, II Selanikliler, 2: 1-10;

⁵⁶ Hristiyan inancına göre İsa Mesih, eksik kalan vazifesini tamamlamak üzere yeryüzüne tekrar gelecek ve krallığını tesis edecektir. Daha önce ölmüş olan Hristiyanlar da, o günün ihtişam ve güzelliklerinden nasiplerini almaları için Hz. İsa tarafından diriltileceklerdir. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, (Samsun: Sidre Yayınları, 1997), 81.

⁵⁷ Ünal, *Hz. İsa'nın Dönüşü Meselesi*, 51.

⁵⁸ Yusuf el-Kardavî, *el-İman ve'l-hayat*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1979), 47-49; Ahmet Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, (İstanbul: Ensar yayınları, 2013), 28-30.

⁵⁹ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, 31.

⁶⁰ Batılı araştırmacılar Mehdi inancını ifade eden bir kavram olarak Yeni Gine halkının kültürü için "Kargo-Kültü" deyimini kullanmışlardır. Kargo, 'gemi yükü' anlamına gelmektedir. Yeni Gine yerlileri, ata ruhları ile beraber bir kült kahramanının, zenginliklerle dolu bir gemi ile istikbalde

özgün bir düşünceye sahip olup olmadığı karmaşasına da bir cevap arayışı mahiyetini taşıyacaktır.

İslam akaidine göre Hz. İsa, Allah tarafından kendisine Melek vasıtasıyla vahyedilerek İncil verilen, beşer/kul olduğuna sıklıkla vurgu yapılan bir peygamberdir.⁶¹ Hristiyanların Hz. İsa ile ilgili anlayış ve yorumları Kur'an-ı Kerim tarafından reddedilmektedir.

Burada bir hususu ele almakta fayda vardır. Bazı Hristiyanların Kur'an-ı Kerim'in Hz. İsa (a.s) hakkındaki ayetleri kendi görüşlerine uygun olarak yorumladıkları bilinmektedir. Hristiyanlar, Kur'an-ı Kerim'deki Hz. İsa hakkında söylenmiş olan "Allah'ın kelimesi ve ruhu" vasıflarının Allah'tan bir parça olduğu anlayışıyla Hz. İsa için de bir kadimlik doğuracağı ve bunun da Hz. İsa'nın Tanrılığını gerektirdiği şeklinde bir yorum yapmaktadırlar.⁶² Bu durum, Kur'an-ı Kerim'in "İnsan-tanrı" genel anlayışına vakıf olunmadığının ve bu ayetlerin doğru yorumundan sapmaktan öteye geçememenin bir göstergesidir. Zira Kur'an-ı Kerim'in "en-Nisa" suresinin 171. ayetinde varid olan "Allah'ın kelimesi" ifadesi, şu anlam bağlamında anlaşılmalıdır;

"Ey Ehl-i kitap! Dininizde aşırıya gitmeyin ve Allah hakkında, gerçekten başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın elçisidir, (o) Allah'ın, Meryem'e ulaştırdığı "kün: Ol" kelimesi (nin eseri) dir, O'ndan bir ruhtur (O'nun tarafından gönderilmiş yahut teyit edilmiş yahut da Cebrail tarafından üfürülmüş bir ruhtur). Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. "(Tanrı) üçtür" demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah ancak bir tek Allah'tır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter."⁶³

Hz. İsa için kullanılan "Kelime" tabiri, Âl-i İmrân suresinde şöyle bir terkip ile geçmektedir: "Melekler, şöyle demişti: Ey Meryem! Allah, kendinden bir

---

geleceğine ve kendilerini yabancı hâkimiyetinden kurtararak refah ve selâmet yolunu göstereceğine inanıyorlardı. Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, 13.

⁶¹ Ömer Faruk Harman, "İsa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 22: 465.

⁶² Ünal, *Hz. İsa'nın Dönüşü Meselesi*, 51, 52.

⁶³ Hayrettin Karaman, vd. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, 17. bs. (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 104.

kelimeyi sana müjdeliyor; Adı İsa, lakabı Mesih,⁶⁴ sıfatı Meryemoğlu'dur. Dünyada da ahirette de şanı yücedir. (Allah'a) çok yakınlardandır da.” (Âl-i İmrân 3/45)

Kuran-ı Kerim'in inmiş olduğu Arapçanın dil yapısının ve ilgili ayetlerin tahlilini yapan tefsir kaynaklarının göz ardı edilerek Kuran-ı Kerim'deki “Kelimetullah” kavramının doğru bir şekilde anlaşılması mümkün değildir.

Mealini aktardığımız bir önceki ayette de görüldüğü üzere, burada geçen “Allah'ın kelimesi” terkihi pek çok tefsirde, İslam'ın ruhuna ve genel anlayışına göre farklı yorumlarla izah edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, “Allah, kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor” ayeti şu şekilde yorumlanabilir: “Allah kendi vaadi/emri ile yaratılacak bir evlat ile”⁶⁵ veya “Allah'ın ‘Ol’ sözü ile var olacak bir evlat ile seni müjdeliyor”.⁶⁶ Ayetin bir başka yorumu şudur: “Daha önceki semavi kitaplarda müjdelenen Hz. İsa'yı ifade etmek için böyle bir tabir kullanılmıştır. Ayrıca Allah, insanlığı kendi kelimeleri ile hidayete erdirdiği gibi peygamberi olan Hz. İsa ile de hidayete kavuşturma kudretine sahiptir.”⁶⁷ Dolayısıyla Allah'ın Hz. İsa'yı “Kendi tarafından bir kelime” diye nitelemesi, murad ettiği anlamın ne olduğu ile ilgili olarak bu ve benzeri manalar ekseninde izah edilmelidir. Allah tarafından kullanılan bu ifade tarzı, Hz. İsa'ya herhangi bir ezellilik ve tanrılık vermiş olmaz. Tâberî'de de ifade edildiği gibi, Allah yarattığı varlıklar için istediği ismi kullanır, işte burada da Hz. İsa için “Kelime” ifadesini kullanmayı tercih etmiştir.⁶⁸

Masih kavramı Kur'an-ı Kerim'de, doğumundan itibaren Hz. İsa için bir lakap olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Hristiyanların benimsediği şekilde

---

⁶⁴ Ayeti kerimde “Mesih” kelimesinin “İsa” lafzından önce geçmesi ve lakap anlamı ihtiva etmesi, Arapça gramerine uygundur. Her ne kadar bu durum, gramer kitaplarında söylenen “bir şeyin lakabı o şeyin isminden sonra getirilir” kaidesi ile çelişir gibi görünüyorsa da, dil bilimciler “lakabı, isminden daha meşhur olanlar müstesnadır” izahı ile bu kaidenin mutlak olmadığını söylemişlerdir. Konunun devamında çağdaş müfessirlerin söz konusu ayetler ile ilgili izahlarını aktaracağımız zaman, bu husus göz önünde bulundurulmalıdır. Bu izahlar için gramer kitaplarına müracaat edilebilir.

⁶⁵ Muhammed b. Yakub Mecdu'd-Din Ebû Tahir el-Firuzâbâdî, *Tenvirû'l-mikbâs min tefsiri İbn Abbas*, 5. bs. (Lübnan Beyrut: Dârû'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 61; Celeleddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, Celeleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyutî, *Tefsiru'l-Celaleyn*, 17. bs. (Beyrut: Dârü İbn Kesir, 2016), 55; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir b. Ferh el-Ensari el-Hazrecî Şemseddin el-Kurtubî, *el-Cami'u li ahkâmi'l-Kur'an*, 2. bs. (Kahire: Dârû'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964), 4: 88.

⁶⁶ Ebû'l-Fedâ İsmail b. Ömer İbn Kesir el-Kûşî, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-'Azîm (İbn Kesir)*, 1. bs. (Beyrut: Dârû'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419), 2: 36.

⁶⁷ Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Razî el-Cessâs el-Hânefî, *Âhkâmü'l-Kur'an*, (Beyrut: Dârü İhya-i't-Tûrâs, 1405) 2: 295.

⁶⁸ Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Kesir b. Gâlib el-'Amilî Ebû Ca'fer et-Tâberî, *Cami'u'l-beyân fi te'vilü'l-Kur'an*, 1. bs. (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000), 6: 412.

ölümünden sonra dirilmesi üzerine Hz. İsa'ya verilmiş bir sıfat olduğu inancı İslam inancında kabul görmemiştir.⁶⁹

Kuran-ı Kerim'de Mesih kelimesi, Nisâ 4/172 ve Tevbe 9/30'da tek başına kullanıldığı gibi; Mâide 5/17-,72,75 ve Tevbe 9/31'de 'Mesih ibn Meryem'; Âl-i 'İmran 3/45 ve Nisâ 4/171'de ise 'Mesih İsa ibn Meryem' şeklinde terkip halinde geçmektedir.

Hz. İsa hakkında Mesih kelimesinin kullanıldığı Âl-i İmran 3/45. ve 46. ayetlerinde Allah şöyle buyurmaktadır: "Melekler, şöyle demişti: Ey Meryem! Allah kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor; Adı İsa, lakabı Mesih, sıfatı Meryemoğlu'dur. Dünyada da ahirette de şanı yücedir. (Allah'a) çok yakınlardandır da. Beşiğinde de, yetişkinlik halinde de insanlara söz söyleyecektir. (O) salihlerdendir." Çağdaş müfessirlerden Hasan Basri Çantay, bu ayette geçen "Meryem oğlu Mesih İsa" terkiibini izah ederken, İsa'yı peygamberin ismi, Mesih'i onun lakabı, İbn Meryem'i ise onun sıfatı şeklinde tefsir etmektedir.⁷⁰ Bu ayetin tefsirinde Ömer Nasuhi Bilmen ve Elmalılı M. Hamdi Yazır da bu izaha yakın bir şekilde bilgi vermektedirler.⁷¹

Genel olarak ayet ve hadislerde görüldüğü üzere dinî naslarda yer alan Mesih, Yahudi ve Hristiyanların anladığı şekilde bir Mesih değildir. Kurtarıcı beklentisi içinde olan Yahudilerin ona uymaları ve hidayete ermeleri için Hz. İsa'ya verilmiş bir lakaptır.⁷²

İslam dininin Hz. İsa hakkında benimsediği anlayış, Hristiyanların kabulünden çok farklıdır. Zira Hristiyanların bir günah kefareti olarak çarmıha gerilerek öldürüldüğünü kabul ettikleri Hz. İsa, İslam anlayışına göre ne asılmış ne de öldürülmüştür (en-Nisâ, 4/157). Çarmıha gerilerek öldü sanılan kişi, aslında cismen Hz. İsa'ya benzetilen bir kimsedir. Bu kimsenin kim olduğu ise tartışmalı bir konudur. Bir kısım müfessirlerin aktardığına göre; Hz. İsa, aleyhindeki plan ve tuzaktan haberdar olur. Yahudiler tarafından öldürülmek istendiğini ve Allah tarafından da kavminden kurtarılıp ref' edileceğini öğrenir. Bunun üzerine kendisine

⁶⁹ Waardenburg, "Mesih", 29: 309.

⁷⁰ Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hâkîm ve Meâl-i Kerîm*, 8. bs. (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1974), 1: 90.

⁷¹ Ömer N. Bilmen, *Kuran-ı Kerim Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi,1985), 1: 366; Elmalılı M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2008), 2: 469.

⁷² Ünal, *Hz. İsa'nın Dönüşü Meselesi*, 55.

iman edenlere “Hanginiz benim yerime geçip de öldürülmek ve böylece cennete girmek ister” deyince onlardan biri buna talip olur. Bu kimse Hz. İsa’nın şekline sokulur ve Hz. İsa zannedilerek öldürülür.⁷³

Diğer bir yoruma göre ise, bir münafık, öldürülmek istenen Hz. İsa’nın yerini göstermek ister ve onu aramaya çıkar. Fakat bu esnada Allah tarafından Hz. İsa’nın şekline sokulur. Onu görenlerin, kendisini Hz. İsa sanmaları üzerine derhal yakalanarak çarmıha gerilir.⁷⁴

Hz. İsa’nın ölmediği ve ref’ edildiği, dünyanın sonuna doğru tekrar yeryüzüne ineceği şeklindeki düşünce, tartışmalı bir konudur. Ancak burada ihtilaflara girmeyecek ve meseleyi hadisler ışığında ifade etmeye çalışacağız. Biraz sonra değineceğimiz üzere hadisler, bu konu hakkındaki en bariz dayanaktır.

İslam dininin temel kaynaklarından olan bazı hadis rivayetlerinde kıyametin kopmasından önce küçük ve büyük birtakım durum veya hadiselerin meydana geleceği bildirilmiştir. Bunlara kıyamet alametleri denilmektedir. Hadis-i şeriflerde kıyametin on şey gerçekleşmeden kopmayacağı haber verilmiştir.⁷⁵ Bunlardan biri, Hz. İsa’nın, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in ümmetinden bir şahıs olarak yeryüzüne tekrar inmesidir. Bu konu, İslam akaidinde “Hz. İsa’nın nüzülü” olarak işlenmektedir. Hadislerde belirtildiği üzere; Hz. İsa, dünyanın sonuna doğru yeryüzüne iner,⁷⁶ Müslümanların o vakit imamı olan Mehdî’nin arkasında namaz kılar,⁷⁷ Deccal ile karşı karşıya gelir ve onu öldürür. Haçrı kırar, domuzu öldürür⁷⁸ ve o dönemde bir tek Allah’a ibadet edilmeye başlanılır, dünya barış ile dolar.⁷⁹

Temel olarak konumuz Mesih anlayışı olmadığı için genel olarak bu sözcüğün İslam anlayışındaki karşılığının ne olduğu ve İslam dininde Hz. İsa’nın

⁷³ Ebû'l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hafizuddin en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hâkâikü't-te'vîl*, 1. bs. (Beyrut: Dârû'l-Kelimi't-Tâyyib, 1998), 1: 413.

⁷⁴ Nâsirüddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazî el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, (Beyrut: Dârû İhyâ-i't-Tûrâsi'l-'Arabî, 1418), 2: 108.

⁷⁵ Ebû Davud, *Sünen*, 4: 114; Süleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Mutayyar el-Lahmî eş-Şamî Ebû'l-Kâsım et-Taberanî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 2. bs. (Kahire: Mektebetü İbn-i Teymiyye), 3: 171; Ebû Abdullah el-Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdeveyh b. Nu'aym b. Hakem en-Nisabûrî, *el-Müstedrek 'ale's-sahiheyn*, 1. bs. (Beyrut: Dârû'l-Kûtübü'l-İ'lmîyye, 1990), 4: 474.

⁷⁶ Tirmizî, *Sünen*, 4: 77.

⁷⁷ Buharî, *es-Sahih*, 4: 168; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Hanbel b. Hilal el-Esed eş-Şeybânî, *Müsned*, 1. bs. (Müessesetü'r-Risale, 2001), 23: 2; Ebû Abdullah Nu'aym b. el-Hammad b. Muaviye b. Haris el-Huzâi el-Mervizî, *el-Fiten*, (Kahire: Mektebetü't-Tevhid, h.1412), 2: 568.

⁷⁸ Tirmizî, *Sünen*, 4: 77.

⁷⁹ Buharî, *es-Sahih*, 4: 168; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13: 281; Nu'aym b. el-Hammad, *el-Fiten*, 2: 576.

çarmıh öncesi ve sonrası din nazarında konumunun hangi düzlemde değerlendirildiği bilgisini aktardıktan sonra bu meseleyi burada noktılıyor ve Mehdî konusuna devam ediyoruz.

1.3. MEHDÎ VE MESİH KAVRAMLARI ARASINDAKİ FARKLILIKLAR

Buraya kadar Mehdî ve Mesih sözcüklerinin anlamını verdik ve farklı inançlara göre Mesih kavramını izah etmeye çalıştık. Her iki kavram arasında anlam bakımından ne tür farklılıkların olduğu belirmiş oldu. Şimdi ise inanç kaynağı ve muhteva bakımından bu iki kavram arasında hangi farklılıkların olduğunu irdeleyeceğiz.

Mehdî ile Mesih kavramları, gerek inanç kaynağı bakımından gerekse karakteristik özellikleri bakımından birbirinden çok farklı şeylerdir. İlk olarak İslam'daki Mehdî inancı ile Yahudilikteki Mesih anlayışını karşılaştırdığımızda, her iki inancın da dayanak olarak gösterilen kaynaklarının vahye dayalı olması veya olmaması cihetiyle bir kabul farklılığının meydana geldiği görülür. Burada Hz. Peygamberin sünnetinin vahye dayalı olması hususunu irdelemiyoruz, bir konudaki kaynağın ilahî bir kitap olması veya olmaması durumunu değerlendiriyoruz. Mesih inancı Yahudilerin kutsal kitaplarındaki metinlere ve onların belirli zamanlardaki acı dolu tarihî sürecinin zorunlu gerekliliğine dayanmaktadır. Dolayısıyla kurtarıcı düşüncesinin İslam dininde Kur'an-ı Kerim'e dayanmamasına karşı Yahudilikte kutsal metinlere dayanması durumu, Mesih inancının en azından İslam'da olduğu kadar tartışma meselesi olmamasını sağlamıştır. İslam dininde muharref kabul edilse de haddi zatında Yahudi Metinleri, Yahudiler nezdinde sağlam bir kaynak olarak kabul edildiği için bu metinlerin ihtiva ettikleri konulardan biri olan Mesih inancı, Yahudi amentülerinden olan köklü bir inançtır.⁸⁰

İslam inancında ise Mehdî anlayışına, dinin birincil kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de yer verilmemiştir. Ayrıca ilk dönem kelam kitaplarında da bu konu işlenmemiştir. Bu durum bizi, Mehdiliğin İslam inancında diğer dinlerdeki gibi bir inanç esası olmadığı sonucuna götürür. Mehdilik düşüncesini konu alan ifadeler ileride temas edileceği üzere genel olarak bazı hadis kitaplarında, melahim ve fiten

---

⁸⁰ Waardenburg, "Mesih", 29: 306.

türü eserlerde yer almaktadır. Bu hadislerin çoğu ahad denilen haberlerdir.⁸¹ Bu hadislerin sübut ve delalet bakımından zannîlik veya kat'ilik ifade etmesi ile sıhhat ve zaaf durumları bunların kabul edilmesinde önemli farklılıklar doğurmuştur.

Mehdî ve Mesih inanç kaynağı farklılığını Hristiyanlık ile İslam arasındaki karşılaştırmada da görmek mümkündür. Hristiyanlar bu inançlarını İncil metinlerindeki kurtarıcı düşüncesine yer veren ifadelere dayandırırılar.

Dolayısıyla bu dinlerdeki kurtarıcı anlayışı, hem birincil kaynaklarda yer alıp almaması bakımından hem de inanç sisteminde esas bir mesele mi yoksa tali bir konu mu olması açısından birbirinden ayrılmaktadır. Bunun pratik sonucu, daha önce de ifade ettiğimiz gibi söz konusu kurtarıcı fikrinin bir inançta tartışmasız şekilde genel bir kabul görmesi iken diğer bir inancın temel unsurlarından olmaması hasebiyle genel bir kabul görmemesidir.

Kurtarıcı anlayışının muhtevasına gelince, bu kurtarıcı fikrinin hangi zümreleri kapsaması meselesi de bu inançlarda birbirinden farklıdır. Yahudiler Mesih'in yalnızca İsrâiloğulları için bir kurtarıcı olduğunu kabul ederek kurtarıcı fikrine dar bir alan vermekte ve Mesihliği bir ırkın kurtulması şeklinde telakki etmektedirler. Hristiyanlar ise daha önce de ifade edildiği gibi bu fikre katılmazlar. İsa Mesih öğretisini benimseyen herkesin kurtuluşa ereceği ve dünya krallığında bir cennet hayatı yaşayacağı inancını benimsemektedirler.

İslam ise bu her iki anlayıştan farklı olarak bir ırkın ya da özel bir zümrenin kurtuluşu şeklinde bir inanca yer vermez. Ayrıca Hristiyanlıkta olduğu gibi bir dünya krallığı ve cennet hayatı formunu kabul etmez. İslam inancında ahir zamanda gerçekleşmesi haber verilen Mehdilik bağlamındaki olaylar, bozulan bir düzenin yeniden ve daha sağlam bir zeminde oluşturulması, adalet sisteminin icra edilmesi ve hiç kimsenin haksızlığa uğramadan yaşayabileceği ideal bir toplum düzeninin meydana getirilmesi şeklinde kabul edilmektedir. Bu düzenin kuvvetli bir askeri ve dini lider eliyle sağlanması ve Müslümanlara mali ve maddi olarak hayatlarını sürdürebilme imkânının oluşturulması, Allah'ın koymuş olduğu kanunların yürürlükte olması ve yeryüzünde rahatça Allah'a kulluk yapılması, tüm bunlar İslam'daki Mehdî anlayışından beklenen sonuçlardır.

---

⁸¹ Ahad haberlerin İslam inancında delil olma hususunu ve hangi konularda hücciyet ifade ettiğini Hadislerin hüccet olması ile alakalı başlık altında ele alacağız.

Sonuç olarak tüm bu farklılıkları göz önüne aldığımızda tüm dinlerde ortak bir anlayışın ürünü olarak gözüken Mehdî ve Mesih kavramları arasında, aslında ortak bir yönün olmadığı sonucu çıkmaktadır. Belki bu iki kavram arasında bazı hususlarda bir benzerlik kurulabilse veya bir dinin birtakım aşırı uçtaki fırkalarının heretik anlayışları, başka bir dinin kurtarıcı anlayışı ile ortak bir zeminde buluşsa bile dinler arası genel bir benzerlik olduğu sonucuna varılması pek mümkün gözükmemektedir.

İki şey arasında farklılıkların var olması bir tarafa, bir inancın diğer inanç ile etkileşimi hususu ile o inancın bir devamı olması hususu başka şeylerdir. O halde bu iki kavramı birbirinden bağımsız olarak ve ilgili olduğu kültür süzgecinden geçirerek ele almak kanaatimizce daha tutarlı olacaktır.

1.4. MEHDÎ İNANCININ DAYANAĞI OLAN HADİSLER

1.4.1. Hadislerin Hücciyeti İle İlgili Genel Bir Değerlendirme

İslam dininde itikadî, amelî ve ahlakî hükümler dinî nasslar ve şer'î delil ile belirlenir. Dinî dayanağı olmayan hiçbir hüküm ve düşünce İslam dininde muteber olmadığı gibi bağlayıcı da değildir. Dinde delil kabul edilen unsurlar ittifak ile dörtlüdür. Bunlar Kur'an-ı Kerim, Sünnet, icma ve kıyastır.⁸² İttifak edilen bu dört delilin ifade ettiği hükümler, mükelleflerin uymasını gerektiren bağlayıcılık özelliğini taşır.⁸³

Konumuz olan Mehdilik düşüncesinin İslam kaynakları arasındaki dayanağı, bu hususta referans gösterilen hadislerdir. Mehdilik konusu ele alındığında, meselenin en tartışmalı hususunun hiç şüphesiz Mehdilik düşüncesinin dayanağı olan hadislerin sıhhat ve zaafı durumu ile hadislerin ahad veya mütevatir olduğu görülmektedir. Mehdilik için referans gösterilen hadislerin sıhhat ve tevatür derecesi mevzusu, Mehdî anlayışına olan yaklaşımın temel belirleyicilerinden en önemlisidir.

Mehdilik ile ilgili hadisleri ele alırken İslam Mezhepleri tarihi disiplinine konu olan grup ve oluşumların mesele hakkındaki farklı görüşlerinin meydana

⁸² Abdulvehhab Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2003), 23.

⁸³ Zekiyyuddin Şaban, *Usûlü'l-fikhi'l-İslamî*, (İstanbul: İrşad kitabevi, 2016), 31.

gelmesinde etkili bir unsur olan hadislerin bilgi değeri hususu üzerinde biraz durmaya çalışalım.

İslam'ın temel esaslarından olan hadisler, belli kriterlere göre bir takım ayrımlara tabi tutulmuştur. Hadisler, metin ve senet sıhhati bakımından sahih,⁸⁴ hasen,⁸⁵ zayıf⁸⁶ ve mevzu;⁸⁷ ravi sayısı bakımından mütevatir⁸⁸ ve ahad⁸⁹ olarak taksim olunmaktadır.

İslam âlimleri, mütevatir hadisleri cerh ve ta'dile tabi tutmamış ve kesin olarak hüccet değeri taşıdığına hükmetmişlerdir.⁹⁰

Ancak ahad haberler için aynı şey söylenemez. Ahad haberler kesinlik değil de zan⁹¹ ifade ettiği için amelî konularda dayanak kabul edilse de bazı âlimlere göre itikadî meselelerde bir hüccet olamaz.⁹²

Bu meseleyi farklı açılardan değerlendirecek olursak, öncelikle bir haberin ifade ettiği bilginin kesinlik derecesinin ne olduğu ve bunun ne sonuçlar doğurduğu üzerinde durmak gerekir.

Nureddin İtir, haber-i vahidin amel ve inanç hususunda delil olması hakkındaki kitabında öncelikle bilgi derecelerini üçe ayırmaktadır;

“Birincisi yakinî ve kesinlik ifade eden bilgi türüdür. Bu, kesin delil olan Kur'an-ı Kerim, Mütevatir hadis ve akıl ile elde edilen malumatlardır. Bunlar, ifade ettiği şeye inanılması gereken; inkâr edilmesi durumunda da kişiyi küfre götüren bilgi çeşitleridir.

⁸⁴ Sahih hadis, senedinin başından sonuna kadar sika ravilerin birbirinden rivayet ettiği, şaz ve mu'allel olmayan hadis demektir. Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 9. bs., (İstanbul: MÜFV Yayınları, 2016), 266.

⁸⁵ Hasen, adaleti sahibi olup da zabt özelliği tam olmayan, bununla beraber tek başına rivayet ettiği hadisi munkar de sayılmayan kimsenin rivayet ettiği, şaz ve mu'allel olmayan hadistir. Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 111.

⁸⁶ Zayıf hadis, sahih ve hasen hadisin şartlarından birini veya birkaçını taşımamakla beraber mevzu olduğu da söylenmeyen hadis demektir. Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 336.

⁸⁷ Mevzu hadis ise söylemediği veya yapmadığı halde iftirayla ve yalan yere Hz. Peygambere (s.a.v) isnad edilen, uydurulan hadis demektir. Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 183.

⁸⁸ Mütevatir, baştan sona kadar her nesilde, yalan üzerinde birleşmeleri aklen ve âdeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin rivayet ettiği hadistir. Hın, Lehham, *el-İzah fî Ulumi'l-Hadis ve'l-İstilah*, 48-50; Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 232-237.

⁸⁹ Ahad, her nesilde üç-dört kişi tarafından rivayet edilmiş olsa da mütevatir derecesine ulaşmamış olan hadistir. Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 16.

⁹⁰ Mustafa Said el-Hın, Bedi' es-Seyyid el-Lehham, *el-İzah fî 'ulûmi'l-hadis ve'l-istilah*, 5. bs., (Beyrut: Dârû'l-Kelimi't-Tayyib, 2004), 52.

⁹¹ Buradaki “zan” tabirinden kastedilen Türkçe 'deki “şüphe” değil, “Mütevatir olmayan” anlamıdır.

⁹² Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 2.baskı, (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2016), 54; Şaban, *Usulü'l-fikhi'l-İslami*, 67,68.

İkincisi yakinî ve nazarî olan bilgidir. Bu tür bilgi herkes tarafından idrak edilemeyen, alanında uzmanlaşmış kimselerin künhüne vakıf oldukları bilgidir. Elde edilmesi tefekkür ve istidlal ile mümkündür.

Üçüncüsü ise zann-i ğalib ile sabit olan bilgidir. Zann-i ğalib ile sabit olmasından kasıt, bir önermenin doğruluk payının tercih edilmiş olduğunun bilinmesi ve bunun sonucu olarak önermenin doğruluğunun kabul edilmesidir. Bu önermenin doğru kabul edilmesi, sağlam ve doğru bir delilin söz konusu önermenin varlığını ispat etmesi ile gerçekleşir. Bu tür bilgiler, önermenin her iki durumunu ayırt edemeyen halk tarafından, çoğu zaman yakinî bilgi olarak kabul edilebilir. Zann-i ğalibe dayanan bu kabul, realitede bir bilgi olduğundan önceki bilgi türleri gibi bağlayıcı olmakta ve gereğinin yapılması icap etmektedir.

Müellif bu taksimden sonra haber-i vahidi, onu destekleyen bir takım karinelerle desteklenen ve desteklenmeyen olarak ikiye ayırmaktadır.”⁹³

Haber-i vahidin bu iki kısmı göz önüne alındığında, bilgi düzeyi olarak ne ifade ettiği ile ilgili olarak bu mesele hakkında birkaç görüşün olduğu görülmektedir;

Davud ez-Zahiri ve İbn Hazm gibi bazı müçtehitlere göre ahad haber mutlak olarak yakinî bilgi ifade eder.

Muhaddisler ve dört mezhep imamına göre, İmam Buharî veya İmam Müslim’in Sahih’inde yer alması gibi birtakım karinelerle desteklenen ahad haber yakinî bilgi ifade eder.

Bazı kelimcılara ve Ezher Şeyhi Mahmut Şeltût gibi müteahhir âlimlere göre ahad haber zan ifade eder. Bu yüzden inanç konusunda da ğaybî malumatlar hususunda da bir delil olamaz.

Mu‘tezile ve Haricîlere göre ahad haber, zan ifade ettiği için hem inanç alanında hem de amel hususunda bir delil değildir.

Bazı âlimlere göre ise ahad haber, yakinî bilgi değil zan ifade etmektedir. Ancak bununla beraber ahad haber şerî bir delil olup hem amel hem de inanç hususunda bu haberin gereğine uymak gerekir.⁹⁴

⁹³ Nureddin İtr Muhammed el-Halebî, *Haberü'l-vâhidi's-sahih ve eserühû fi'l-ameli ve'l-akideti*, 11. bs. (Dımeşk: Mecelletü't-Türasi'l-Arabi, h.1403), 169.

⁹⁴ Amir Hasan Sabri, *Hücciyetü haber-i'l-âhad fi'l-akaidi ve'l-ahkâm*, (Medine: Mecmau' Melik Fehd), 8-20.

Meseleye bir de iman konularının anlaşılma biçimleri açısından baktığımızda şöyle bir gerçekle karşılaşmaktayız; inanç konularının bilinmesi veya anlaşılması bakımından tümünün aynı düzeyde olmadığı, aralarında bir takım farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu yüzden öncelikle itikadî konuları buna göre ayırmak gerekir. İtikadî konular beş çeşittir:

- 1- Bilinmemesi durumunda kişinin küfrünü gerektiren konular; Allah'ın varlığının ve birliğinin bilinmemesi gibi.
- 2- İnkârı küfrü gerektiren; bilinmemesi ise kişinin günahkâr olmasına neden olan konular; Allah'ın “Kadim”, diğer varlıkların ise “Hadis” olduğunun bilinmemesi gibi.
- 3- İnkârı ileri derecede bidat olan, bilinmemesi ise günahkârlığa neden olan konular; Kitap, mütevatir veya müstefid sünnet ile sabit olup ümmetin genel kabulüne mazhar olan konular.
- 4- İnkârı ufak bir bidat olan, bilinmekle sorumlu tutulmayan konular; Ahad haberle sabit olan ve hakkındaki delillerin çelişik olmadığı konular.
- 5- Hakkında varid olan delillerin birbiriyle zahiren çelişik gibi görüldüğü ve üzerinde ihtilaf edilen konular; bu tür konuların bilinmemesi muaf tutulmuştur.⁹⁵

Ahad haberin hücciyeti hakkında elbette çok şey denmiştir. Ancak konuyu bağlamak adına son olarak Hanefî mezhebi âlimlerinden Pezdevî'nin bu konudaki görüşüne yer vermek istiyoruz. Hanefî mezhebi usülcülerinden olan Pezdevî, ahad haber ile ilgili olarak şöyle demektedir;

“Ahad haberler bir araya gelip tevatür derecesine vardığında, bu durum haberin doğruluğunun ve kesinliğinin gerçekleştiğini gösterir. Bu durum, ümmetin âlimlerinin bir meseledeki görüşlerinin ortak bir noktada kesişmesi ve icma'nın meydana gelmesi ile mesele hakkında herhangi bir şüphenin kalmaması gibidir. Ahiret ile ilgili haberlere gelince, bunların meşhur ve daha aşağı seviyede olan kısımları vardır. Fakat bu haber bir bilgi türü olarak kabul edilmekte ve gereğince amel edilmeyi icap etmektedir. Bu da kalbin bu amele bağlanması ve onun

---

⁹⁵ Muhammed Salih Ekinci, *Hüccet Değeri ve Tedvin Açısından Sünnet*, çev. Metin Yiğit 3. bs. (İstanbul: Rağbet yayınları, 2015), 181, 182.

doğruluğuna inanması demektir.”⁹⁶ Çünkü kalpteki inanç ilmin çok üstündedir. Zira Yahudiler Hz. Peygamberi çok iyi tanıdıkları halde, ona iman etmemişlerdir.

1.4.2. Mehdilik İnancının Temelini Oluşturan Hadisler

İslam’daki Mehdî anlayışının temelini bu konuda varid olan hadisler oluşturmaktadır. Bu hadisler dört kısımdır; sahih, hasen, ğarib ve mevzu haberler. Bu konuda rivayet edilen hadislerin bir kısmı sıhhat derecesine sahip iken diğer bir kısmı da zayıf haberlerdir.⁹⁷ Ancak bununla beraber hadis âlimlerinin bu husustaki kaidesi gereği sayıları çok olan Mehdî hadisleri şahit ve tabileri ile beraber birbirini desteklemekte ve şiddetli bir zayıflık barındırmazsa hasen li ğayrihi derecesine yükselmektedir.⁹⁸

İmam Suyutî, Mehdî hakkında nakledilen rivayetlerin kırktan fazla olduğunu söylemektedir.⁹⁹

Mehdilik ile alakalı olan haberlerde Mehdî kavramı, bazı hadis eserlerinde ismen açıkça ifade edilmiş, bazılarında isim verilmeden atıfta bulunulmuş, bazılarında ise bir başka konu hakkındaki hadislerde Mehdî vurgusu yapılmıştır. Sünen sahibi Ebû Davud bu konu için kitabında “Kitabu’l-Mehdî” diye bir bölüm ayırmış ve bu başlık altında 13 hadis zikretmiştir. Tirmizî, Sünen kitabında Mehdî hakkında bir bab açmış ve bu bab içinde 3 hadise yer vermiştir. İbn Mâce’nin Sünen kitabında “Hurûcû’l-Mehdî-Mehdî’nin çıkışı” babı altında 7 hadis yer almaktadır. Yine İbn Mâce “Kitâbü’l-Fiten” başlığı altında “İsa’dan başka Mehdî yoktur” mealindeki hadisi rivayet etmektedir. Ahmed b. Hanbel Müsned’inde bu konu

⁹⁶ Abdülaziz b. Ahmet b. Muhammed Alaeddin el-Buharî, *Keşfü’l-esrar şerhü usûli’l-Pezdevi*, (Dârü’l-Kitabi’l-İslamî), 2: 376.

⁹⁷ Bu hadislerdeki zayıflık durumu ravilerden kaynaklı bir zaafıdır. Bu durum, hadisin metin bakımından değil sened bakımından tenkit edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla senedin zayıflığı metnin de zayıflığını gerektirmediği bilinmelidir. Çünkü bir sened ile zayıf olan bir hadis başka bir senette sahih olarak gelmiş olabilir. Şu bir gerçek ki cerh ve tadil âlimleri Hz. Peygambere yalan isnad etmek adına bir raviyi incelerken kılı kırk yarmışlar ve büyük bir çaba göstermişlerdir. Ancak cerh ve tadilin bir içtihat olduğu ve bir ravi için yapılan cerhin bazen bir başkasını bağlamadığı bilinmelidir. Mesela İmam Buharî’nin, İmam Müslim’in ve Ebû Davud’un başkalarının cerh edilmiş bir raviden kendi kriterine uyduğu için ondan hadis rivayet ettiği bilinmektedir. Mahmut Tahhan, *Usulü’l-tahrîç ve dirâseti’l-esanîd*, 3. bs. (Riyad: Mektebetü’l-Mâ’arif, 1996), 137-142.

⁹⁸ Muhammed b. Ebi Bekir b. Eyyub b. Sa’d Şemseddin b. Kayyım el-Cevziyye, *el-Menarü’l-munif fi’s-sahih ve’d-daîf*, 1. bs. (Halep: Mektebetü’l-Matbu’atu’l-İslamiyye, 1970), 148-152.

⁹⁹ Celaeddin Abdurrahman es-Suyutî, *el-Hâvi li’l-fetvâ*, (Beyrut: Dârü’l-Fikir, 2004), 2: 69.

hakkında üç farklı sahabeden yaklaşık 6 hadis rivayet etmektedir. Sahih-i Buharî ve Sahih-i Müslim’de ise Mehdilik hakkında sarahaten bir ifade geçmemektedir. Ancak Hz. İsa’nın (a.s.) nüzulü hakkındaki bir hadiste Mehdilik hakkında bir ima olduğu düşünülmektedir. Bu iki kitabın ilgili hadisindeki ifadeler Sahih-i İbn Hıbban’da da yer almaktadır. Yine İbn Hıbban bu kitabında farklı bablar altında Mehdilik ile ilgili birkaç hadise daha yer verir. Ebi Şeybe’nin Musannef’inde de bu konuda varid olan 10’dan fazla hadis vardır.

Burada saydığımız eserlerdeki hadislerin tamamını aktarmayacağız. Bu konuda varid olan ve birbirinden lafız bakımından farklılık arz eden hadisleri sıralayacağız.

Mehdî ile ilgili olan ve birbiriyle örtüşen hadisleri ortak lafızlarla şöyle zikredebiliriz;

“Yeryüzü zulüm ve düşmanlıkla dolmadıkça kıyamet kopmaz. Daha sonra neslimden-Ehl-i Beytimden- bir adam çıkar. Zulüm ve düşmanlıkla dolduğu gibi yeryüzünü adalet ile doldurur (adaleti hâkim kılar).”¹⁰⁰

“Mehdî bizim Ehl-i beytimizdendir.”¹⁰¹

“Mehdî bizim Ehl-i beytimizdendir. Allah onu bir gecede (bu işe) uygun hale getirir.”¹⁰²

“Mehdî ben(im neslim)dendir. (O) açık alınlı, kemer burunlu (dışa bükümlü) biridir. Zulüm ve günahla dolan yeryüzünü adaletle dolduracaktır. Yedi yıl hüküm sürecektir.”¹⁰³

“Mehdî benim neslimden, Fatma’nın evlatlarındandır.”¹⁰⁴

“Dünya (hayatının sonuna doğru) bir gün bile kalsa Allah -o günü uzatır ve- Ehl-i beytimden bir adamı (bu iş için) gönderir. Onun ismi benim ismime, babasının

¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 36; Muhammed İbn Hıbban İbn Ahmed el-Büstevî, *es-Sahih*, thk. Şuayb Arnavud, 1. bs. (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1988), 15: 236.

¹⁰¹ İmam Buharî, bu hadisi *Tarih-û’l-kebir* adlı kitabında zikretmiş, hadisin uydurma olduğu yönünde bir ifade kullanmamış, sadece isnadında bir problem olduğunu söylemiştir. Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah el-Buharî, *Tarih-û’l-kebir*, (Hindistan: Dâiratü’l-Me’arifi’l-Osmaniyye, t.y.), 1: 317.

¹⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 84; Muhammed b. Yezid Ebû Abdullah İbn Mâce el-Kazvinî, *Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, (Kahire: Dâru İhya-i’l-Kütübi’l’Arabiyye), 2: 1367; Ebû Bekir b. Ebi Şeybe Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman el- ‘Absî, *el-Musannef fi’l-ehadis ve’l-âsar*, 1. bs. (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, h.1409), 7: 513.

¹⁰³ Ebû Davud, *Sünen*, 4285, Hâkim, *Müstedrek*, 4: 557.

¹⁰⁴ Ebû Davud, *Sünen*, 4286; İbn Mâce, *Sünen*, 4086; Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb b. Mutayyar el-Lahmî eş-Şâmî Ebû’l-Kâsım et-Taberanî, *el-Mu’cemül-kebir*, thk. Hamdi b. Abdülmecid, 2. bs. (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 23: 267; Hâkim, *Müstedrek*, 4: 497.

ismi benim babamın ismine uyar. Zulüm ve günahla dolduğu gibi yeryüzünü adaletle doldurur.”¹⁰⁵

H.z. Ali'den (r.a.) rivayet edilen bir hadiste şöyle anlatılmaktadır: “H.z. Ali oğlu H.z. Hasan'a baktı ve şöyle dedi: ‘H.z. Peygamberin de (s.a.v) adlandırdığı gibi bu oğlum seyyid (efendi) dir. Onun neslinden Peygamberinizin adını taşıyan, yaratılıştta değil de ahlaken Ona benzeyen bir adam çıkacaktır...’ hadisin bundan sonrası yukardakilerle uyuşmaktadır.”¹⁰⁶

“Ümmetimin içinden Mehdî çıkacaktır. (Dünyada kalma süresi) az ise yedi, yoksa dokuz yıl (yaşayacaktır). Ümmetim daha önce hiç duymadığı bir nimetle nimetlenecektir. Yeryüzü yemişini (ürününü) verir ve bir şey saklamaz. O gün mal çoktur, toplanmıştır. Bir adam gelir ve der ki: ‘Ey Mehdî! Bana ver.’ Mehdî de: ‘Alın’ der.”¹⁰⁷

“Ümmetimden Mehdî çıkacaktır. Beş, yedi veya dokuz¹⁰⁸ yıl yaşayacaktır. Bir adam ona gelip ‘Ey Mehdî! Bana ver, bana ver’ der. Bunun üzerine Mehdî adamın elbisesine (kucağına) taşıyabileceği kadar istediğini verir.”¹⁰⁹

“Doğudan birtakım insanlar çıkacak ve Mehdîyi (yani liderliğini) destekleyecekler (bunun için hazırlık yaparlar).”¹¹⁰

“Mehdî bu ümmettendir. Meryem oğlu İsa'nın önünde namaz kıldırarak olan odur.”¹¹¹

Mehdî hakkında muhtemel olduğu düşünülen hadisler de vardır ki bunlar Buharî, Müslim ve İbn Hibban'ın Sahih'inde geçmektedir. Hadis metni üçünde de aynı ifade ile rivayet edilmiştir. Hadisin metni şudur:

“Meryem oğlu (İsa) (yeryüzüne inip) aranızda bulunduğunda ve imamınız da sizden olduğunda ne dersiniz, haliniz nicedir.”¹¹²

Sahih-i Buharî'nin şerhlerine baktığımızda buradaki “imam” ifadesinin farklı şekillerde yorumlandığını görmekteyiz. Burada imamlıktan kastın ne olduğu ile ilgili şunlar söylenebilir; H.z. İsa (a.s) indiğinde İncil ile değil Kur'an-ı Kerim ile

¹⁰⁵ Ebû Davud, *Sünen*, 4287; Taberanî, 3720.

¹⁰⁶ Ebû Davud, *Sünen*, 4276.

¹⁰⁷ İbn Mâce, *Sünen*, 4083.

¹⁰⁸ Burada sayı vermedeki tereddüt raviden kaynaklanmaktadır.

¹⁰⁹ Tirmizi, *Sünen*, 2232.

¹¹⁰ İbn Mâce, *Sünen*, 4088; Taberanî, 4137.

¹¹¹ Ebi Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehadis ve'l-âsar*, 7: 513.

¹¹² Buharî, *Sahih*, Nüzulü İsa, 3449; Müslim, *Sahih*, Nüzulü İsa, 244; İbn Hibban, *Sahih*, 15: 213.

hükmedecektir. Bir başka yorumu ise; Hz. İsa sizden olup sizin dininiz üzere gelecek, sizin halifeniz olacaktır. Bu ifadenin bir diğer yorum da, Hz. İsa'nın (a.s) o dönemin halifesi arkasında namaz kılmasıdır.¹¹³

Mehdî'nin varlığından bahseden hadisler olduğu gibi Mehdîyi nefyeden ve Hz. İsa'dan (a.s) başka Mehdî'nin olmadığını ifade eden hadis de vardır. Bu hadis ibn Mace'nin Sünen 'inde geçmektedir. Hadis metni şudur:

“İş (dine bağlılık) daha da çetin olacaktır. Dünya daha da yüz çevirecektir. İnsanlar daha da cimri olacaktır. Kıyamet ancak şerli insanlar üzerine kopacaktır. Meryem oğlu İsa'dan başka Mehdî yoktur”¹¹⁴

Bunlar, Mehdî hakkındaki hadislerden sadece bir kaçıdır. Mehdî düşüncesini farklı yönlerden açıkladığını düşündüğümüz hadisleri aktardık.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Mehdî hadisleri ahad olarak bilinmektedir. Ancak İslam âlimlerinden bazıları ahad olan Mehdî hadislerinin manevi tevatür derecesine eriştiği kanaatine varmışlardır. Bunlardan birkaç örnek verecek olursak:

İmam Sehâvî, kitabında mütevatir hadislerin neler olduğunu aktarırken Mehdî hadisini de mütevatirden saymaktadır.¹¹⁵ İmam Suyûtî'nin de Mehdilik ile alakalı yazdığı kitabında bu görüşü benimsediğini görmekteyiz.¹¹⁶ Şafî ulemasından İbn Hacer de kitabında bu manada bir ifade kullanmakta ve Mehdilik hadislerinin tevatür derecesine vardığını söylemektedir.¹¹⁷ Aynı şekilde İbn Kayyim el-Cevziyye'nin de bu görüşü benimsediğini görmekteyiz.¹¹⁸

Mütevatir hadisleri bir kitapta toplamak için kaleme aldığı eserinde Muhammed b. Ca'fer el-Kettanî (ö.h. 1345), konuyla ilgili olarak çok sayıda âlimin

¹¹³ Muhammed b. Ahmed Bedreddin el-'Aynî, *'Umdetu'l-kâri şerhu sahih-i'l-Buhari*, (Beyrut: Dârû İhya-i't-Tûrâs.), 16: 40; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-bari şerhu sahih-i'l-Buhari*, (Beyrut: Dârû'l-Marife, h.1379), 6: 493.

¹¹⁴ İbn Mâce, *Sünen*, Kitabu'l fiten, 4039; İbn Mâce şerhinde bu hususla alakalı şöyle bir izah vardır: “Hadisin ravilerinden biri ya da birkaçı cerh edilmiştir. Ayrıca bu hadis, Mehdî'nin Hz. İsa dışında biri olduğu yönünde varid olan çok sayıdaki hadislerle uyuşmamaktadır. Bununla beraber hadisi şu şekilde yorumlayarak diğerleriyle uzlaştırma imkânı da vardır. Bu hadiste nefyedilen şey, “Hakkıyla ve kâmil bir şekilde” Hz. İsa'dan başka Mehdî yoktur. Yoksa normal bir vasıfta bir başkasının Mehdî olmamasını gerektirmez.” Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Şerhü İbn Mâce*, (Kıraşî: Kadimî Kütüphane), 293.

¹¹⁵ Şemseddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebi Bekir b. Osman b. Muhammed es-Sehavî, *Fethu'l-mügis bi şerhi elfiyyeti'l-hadis*, (Mısır: Mektebetu's-Sünne, 2003), 4: 23.

¹¹⁶ Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-'Arfü'l-verdi fi ahbari'l-Mehdî*, (Dımeşk: Dârû't-Takva, 2008), 161.

¹¹⁷ Şehabeddin Ahmed b. Hacer el-Heytemî, *el-Kavlu'l-muhtasar fi 'alâmati'l-Mehdî el-Muntazar*, (Dımeşk: Dârû't-Takva, 2008), 35.

¹¹⁸ Cevziyye, *el-Menarû'l-munif fi's-sahih ve'd-daîf*, 142.

Mehdî hadislerinin mütevatir olduğunu kabul ettiklerini aktarmakta ve devamında şöyle demektedir:

“Kitabın uzayacağından endişe duymasaydım bu hususta varid olduğunu bildiğim (tüm) hadisleri getirirdim. Zira zamanımızda insanların bu hususta şüpheyeye düştüğünü, bu hadislerin kat‘i olup olmadığını sorguladıklarını görmekteyim. Bu insanların birçoğu bu hususta İbn Haldun’un görüşünü benimsemekte ve ona dayanmaktadırlar. Oysaki İbn Haldun hadis alanında uzman biri değildir. Takınılması gereken doğru tavır ve olması gereken şey, her ilimde erbabına dayanıp güvenmektir.”¹¹⁹

Buraya kadar Mehdilik konusu ile alakalı olarak Mesih inancına değindik. Mehdilik anlayışının dayanağı olması hasebiyle genel olarak hadis çeşitlerinden ve bunların hücciyet değerinden bahsetmeye çalıştık. Daha sonra da Mehdiliğin delili olarak kabul edilen hadisleri ve bunlarla ilgili olan hususları aktardık ve İslam âlimlerinin meseleye bakışı bağlamında bir değerlendirme yaptık. Şimdi ise konumuzun ana teması olan esas meseleye geldik. Mezheplerde bir inanç esası olup olmadığı ihtilafı olan bu Mehdilik inancının tarihî sürecinin ne olduğu ve bu düşüncenin bir fikir hareketi olarak başlangıcından gelişimine doğru bir seyir gözeterek konumuzu irdelemeye çalışacağız. Bu anlamda yapacağımız şey, Mehdilik inancının hicrî birinci asır ile üçüncü asır arasındaki tarihî seyrini anlatmaya çalışmak olacaktır. İslam tarihinin ilk dönemlerinde başlayan bu fikir hareketinin kiminle başladığı, kimlerin Mehdilik iddiasında bulunduğu veya bu gayede kimlerin adının kullanıldığı hususunu izah etmeye çalışacağız. Bu nazar-ı itibarla ele alacağımız ilk olay, Hz. Ali döneminde yaşayan Abdullah b. Sebe’ olayı ve onun Hz. Ali hakkında ortaya attığı iddiaları olacaktır.

---

¹¹⁹ Muhammed b. Ca’fer el-Kettanî, *Nazmu’l-mütenasire min’l-hadis’l-mütevatir*, 2. bs. (Mısır: Dârü’l-Kütübü’l-Selefiyye), 288.

İKİNCİ BÖLÜM

MEHDİLİK İNANCININ HİCRÎ I-III. ASIRLARDAKİ TARİHİ SEYRİ

İslam tarihi boyunca Mehdilik inancını kendi çıkarları uğruna kullanarak bir takım olay ve hareketlere sebep olan birçok şahıs vardır. Başlangıçtan günümüze gelinceye dek Müslümanların zor ve sıkıntılı zamanlarında bunu fırsat bilerek kendini beklenen kurtarıcı olarak niteleyen ve etrafına destekçi ve taraftar toplayan kimseler, kendilerinden sonraki nesiller boyu tanınmalarını sağlayan önemli olaylarda rol almışlardır. Bunun yanında kendini Mehdî olarak tanıtmayan ve böyle bir beklentisi de olmayıp, başkaları tarafından Mehdî kabul edilmiş ve bir takım hadiselerde isimleri kullanılmış şahıslar da vardır.

Bir fikir hareketi olarak söz konusu Mehdilik düşüncesinin İslam tarihinin hangi döneminde ortaya çıktığı ihtilafli bir meseledir. Ancak kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiye göre İslam tarihinde bu kurtarıcı düşüncesini ilk defa ortaya atan ve bunu dillendiren kimse, Abdullah b. Sebe'dir.¹²⁰

Bu yüzden Mehdilik düşüncesinin tarihî seyrini anlatırken Sebeiyye fırkasının fikir babası olan Abdullah b. Sebe'nin şahsiyeti ve Hz. Ali hakkında iddia ettiği bazı hususları ele alarak bu konuya başlayacağız.

2.1. HZ. ALİ'NİN MEHDÎ OLDUĞU İDDİASI

2.1.1. Abdullah b. Sebe'nin Şahsiyeti

Abdullah b. Sebe' makalat türü kitaplarda da adı geçen ve fitne dönemlerinde ifsat hareketlerinde başrol olarak gösterilen bir şahıstır.¹²¹ İbnü's-Sevda, İbn Seba, İbn Sebe' el-Himyerî adları ile de bilinen Abdullah b. Sebe', Sebeiyye, Sebâiyye

¹²⁰ Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebi Bekir Ahmed Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, tsh. Ahmed Fehmi Muhammed, 2. bs. (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 1: 177; Bağdadi, *el-Fark beyne'l-firak*, 224; Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 3. bs. (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014), 227.

¹²¹ Araştırmacılar, onun gerçek bir şahıs mı yoksa hayalî bir kimse mi olduğu yönünde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Abdullah b. Sebe' hakkında bilgi aktaran Seyf b. Ömer'in güvenilirliği hakkında bir tereddüdün var olduğu bilinmektedir. Bunun yanında ilk dönem Sünnî veya Şîî kaynaklarında İbn Sebe' hakkında bir bilgiye yer verilmemesi, onun tarihî bir şahsiyet olup olmadığı yönünde bir şüphe uyandırmıştır. Ethem Ruhi Fığlalı, "Abdullah b. Sebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 1: 133; Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (1997): 97, 98.

veya Sâibe adlı Şîa fırkalarının da kurucusu kabul edilir. Abdullah b. Sebe' hakkında eldeki bilgiler, Seyf b. Ömer'den nakleden Tâberî'nin rivayetlerine dayanmaktadır.¹²² Tâberî şöyle demektedir:

Abdullah b. Sebe' siyahî bir kadının oğlu, San'a ahalisinden Yahudi asıllı bir kimsedir. Hz. Osman zamanında Müslüman olmuştu. Daha sonra fitne çıkarmak ve insanları saptırmak için Müslüman beldelerini dolaşmıştı. Sırasıyla Hicaz, Basra, Kûfe ve Şam diyarlarını gezmişti. Bu bölgelerde amacına ulaşamayınca Mısır'a gitmiş ve Mısır diyarını gezerek şu söylemleri yaymaya çalışmıştı: "Hz. İsa'nın (a.s) (tekrar yeryüzüne) döneceğini kabul edip de Hz. Muhammed'in (s.a.v) döneceğine inanmamak, doğrusu şaşılacak şeydir. Oysa Allah; 'Ey Muhammed! Kuran'a uymayı sana farz kılan Allah, seni döneceğin yere (mead) döndürecektir' (el-Kasas: 28: 85) buyurmaktadır. Hem Hz. Muhammed (s.a.v), dünyaya dönmeye Hz. İsa'dan (a.s) daha layıktır. İbn Sebe'nin bu iddiası halk içindeki bazı kimseler tarafından benimsendi ve bu şekilde Ric'at düşüncesi kısmî olarak yerleşmiş oldu.¹²³

Tâberî İbn Sebe' hakkındaki izahına devam etmekte ve onun şu iddiasını nakletmektedir:

"Binlerce peygamber vardır ve her peygamberin bir vasisi vardır. Hz. Muhammed'in (s.a.v) vasisi Hz. Ali'dir. Hz. Muhammed (s.a.v) peygamberlerin, Hz. Ali ise vasilerin sonuncusudur. Hz. Peygamber'in vasiyetine muhalefet ederek ümmetin başına halife olarak geçenden daha zalim kim olabilir. Hilafet Hz. Ali'nin hakkı iken Hz. Osman haksızlıkla onu almıştır.¹²⁴

Abdullah b. Sebe' bu şekilde telkinlerde bulunarak insanları harekete geçmeye, emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i 'ani'l-münker yapmaya ve idareciler aleyhinde konuşmaya çağırmıştı. Kendine tabi olan kimselerden daî (davetçi) grubu oluşturmuş ve muhtelif beldelere göndermişti. Bunlar buldukları bölgeler hakkında hem kendi aralarında hem de İbn Sebe' ile mektuplaşarak haberleşiyorlardı. Böylece faaliyet yürüttükleri şehirleri ifsat etmiş ve fitne ateşinin tohumunu ekmiş oldular."¹²⁵

Bağdadî (h. 429), İbn Sebe' ile Hz. Ali arasında şöyle bir münasebetin geçtiğini aktarmaktadır:

¹²² Fiğlalı, "Abdullah b. Sebe", 1: 133.

¹²³ Tâberî, *Târihü't-Tâberî (Tarihü-l-ümem ve'l-müluk)*, 4: 340.

¹²⁴ Tâberî, *Târihü't-Tâberî (Tarihü-l-ümem ve'l-müluk)*, 4: 340

¹²⁵ Tâberî, *Târihü't-Tâberî (Tarihü-l-ümem ve'l-müluk)*, 4: 341.

“İbn Sebe’, Hz. Ali’nin vesayetinin Tevrat’ta bildirildiğini söyleyince Hz. Ali’nin taraftarlarının, ‘Bu adam seni sevmektedir’ demeleri üzerine Hz. Ali onu yanına oturtmuş ve ona değer vermişti. Ne var ki onun aşırı uçtaki görüşlerinden haberdar olunca onu öldürtmek istemişti. Fakat İbn Abbas’ın telkini ile bundan vazgeçmişti. Zira savaş zamanında böyle bir olay, Hz. Ali taraftarlarının dağılmasına ve desteğin yok olmasına sebep olurdu. Bunun üzerine onu Medain’e sürmüştü.”¹²⁶

2.1.2. Hz. Ali’nin Mehdî Olduğunu İddia İbn Sebe’ Ve Taraftarları

Milel ve Nihal kitaplarına göre tarihte ilk defa Hz. Ali’nin “Mehdiliğini” gündeme getiren ve aynı zamanda da Mehdilik hareketini başlatan kişi, Abdullah b. Sebe’ olmuştur.¹²⁷

Bilindiği üzere Abdullah b. Sebe’ ilk zamanlarda, Hz. Ali hakkındaki söylemlerinde aşırılığa kaçarak Hz. Ali’nin önce peygamberliğini iddia etmiş, sonraki zamanlarda da ilahlık vasıflarının olduğunu dillendirmişti.¹²⁸ İbn Sebe’ başlangıçta Hz. Ali’de Allah’tan bir cüz’ bulunduğunu söylerken daha sonra Allah’ın ta kendisi olduğunu iddia etmişti. Hatta Hz. Ali tarafından yakılmaları için açtırılan çukurların başına getirilen şahısların, ateşe atıldıkları vakit, ‘İşte kesin olarak inandık ki sen Allah’sın. Çünkü insanı ateşle ancak Allah cezalandırır’ dedikleri bilinmektedir.¹²⁹

Onun bu aşırılığı sadece kendisinin inanmasıyla sınırlı kalmamış, Kufe’de onun bu fikrine katılmaları için bir takım çabalara da girmiş ve bu görüşü benimseyenlerden oluşan bir kitle toplamayı başarmıştı. Onların bu durumunu haber alan Hz. Ali, bu grubun bir kısmının yakılarak öldürülmesini emretmiş, geri kalanları ise Şam halkının kargaşa çıkarmaması ve fitneye mahal vermemek için salıvermişti. İbn Sebe’yi de Medain’e sürgün etmişti.¹³⁰

¹²⁶ Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 2. bs. (Beyrut: Dârü'l-Afaki'l-Cedide, 1977), 225.

¹²⁷ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 224; Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 3. bs. (İzmir: İzmir ilahiyat Vakfı Yayınları, 2014), 227.

¹²⁸ Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebi Bekir Ahmed Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, tsh. Ahmed Fehmi Muhammed, 2. bs. (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İ'lmiyye, 1992), 1: 177; Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 223.

¹²⁹ Abdulkadir Şeybe, *Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri*, çev. Osman Cilacı, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), 214, 215.

¹³⁰ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 223; Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 117.

H. Ali Şehit edilince İbn Sebe' Onun hakkındaki ũstũnlũk iddiasını daha farklı bir Şekilde dillendirmeye başlamıştı. İbn Sebe', H. Ali'nin ũldũğũnũ kabul etmiyor ve H. İsa (a.s) gibi gŕge yũkseltildiğini iddia ediyordu. İbn Sebe' ve taraftarlarına gŕre H. Ali ũlmemiŐti. Őldũ diye bilinen ise onun suretine bũrũnen Őeytandı. H. İsa'nın ũldũğũnũ sanan Yahudi ve Hristiyanların hata ettikleri gibi, H. Ali'nin ũldũğũnũ dũŐũnenler de bu iddialarında yalancılardırlar. O kıyametten ũnce tekrar dũnyaya gelerek intikamını alacak ve yeryũzũnũ adalet ile dolduracaktır.¹³¹

Şia ũlimlerinden Nevbahtı (h. 311), Fırakũ'Ő-Şia adlı kitabında Abdullah b. Sebe' ve onun bu inancından Őŕyle bahsetmektedir:

“H. Ali Şehit olunca onun imametini savunanlar ũç gruba ayrıldı. Onlardan biri de Sebeiyye fırkasıdır. Bu fırka mensupları H. Ali'nin Şehit olmadığına ve ũlmediğine inanıyorlardı. Onlara gŕre H. Ali, asasıyla Arapları sevk ve idare edip, zulũm ile dolan dũnyayı adaletle doldurmadıkça ũlmeyecektir. İslam tarihinde aşırı gŕrũŐleri ile bilinen ilk fırka bunlardır. Bunların ũncũsũ olan Abdullah b. Sebe' ilk ũç halife ve diğer sahabeler hakkında ileri geri konuŐanların ilkidir. Bunu H. Ali'nin emri ile yaptığını sŕylemiŐti. Bunu duyan H. Ali, onu yakalayıp sorguya çekmiş, aynı Şekilde ikrar ettiğini gŕrũnce onu ũldũrtmek istemişti. Ancak insanlar onun bu kararına karşı çıkmış ve ona Őŕyle demiŐlerdi: ‘Sana ve Ehl-i beyte sevgi beslediğini, senin imametini savunup dũŐmanlarından teberrı ettiğini için mi onu ũldũreceksin’. Bunun ũzerine H. Ali onu Medain'e sũrmũŐtũ.”¹³²

Nevbahtı, daha sonra onun Yahudi asıllı olduğunu ve Mũslũman olduktan sonra H. Ali'ye karşı bũyũk bir sevgi beslediğini, bu nedenle de H. Ali hakkında bŕylesi iddiaları dillendirdiğini aktarmaktadır. İbn Sebe' nin Yahudi asıllı olmasından dolayı, bazı kimselerin Rafıziliğın temelinin Yahudiliğe dayandığını iddia etmelerine neden olduğuna da temas etmiştir.¹³³

İmam EŞ'arı (h. 330) “Makalätũ'l-İslamiyyin Va'htilafu'l-Musallin” adlı kitabında Abdullah b. Sebe' ve onun taraftarlarından bahsetmekte ve H. Ali hakkındaki inançlarını benzer ifadelerle dile getirmektedir. İmam EŞ'arı bu kitabında,

¹³¹ Bağdadı, *el-Fark beyne'l-fırak*, 223, 224; Őehristanı, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 117.

¹³² Hasan b. Musa Nevbahtı, *Fırakũ'Ő-Şia*, 1. bs. (Beyrut: MenŐuratũ'r-Rıza, 2012), 56, 57.

¹³³ Nevbahtı, *Fırakũ'Ő-Şia*, 57,58.

onların kıyametten önce Hz. Ali'nin tekrar döneceği şeklindeki inançlarının olduğunu ve Sebeiyye fırkasının ric'ati benimsediklerini ifade etmektedir.¹³⁴

İbn Sebe' ve tebaasının Hz. Ali hakkındaki inançlarından bahseden "el-Hürû'l-'Iyn" kitabının müellifi Zeydî âlim Nişvan b. Said el-Himyerî (h. 573), bu fırkanın Hz. Ali'nin ölmediğine, kıyametten önce tekrar yeryüzüne inerek insanları tek bir dinde birleştireceğine ve adaleti tesis edeceğine inandıklarını aktarmaktadır.¹³⁵

İbn Abdi Rabbih (h. 328), Hz. Ali'nin vefatından sonra ric'at fikrinin varlığından söz ederek Abdullah b. Abbas'ın başından geçen bir hadiseyi aktarmaktadır. İbn Abbas şöyle demekte:

"Bir gün öğle saatlerinde uyumak için elbisemi çıkardığımda, bir adam kapımı çaldı. Bu vakitte gelmesi için mutlaka önemli bir işi vardır dedim ve içeri almaların söyledim. Bu adam yanıma gelince:

-Bu adam ne zaman gelecek, dedi.

-Hangi adam, dedim.

-Ali b. Ebi Talib, dedi.

-Allah kabirdekileri diriltmedikçe o da dirilmeyecek, dedim.

-Sen de bu cahiller gibi konuşuyorsun, dedi. Bunun üzerine;

-Onu benden uzaklaştırın, Allah'ın laneti onun üzerine olsun, dedim."¹³⁶

Bu rivayetin doğru olması durumunda bu inanışın ilk defa Hz. Ali'nin ölümünden sonra bazı kesimler tarafından dile getirildiği söylenebilir.¹³⁷

Ancak ric'at ve vasilik gibi fikirlerin henüz oluşmadığı bu zaman diliminde İbn Sebe'ye bunların nispet edilmesi, ihtiyat ile karşılanmalı ve şüphe uyandırdığı bilinmelidir.¹³⁸ Zira h. 30-40'lı yıllar, Mezhepler Tarihi kaynaklarında Abdullah b. Sebe' ye nispet edilen "Vasiyye" ve "Ric'at" düşüncesi için çok erken bir dönemdir. Fikir-hadise irtibatı içinde değerlendirdiğimizde bu fikirlerin Hz. Ali döneminde

¹³⁴ Ebû Hasen Ali b. İsmail Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2015), 1: 32.

¹³⁵ Nişvan b. Said el-Himyerî, *el-Hürû'l-'Iyn*, thk. Kemal Mustafa, (Kahire: Mektebetu'l-Hanci, 1948), 154.

¹³⁶ Ebû Amr Şehabeddin Ahmed b. Muhammed Abdi Rabbih el-Endülüsî, *el-'İkdü'l-ferid*, 1. bs. (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, h.1404), 2: 248.

¹³⁷ Sıddık Korkmaz, *Tarihi Süreç İçerisinde Sebeiyye*, (Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 149.

¹³⁸ Ahmet Yöner, *Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*, (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 31.

dillendirilmesi söz konusu değildir. Bu fikirlerin oluştuğunu söylemek için en uygun tarih, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin vefatı sonrası, yani h. 81 sonrasındır.¹³⁹

Sonuç olarak Abdullah b. Sebe' hakkında aktardığımız bu rivayetlere ve yapılan değerlendirmelere bakıldığında, onun Hz. Ali'nin imameti veya Mehdî oluşu hakkındaki iddialarının mevcut siyasî konjonktürden bağımsız olmadığı görülmektedir. İbn Sebe', hilafetin en başından beri liyakat bakımından halifelik hakkının Hz. Ali'ye ait olduğuna inanmaktaydı. Ancak siyasî koşullar, Hz. Ali'nin hilafeti için bir türlü elverişli hale gelememişti. Hz. Ali'nin hilafet dönemi de arzulan ve olması gerektiği şekilde sürmemiştir. Bu yüzden İbn Sebe', Hz. Ali'nin ileriki bir zamanda olağanüstü bir güç ile tekrar yeryüzüne döneceğini, düşmanlarından intikam alarak hakkı olan yönetimi elde edeceğini iddia etmişti.

2.2. MUHAMMED b. el-HANEFİYYE'NİN MEHDÎ OLDUĞU İDDİASI

Muhammed b. el-Hanefiyye (h. 81) hakkında "Mehdilik" iddiasını ortaya atan ve kendi çıkarları uğruna bunu gündeme taşıyan, Muhtar es-Sekafi'ydi. Bu düşünceyi benimseyenler ise Keysaniyye fırkası olarak bilinmektedir. Bu hususları ileride ele alacağız. Ancak bu iddia ve görüşleri beyan etmeye geçmeden önce "Mehdilik" iddiasında bulunmadığı ve bu nitelemeyi kabul etmediği halde, bu düşünce hareketinde adı kullanılan Muhammed b. el-Hanefiyye ve Muhtar es-Sekafi'yi tanımak konumuz açısından önem arz etmektedir. Muhammed b. el-Hanefiyye ve Muhtar'ın hayatını kısaca ele almamız, beklenen Mehdî'nin İbn Hanefiyye olduğu iddiası noktasında hem İbn Hanefiyye hem de onu Mehdî kabul edenleri çevreleyen şartların neler olduğu, siyasal oluşumun o dönemde hangi düzeyde olduğunu tespit etmek açısından öneme sahiptir.

2.2.1. Muhammed b. el-Hanefiyye

Muhammed b. el-Hanefiyye, Hz. Ali'nin Hâvle binti Ca'fer'den doğan oğludur. Künyesi Ebû'l-Kâsım olup, daha çok Benî Hanife esirlerinden olan annesi

---

¹³⁹ Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, 1. bs. (Isparta: 2001), 53.

Hâvle binti Ca'fer el-Hanefiyye'ye nisbetle İbnü'l-Hanefiyye diye tanınmıştı.¹⁴⁰ Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v), ileride bir oğlu olması durumunda Hz. Ali'ye oğluna "Muhammed" ismini ve "Ebû'l-Kâsım" künyesini vermesine izin vermiş ve Hz. Ali de oğluna bu isim ve künyeyi vermişti.¹⁴¹ Hatta bu isim ve künyeyi oğluna verdiği için Talha, Hz. Ali'ye "Hz. Peygamber, kendi isim ve künyesinin bir kimseye beraberce verilmesini yasak etmişken senin Hz. Peygamber'e karşı bu cesaretin gibi bir cesaret yoktur" şeklinde imalı bir söz sarf etmişti. Bunun üzerine Hz. Ali, olaya şahit olanları çağırarak şahitliklerini ikrar ettirmiş ve Hz. Peygamber'den izin alarak bunu yaptığını ispatlamıştı.¹⁴²

Muhammed b. el-Hanefiyye, Hz. Ebû Bekir'in halifelik döneminde hicrî 16 yılında Medine'de doğdu.¹⁴³ İbn Hanefiyye, ilim ehli, takva sahibi ve güçlü bir kimseydi.¹⁴⁴ Hz. Ali'nin hilafet yıllarında mecbur kalarak Cemel ve Sıffin savaşına katılmış ve babasının sancaktarlığını yapmıştı.¹⁴⁵

Hz. Ali'ye biat etmeyip yapılan savaş ve mücadeleler sonucunda halife olan Hz. Muaviye (h. 60) vefat edince, Medine'de bulunan İbn Hanefiyye, Hz. Muaviye'nin vefatından sonra Yezîd'e biat etmişti. İbn Hanefiyye, Yezid'e biat etmeyen ve Kûfeliler'in daveti üzerine biat almak üzere Kûfe'ye doğru yola çıkan baba bir kardeşi Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da hunharca şehit edilmesine çok üzülmüştü. Ancak buna rağmen İbn Hanefiyye, daha önce yaptığı biati bozmamıştı. İbn Hanefiyye kendi döneminde Alioğullarının lideri olarak kabul edilmekteydi.¹⁴⁶ Onun bu tutumundan hoşnut olan Yezid, İbn Hanefiyye'yi hilafetin merkezine davet ederek ona ihsanda bulunmuştu. İbn Hanefiyye daha sonra tekrar Medine'ye

¹⁴⁰ Ebû'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-'ayan ve enba-i ebnai'z-zaman*, 1. bs. (Beyrut: Dârü's-Sadr, 1994), thk. İhsan Abbas, 4: 169.

¹⁴¹ Ahmed b. Yahya İbnü'l-Murtaza, *Tabakatü'l-Mu'tezile*, Thk. Suzana R. Wilzer, (Beyrut, 1380/1961), 15, 16.

¹⁴² Ebû Abdullah Muhammed İbn S'ad, *Tabakatü'l-kübra*, 1. bs. (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), thk. Muhammed Abdulkadir Ata, 5: 67,68.

¹⁴³ Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyer-i â'lâmi'n-nübelâ*, (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2006), 5: 55; Ayrıca bkz. Mustafa Öz, "Muhammed b. el-Hanefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 537.

¹⁴⁴ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-'ayan ve enba-i ebnai'z-zaman*, 4: 170.

¹⁴⁵ Ebû Hasan b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmirî, 1. bs. (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-'Arabi, 1997), 2: 568; İbn S'ad, *Tabakatü'l-kübra*, 5: 68; Öz, "Muhammed b. el-Hanefiyye", 30: 537.

¹⁴⁶ Hz. Hüseyin'in şehit olduğu Kerbelâ hadisesinde geriye sağ kalan oğlu Ali Zeyne'l-âbidin, Medine'ye yerleşerek ilim ve ibadetle uğraşip münzevî bir hayat sürdürmeyi tercih edince, Muhammed b. el-Hanefiyye, Hz. Ali'nin oğulları arasında ismi ön plana çıkan tek kişi olmuştur. Zaten Muhtar es-Sekafi'nin Ali Zeyne'l-âbidin'e değil de Muhammed'e yanaşmasının ve onun adını kullanmasının bir izahı bu olabilir. Onat, "Şiîliğin Doğuşu Meselesi", 111.

döndüğünde burada Yezid'e karşı isyan hazırlıklarının olduğunu görmüştü. Emevî ordusunun isyanı bastırmak için Medine'ye geldiği haberini alan İbn Hanefiyye, Abdullah b. Abbas ile beraber Mekke'ye gitmişti. Emevî ordusu, Medine'deki isyanı bastırdıktan sonra Mekke'ye gelerek Abdullah b. Zübeyr'i muhasara etmişti. Ancak Yezid'in ölüm haberi gelince ordu kuşatmayı kaldırmış ve isyan hareketini tam olarak bitirmeden Suriye'ye geri dönmüştü. Bu arada Abdullah b. Zübeyr, halifeliğini ilân etmişti. Muhammed b. el-Hanefiyye ve Abdullah b. Abbas'ın da ona biat etmesini istemişti. Ancak tüm Müslümanların ittifak ettiği bir halife olma gerekliliğini öne sürerek ona biat etmekten imtina etmişlerdi. Daha sonra Abdullah b. Abbas Taif'e, İbn Hanefiyye ise Medine'ye gitmişti.¹⁴⁷

Emevîler Mekke'yi muhasara ettiği vakit Muhtar b. 'Ubeyd es-Sekafî, Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer almış ve onu desteklemişti. İbn Zübeyr de onu takdir ediyor ve ona itimat ediyordu. Muhtar, İbn Hanefiyye'ye yanaşmaya çalıştıysa da İbn Hanefiyye ona güvenmemiş, fikir ve tutumlarını tasvip etmemişti. Yezid'in ölmesi üzerine Abdullah b. Zübeyr'in yanına gelen Muhtar, Kûfe'ye giderek İbn Zübeyr adına çalışmasının burada kalmasından daha yararlı olacağını söyleyerek oraya gitmek için izin istemişti, İbn Zübeyr de ona izin vermişti. Muhtar'a güvenmeyen İbn Hanefiyye, onu denetlemesi için Abdullah b. Kamil el-Hemedanî adındaki güvendiği bir adamı Muhtar'ın yanına vermişti. Kûfe'ye gelen Muhtar, burada İbn Zübeyr'in valisi olan Abdullah b. Mûtî'nin yanına vararak İbn Zübeyr'in talimatlarıymış gibi birtakım hususları anlatmıştı. Muhtar, burada taraftar toplamaya başladı. Bu durumdan hoşlanmayan ve Muhtar'ın gidişatından tedirgin olan vali hemen oradan ayrılmış, İbn Zübeyr'in yanına gitmişti. İbn Zübeyr'in emri ile geldiğini söyleyen Muhtar, artık İbn Zübeyr'e karşı cephe almış ve İbn Hanefiyye'nin hakkı olan imameti, İbn Zübeyr'in ondan haksızlıkla aldığını iddia etmeye başlamış oldu. Muhtar'ın bu çağrısına icabet eden ancak Muhtar'ın fikirlerine karşı halen şüphe ile bakanlar, durumu İbn Hanefiyye'ye havale ederek, bu işin aslını sormak istemişlerdi. Bunun üzerine içlerinden bir heyet, İbn Hanefiyye'ye gitmişti. İbn Hanefiyye de onlara şöyle demişti: "Bizi nerede görürseniz bilin ki biz haksız yere bir adamın canına kıyıp da dünya saltanatı isteyen kimseler değiliz, biz ahireti tercih etmiş kimseleriz. Ancak Allah'ın, kullarından dilediği bir kimse ile yardım

¹⁴⁷ İbn S'ad, *Tabakatü'l-kübra*, 5: 74, 75; Ayrıca bkz. Öz, "Muhammed b. el-Hanefiyye", 30: 537, 538.

etmesini dileriz. Sizler yalancılara karşı dikkatli olun, dininiz ve kendiniz için neyin hayırlı olduğuna bakın”.¹⁴⁸

Bu kimseler, İbn Hanefiyye'nin cevabını olumlu şekilde yorumlamışlardı, bu da Muhtar'ın işine gelmişti. Muhtar, İbn Hanefiyye'nin ağzından İbrahim b. Eşter'e mektup yazmıştı. Mektupta İbn Hanefiyye için “el-Mehdî” ünvanını kullanmıştı. Muhtar böyle yaparak İbrahim b. Eşter'i kendi tarafına çekmeyi amaçlamıştı ve bunu da başarmıştı. İbn Zübeyr bu olanlardan haberdar olmuştu. İbn Hanefiyye'nin nasıl bir siyasi fikir yürüttüğünü bilmediğinden ondan çekiniyordu. H. 66 yılında hac için Mekke'ye gelen İbn Hanefiyye'ye ikinci defa teklifte bulunarak bi'at etmesini istemişti. Ancak Muhammed b. el-Hanefiyye, daha önce verdiği cevabı yenileyerek bi'at etmeyi kabul etmemişti. Muhtar'ın icraatlarından endişe duyan İbn Zübeyr, İbn Hanefiyye'den zorla biat almak istemişti. İbn Hanefiyye ve yakınlarını Zemzem kuyusu yakınındaki bir eve hapsedmiş ve etrafına odun yığdırmıştı. Biat etmemeleri durumunda orayı ateşe vermekle tehdit etmişti. İbn Hanefiyye gizlice bir mektup göndererek Muhtar'dan yardım istedi. Bu, İbn Hanefiyye'nin Muhtar'dan ilk ve son yardım isteğiydi. Muhtar oraya bir ordu göndererek onları kurtardı. İbn Hanefiyye'nin müdahale etmesi ile savaşın önüne geçildi. Daha sonra oradan ayrılarak önce Mina'ya daha sonra da Taif'e gitmişti. Muhammed b. el-Hanefiyye h. 68 yılında tekrar hac maksadıyla Mekke'ye gelince İbn Zübeyr, ondan tekrar bi'at almak istemişti. Ancak İbn Hanefiyye tüm tehditlere rağmen İbn Zübeyr'e bi'at etmemişti. O dönem Emevîlerin halifesi Abdülmelik b. Mervan, İbn Hanefiyye'yi Şam'a davet etmişti. Muhammed b. el-Hanefiyye, Eyle'ye¹⁴⁹ gelince, Abdülmelik ondan bi'at etmesini istemişti. İbn Hanefiyye halifelik hususundaki düşünce ve tutumundan vazgeçmediğini söyleyerek biat etmekten imtina etti ve Mekke'ye geri dönmüştü. H. 72 yılında Mekke'yi muhasara eden Haccac, İbn Hanefiyye'den biat etmesini istedi. Halifelik meselesinde tüm ümmetin ittifakı şartını yineleyen İbn Hanefiyye bi'at etmekten imtina etti. Ancak İbn Zübeyr'in h. 73'te öldürülmesi ile beraber öne sürdüğü şart artık gerçekleştiği ve Abdullah b. Ömer'in de bi'at ettiğini gördüğü için İbn Hanefiyye, Abdülmelik'e bi'at etmişti.¹⁵⁰ Sonraki yıllarda halifeyi

¹⁴⁸ İbn S'ad, *Tabakatü'l-kübra*, 5: 72, 73; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 3: 292.

¹⁴⁹ Eyle, günümüzde Ürdün'deki Akabe şehrinin eski adıdır. Kızıldeniz'e kıyısı olan bir liman şehridir.

¹⁵⁰ İbn S'ad, *Tabakatü'l-kübra*, 5: 73-82; Öz, “Muhammed b. el-Hanefiyye”, 30: 538.

ziyaret ettiği sıralarda halifeden iltifat ve yakınlık görmüştü. Muhammed b. el-Hanefiyye, Muharrem 81'de Medine'de vefat etmiştir.¹⁵¹

İbn Hanefiyye, imamet konusunda babası Hz. Ali'yi örnek alma gayreti içerisinde olmaya çalışmıştı. Zira Hz. Ali, Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonra imametın kendi hakkı olduğunu düşünüyordu, ancak bunun için bir mücadeleye girişmemişti. İbn Hanefiyye nassa dayalı olarak değil de toplumsal teamüllerin gereği olarak imametın aile olarak kendi hakları olduğunu düşünmekle beraber bu amaç uğruna bir çaba sarfetmemişti. Ona göre imamet ümmetin talebi ve bu hususta ittifak etmesiyle meşruiyet kazanır. Bu şartlar yerine gelmeden bu uğurda savaşmak ve kan dökmek doğru değildir.¹⁵²

Muhammed b. el-Hanefiyye, babası ve kardeşleri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in başına gelenler ve o dönemin karışıklığı nedeniyle siyasetten uzak durmaya çalışmıştı. Buna rağmen Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin gibi Peygamber torunu olmadığı halde, Hz. Ali'nin oğlu olması dolayısıyla birtakım siyasî hadiselerin içine çekilmekten kurtulamamıştı.¹⁵³

Dönemin ilim adamlarından olan İbn Hanefiyye, Hz. Ömer dönemine yetişmiş, babası Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Muaviye, Ammar b. Yasir ve Ebû Hureyre gibi Sahabenin ileri gelenlerinden hadis rivayet etmiştir.¹⁵⁴ Kendisinin yanında başta oğulları olmak üzere birçok talebe yetişmişti.¹⁵⁵ Kaynaklar, Muhammed b. el-Hanefiyye ve oğlu Hasan'ın, "İrca" ve "İ'tizal" düşüncesinin oluşumunda etkili olduğu kaydını düşmektedir. Hatta İbnu'l-Mürteza kitabında Muhammed b. el-Hanefiyye'den övgü ile bahsetmekte ve Vasıl b. Ata'nın kelimini ondan aldığını söylemektedir.¹⁵⁶

Muhammed b. el-Hanefiyye'nin Mehdî olduğunu iddia eden Muhtar es-Sekafî'nin de hayatını kısaca ele alalım.

¹⁵¹ Ebû'l-Feda İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Dârû'l-Fikr, 1986), 9: 38; Öz, "Muhammed b. el-Hanefiyye", 30: 538.

¹⁵² Hüseyin Güneş, "İslam Tarihinin İlk Mehdîsi: Muhammed b. el-Hanefiyye", *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirimleri*, ed. Mehmet Tıraşçı, Hasan Özalp, Maruf Çakır, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 140.

¹⁵³ Yöner, *Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*, 46; Öz, "Muhammed b. el-Hanefiyye", 30: 538.

¹⁵⁴ Zehebî, *Siyer-i a'lami'n-nübela*, 5: 55.

¹⁵⁵ Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Tarihü Dimeşk*, thk. Amr b. Ğurame 'Amravî, (Dârû'l-Fikri, 1995), 54: 318.

¹⁵⁶ İbn S'ad, *Tabakatü'l-kübra*, 5: 68; İbnu'l-Murtaza, *Tabakatü'l-Mutezile*, 15, 16; Öz, "Muhammed b. el-Hanefiyye", 30: 538.

2.2.2. Muhtar es-Sekafi

Muhtar b. Ebi Ubeyd b. Mes'ud es-Sekafi hicretin birinci yılında (h. 622) doğdu.¹⁵⁷ Muhtar'ın "es-Sekafi" nisbeti, Taif'teki mensubu olduğu Sakif kabilesinden gelmektedir. Babası Ebû Ubeyd, Köprü Muharebesinde şehit olunca amcası Sa'd b. Mes'ud tarafından büyütülmüştü. Hz. Ali destekçisi olduğu için amcası Sa'd'ın yanında Hz. Ali taraftarı olarak yetişti. Ancak h. 41'de Hz. Hasan'ı tutuklayarak Hz. Muaviye'ye teslim etmesi için amcasını yönlendirdiği de söylenmektedir. Muhtar ilk zamanlar siyasete mesafeli durmuştu. Belirli zamanlarda muhtelif nedenlerden birkaç defa hapse atılmış, eniştesi Abdullah b. Ömer'in araya girmesi ile serbest bırakılmıştı. Muhtar, daha sonra Mekke'ye gitmişti. Hz. Hüseyin'in intikamını almak istediğini söyleyerek henüz halifeliğini ilan etmeyen İbn Zübeyr'i açıktan bi'at almaya sevk etmek istediye de İbn Zübeyr buna yanaşmadı. Bir yıl sonra biat almaya başlayan İbn Zübeyr'in yanında yer alarak, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Mekke'yi muhasara eden Emevî ordusuna karşı savaştı. Muhtar, Yezid'in ölümünden sonra taraftar toplama ve gereken yardımı sağlama vaadiyle İbn Zübeyr'den izin alarak Kûfe'ye gitmişti.¹⁵⁸

Destekte bulunma sözü verdiği Tevvabûn hareketine katılmamıştı. Burada Alioğullarına muhabbet besleyen toplulukları ile hem Emevî hem de İbn Zübeyr tarafından ihmal edilen gayr-i Arap unsurları özellikle hedef kitle kabul ederek İbn Hanefiyye adına yaptığını iddia ettiği bir takım faaliyetlere başladı. İbrahim b. Eşter'e İbn Hanefiyye'nin ağzından mektup yazarak onu kendi tarafına çekmiş ve h. 66'da Hz. Hüseyin'in intikamını almak için isyan başlatmıştı. Kûfeliler'in desteği ile şehir ele geçirilmişti. Böylece Muhtar, halktan bi'at almaya başlamıştı. Daha sonra İbrahim b. Eşter'i, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit olmasından sorumlu olan Ubeydullah b. Ziyad'ın üzerine göndermişti. Ancak Kûfe'de isyan çıkması üzerine ordu geri dönmüş ve isyanı bastırmıştı.¹⁵⁹ Kûfe'de isyan çıkması üzerine Kûfe halkına karşı sergilediği tutumu ve mevcut politikasını değiştirme kararı alan Muhtar,

¹⁵⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 2: 6.

¹⁵⁸ İsmail Yiğit, "Muhtar es-Sekafi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 54.

¹⁵⁹ Bu isyanın ortaya çıkmasında Muhtar es-Sekafi'nin çok farklı ve tepki çekecek düzeyde bir inanca sahip olmasının etkili olduğu görülmektedir. O, Kûfe'de bir dönem kendisine vahiy geldiğini iddia etmiş ve pek çok kehanette bulunmuştu. Onun bu kehanet ve vahiy iddialarına tahammül edemeyen Kûfeliler, sonunda ona isyan etmişti. Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 35.

Kerbelâ hadisesine karışan tüm Kûfeliler'i öldürtmüştü.¹⁶⁰ Bu arada bir önceki bahiste geçtiği üzere Zemzem kuyusu civarındaki evde mahsur kalan İbn Hanefiyye'nin yardımına bir ordu göndererek onu kurtarmıştı. Daha sonra İbrahim b. Eşter'i tekrar Ubeydullah'ın üzerine göndermişti. Bu savaşta Ubeydullah'ın ordusu hezimete uğramış, Ubeydullah'ın başı kesilerek Muhtar tarafından Muhammed b. el-Hanefiyye ve Haşim oğullarına gönderilmişti.¹⁶¹ Muhtar'ın bu zafer ve şöhretinin kendisi için büyük bir tehlike olduğunu bilen İbn Zübeyr, Muhtar'ı durdurmak için kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'i Basra valisi olarak atamıştı. Mus'ab, ordusunu güçlendirdikten sonra dört aylık bir muhasaranın ardından şehri ele geçirmişti. Ele geçirilen Muhtar öldürülerek cesedi parçalanmış ve sağ eli Kûfe Camii'nin kapısına asılmıştı.¹⁶²

2.2.3. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin Mehdî Olduğu İddiaları

Keysaniyye, İbn Hanefiyye'nin imam ve Mehdî olduğunu iddia eden ilk Şii fırkasıdır. Bu fırkanın kime nisbetle teşekkül ettiği ve Keysaniyye nisbetinin yapıldığı "Keysan"ın kim olduğu ihtilafıdır. Keysan'ın Muhtar'ın lakabı olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Hz. Ali'nin Sıffin savaşında ölen kölesi veyahut Muhammed b. el-Hanefiyye'nin bir öğrencisi olduğunu düşünenler de olmuştur.¹⁶³

Ayrı bir şahıs olması daha isabetli olmaktadır. Zira Muhtariyye fırkasından söz ederken Keysaniyye'den ayrı bir grup olarak bahsedilmesi ve Keysan'ın Muhtar'ı desteklediği ve yanında yer aldığı şeklindeki rivayetler, ortada iki ayrı şahıs olduğunu göstermektedir. Buna göre aşırı fikirleriyle tanınan ve mevâlî arasında hatırı sayılır bir kişi konumunda olan Keysan, Kûfe'de isyan hareketinde Muhtar'ın yanında yer alarak onu desteklemişti. Ayrıca sıkı bir şekilde bağlı olduğu Muhtar'a Cebrail tarafından vahiy getirildiğini dahi iddia etmişti. Bu hareketi destekleyenler, Muhtar'ın ölümünden sonra Keysan'ın liderliğini benimsemişlerdi.¹⁶⁴

¹⁶⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 3: 311.

¹⁶¹ İbn S'ad, *Tabakatü'l-kübra*, 5: 74.

¹⁶² Yiğit, "Muhtar es-Sekafi", 31: 54.

¹⁶³ Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 35; Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 27; Mustafa Öz, "Keysaniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları 2002), 25: 362.

¹⁶⁴ Öz, "Keysaniyye", 25: 363.

Ebü'l-Hüseyn el-Malatî (h. 377), Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölmediğini ve halen hayatta olduğunu iddia eden fırkayı, Sebe'îyye'nin bir kolu olarak ele almaktadır. Malatî bunların inancında Muhammed b. el-Hanefiyye'nin "Sahibû'z-Zaman" olduğu, halen Radva dağında hayatta bulunduğunu, mağaranın kapısında bulunan koca bir yılan ve bir aslan tarafından korunduğu ve onun Deccal'i öldüreceği inanışlarından bahsetmektedir.¹⁶⁵

Makalat yazarları Keysaniyye'yi kendi içinde birkaç fırkaya ayırmakta ve Muhtar'a nisbet edilen ve Muhtar'ın ilk mensuplarının oluşturduğu Muhtariyye fırkasını Keysaniyye içinde ayrı bir grup olarak saymaktadırlar.¹⁶⁶ Şehristanî (h. 548), Muhtar'ın başlangıçta Haricî iken, daha sonra Zübeyrî, sonra Şîi ve daha sonra da Keysanî olduğundan bahsetmektedir.¹⁶⁷

Daha önce ifade edildiği üzere Muhtar, Kûfe'de İbn Hanefiyye adına bi'at almaya çalışmış ve bunu büyük ölçüde başarmıştı. Muhtar'ı bu kadar başarılı kılan iki önemli sebep vardı. Birincisi kendisini İbn Hanefiyye'nin öğrencisi ve daîsi ilân etmesi, ikincisi ise Hz. Hüseyin'in intikamını alacağını söylemesiydi. Ancak hem haberi ve rızası olmadan İbn Hanefiyye adına davette bulunması hem de birtakım aşırı fikirleri sebebiyle İbn Hanefiyye, ondan teberri ettiğini ifade etmiş ve Kûfe'ye giderek imametini benimseyenlerle görüşmek istemişti.¹⁶⁸ Bunu haber alan Muhtar, İbn Hanefiyye'nin gelmesiyle liderliğinin elinden gideceğini düşünerek buna engel olmak istemişti. İbn Hanefiyye'nin Mehdiliğini iddia eden Muhtar, insanlara Mehdiliğin alametlerinden bahsetmek istemiş ve şöyle demişti: "Ben Mehdî'ye biat edenlerdenim. (Şunu iyi bilin ki) Mehdî'nin bir alameti vardır ki o da başına bir kılıç darbesi indirildiği halde onu öldürmemesidir. Mehdî bu alamete sahip olan kişidir". Muhtar'ın bu hareketini duyan ve maksadının ne olduğunu iyi bilen İbn Hanefiyye, Muhtar'ın onu bu şekilde Kûfe'de öldürmesinden çekinerek Mekke'de kalmıştı.¹⁶⁹

Muhtar'ın, bundan önce de İbrahim b. Eşter'e yazdığı mektupta İbn Hanefiyye'den bahsederken "Mehdî" ifadesini kullandığı bilinmektedir. Ayrıca, İbn Hanefiyye'den haber getiren bir adama "Mehdî ile karşılaştın mı" şeklinde sorusu,

¹⁶⁵ Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman Ebü'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbihû ve'r-reddû 'alâ ehlil-Ehvâ ve'l-bid'â*, tlk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, 2. bs. (Beyrut: Mektebetü'l-Me'arif, 1968), 19.

¹⁶⁶ Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, 146; Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 27.

¹⁶⁷ Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, 145, 146.

¹⁶⁸ Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, 146; Bağdadî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 33.

¹⁶⁹ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 33,34.

ayrıca Hz. Hüseyin'in katillerinin kesik başlarını İbn Hanefiyye'ye beraberinde bir mektupla gönderdiğinde ona "Selam ey Mehdî!" diye hitap etmesi, Muhtar'ın İbn Hanefiyye'nin Mehdî olduğunu sıklıkla ve alenen iddia ettiğini göstermektedir.¹⁷⁰

Sonuç olarak kaynakların verdiği bilgilere baktığımızda Muhtar'ın, inandığı için değil de siyasi şartlar gerektirdiği için ve kendi çıkarlarının buna sevketmesi neticesinde İbn Hanefiyye'nin Mehdî olduğunu iddia ettiğini ve bunu halk arasında dillendirdiğini görmekteyiz.

Mes'udî (h. 386) "Mürücü'z-Zeheb" adlı eserinde, Muhammed b. el-Hanefiyye, Muhtar ve İbn Zübeyr'den bahsederken, İbn Hanefiyye'nin Mehdiliğini iddia eden Keysaniyye fırkası hakkında şu hususlara işaret etmektedir: "Hayatta olduğu sürede onun imametini savunan Keysaniyye fırkası, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölümü hakkında kendi aralarında ayrılığa düştüler. Bir kısmı onun öldüğünü kabul ederken; diğerleri İbn Hanefiyye'nin ölmediğini aksine halen hayatta olduğunu ve Radva denilen dağda bulunduğunu iddia ettiler. Keysaniyye fırkası mensubu olduğu bilinen meşhur şair Kûseyyir ve Seyyid Himyerî, şiirlerinde ondan övgü ile bahsetmekte ve beklenen Mehdî'nin İbn Hanefiyye olduğunu vurgulamaktadırlar."¹⁷¹

İbn Hanefiyye'nin Mehdiliğini iddia eden ve farklı bir anlayış getiren bir diğer fırka da Keysaniyye'nin bir kolu olan Kerbiyye idi. Bunlar İbn Hanefiyye'nin ölmediğini, (Medine'deki) Radva dağında halen sağ olduğunu¹⁷², sağında ve solunda onu koruyan bir aslan ve bir kaplanın olduğunu, sabah akşam rızıklandığını ve ortaya çıkacağı güne kadar orada kalacağını iddia etmişlerdi.¹⁷³

Peki, tüm bu iddia ve düşüncelere rağmen İbn Hanefiyye'nin kendisi bu Mehdilik iddiasını kabul etmiş midir? Bilindiği gibi İbn Hanefiyye imametin kendi ailesinin hakkı olduğunu düşünüyordu. Ancak Mehdilik iddiası için aynı şey söylenemez. Zira Muhtar'a güvenmediği için onun "Mehdî" hitaplarını onayladığı veya kabul etmediği şeklinde bir tepkisini görememekteyiz. Ancak bazı durumlarda kendisinin bizzat "Mehdî" kelimesini kullanmasından anlıyoruz ki, o beklenen

¹⁷⁰ Tâberî, *Târihü't-Tâberî (Tarihü'l-ümem ve'l-müluk)*, 6: 62; İbn Sa'd, *Tabakatü'l-kübra*, 5: 75.

¹⁷¹ Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'udî, *Mürücü'z-zeheb*, 1. bs. (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2005) thk. Kemal Hasan Mer'î, 3: 70,71.

¹⁷² Keysaniyye'nin bazı fırkaları, İbn Hanefiyye'nin bu mağarada bekletilmesinin, halife Abdülmelik'e biat etmesinden dolayı bir ceza olarak verildiğini iddia etmektedir. Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 1: 36.

¹⁷³ Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 1: 35.

Mehdî anlayışı ekseninde böyle bir nitelemeyi kendisi için kabul etmemiştir. Nitekim insanlar, ona selam verirken “Ey Mehdî!” ifadesini kullandıklarında İbn Hanefiyye şöyle karşılık vermişti: “Evet, ben hayra ve hidayete çağırın ve sevkeden -bir-Mehdî’yim. Ancak benim adım Muhammed, künyem ise Ebû’l-Kâsım’dır. Bana selam verdiğinizde bunlardan biri ile selam verin”.¹⁷⁴

Netice itibariyle İbn Hanefiyye, Mehdilik iddiasında bulunmamış ve bu uğurda taraftar toplama çabasında olmamıştı. Kûfe’ye gelerek kendisine bi‘at etmek isteyen bir topluluğun başına geçmesi için yapılan çağrılara kayıtsız kalan İbn Hanefiyye, meydana gelen bu olay ve hareketlere karşı tarafsız kalmayı ve fitne hadiselerine karışmamayı tercih etmişti.¹⁷⁵ Onu Mehdî olarak kabul edenler, Muhtar es-Sekafî ve onun bu iddiasına uyan Keysaniyye fırkası olmuştur.¹⁷⁶

2.3. MUHAMMED el-BAKIR’IN MEHDİLİĞİ İDDİASI

Mehdî inancının Şîî fırkalar dışında da var olduğu bilinmekle beraber, tam olarak bir inanç esası haline geldiği asıl fırka, İmâmiyye (İsnâaşeriyye) fırkasıdır. İmamiyye mezhebinde “Mehdilik” inancı on ikinci imamda sabit kılınana kadar birçok aşama ve evrim geçirmiş ve on ikinci imamdan önce birçok imama “Mehdî” nazarıyla bakılmıştır. İşte bunlardan biri de Hz. Hüseyin’in torunu Muhammed el-Bakır’dır.¹⁷⁷ Kısaca hayatına temas ederek onun Mehdiliğini iddia edenlerin düşüncelerini kısaca ele almaya çalışacağız.

2.3.1. Muhammed el-Bakır

Şîa fırkalarından İmamiyye’nin beşinci imamı kabul edilen Muhammed el-Bakır, h. 1 Recep 57 tarihinde Medine’de doğdu. Babası, Kerbelâ hadisesinde sağ kalan Zeyne’l-âbidin lakaplı Ali b. Hüseyin, annesi ise Fatıma bint Hasan’dır. Muhammed el-Bakır, baba tarafından Hz. Hüseyin’in, anne tarafından da Hz. Hasan’ın torunudur. “İlmi yarararak derinlerine ulaşan” anlamındaki “bakiru’l-ilm”

¹⁷⁴ İbn Sa’d, *Tabakatü’l-kübra*, 5: 75.

¹⁷⁵ Mustafa Öz, “Mehdilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 384.

¹⁷⁶ Eş‘arî, *Makalâtü’l-İslamiyyîn va’htilafu’l-musallîn*, 1: 35; Bağdadî, *el-Fark beyne’l-fırak*, 27.

¹⁷⁷ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 278.

isim tamlamasının kısaltılmış hali olarak, el-Bakır lakabıyla; oğlu Ca'fer es-Sadık'a nisbetle de Ebû Ca'fer künyesiyle meşhur olmuştur. Eğitim hususunda babasından istifade etmişti. Abdullah b. Ömer, Cabir b. Abdullah, Said el-Hudrî gibi sahabeden; Said b. Müseyyeb ve Muhammed b. el-Hanefiyye gibi İslam âlimlerinden hadis rivayeti yapmıştı.¹⁷⁸

Muhammed el-Bakır, babası Ali b. Hüseyin'in politikasına benzer şekilde, Emevî yönetimine karşı mücadele etme çabası gütmemiş ve ilimle iştilal etmişti. Hatta kardeşi Zeyd b. Ali'nin isyan etme fikrini tasvip etmemiş ve bundan dolayı onu uyardı. İlim ehli olmakla tanınan Muhammed el-Bakır'ın, dönemin fakihlerinden Katade b. Diame, Ebû Hanife, Mutezile âlimlerinden Amr b. Ubeyd ve Nafi' b. Ezrak'ın oğlu Abdullah ile münazaraları olmuştu.¹⁷⁹

Bir dönem Medine'de Halife Ömer b. Abdülaziz ile görüşmüş ve onun iyi muamelesini görmüştü. Bu saygınlığından dolayı Muhammed el-Bakır, Fedek hürmalığının Alioğullarının mülkiyetine geçmesini sağlamıştı.¹⁸⁰

Muhammed el-Bakır, hem Sünnî hem de Şîî dünyada büyük bir âlim olarak kabul edilir ve kendisine büyük bir sevgi duyulur.¹⁸¹ Kendisine, Ehl-i beyt içinde günahı şirk kabul eden, ric'at inancına sahip olan, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e dil uzatan kimselerin olup olmadığı sorulduğunda, Muhammed el-Bakır böyle kimselerin olmadığını söylemiş ve bu iki halifeye sevgi duyduğunu dile getirmişti.¹⁸² H. 114 senesinde Medine'de vefat etmiştir.¹⁸³

Muhammed el-Bakır'a nisbet edilen en önemli eseri, öğrencisi Ebû'l-Carud'a yazdırdığı "Tefsiru Ebi'l-Carud" adıyla bilinen eseridir.¹⁸⁴

---

¹⁷⁸ Mustafa Öz, "Muhammed el-Bakır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 506.

¹⁷⁹ Öz, "Muhammed el-Bakır", 30: 506.

¹⁸⁰ Öz, "Muhammed el-Bakır", 30: 506.

¹⁸¹ Öz, "Muhammed el-Bakır", 30: 506.

¹⁸² İbn S'ad, *Tabakatü'l-kübra*, 5: 246; Öz, "Muhammed el-Bakır", 30: 507.

¹⁸³ İbn S'ad, *Tabakatü'l-kübra*, 5: 249.

¹⁸⁴ Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, 2. bs. (Beirut: Dârü'l-Marife, 1997), 52.

2.3.2. Muhammed el-Bakır'ın Mehdiliğini İddia Edenler

Muhammed el-Bakır'ın Mehdî olduğunu iddia eden fırka, el-Bakır'ın adına nisbetle teşekkül eden ve Muhammed el-Bakır'ın nass ile imam olduğuna inanan Bâkırıyye fırkasıdır.¹⁸⁵

Bâkırıyye fırkası bu inançlarını, Câbir b. Abdullah'tan (h. 78) gelen rivayete dayandırmaktadırlar. Taberani bu rivayeti şöyle aktarmaktadır:

“Câbir b. Abdullah, Muhammed el-Bâkır'ın yanına gelerek karnını açmasını söylemiş ve (muhtemelen bir işaretten hareketle bir şeye muttali olduğundan) el-Bâkır'ı öperek ona şöyle demişti: ‘Hz. Peygamber, sana selamını iletmemi bana emretti.’¹⁸⁶

Bağdadî de bu rivayeti aktararak şöyle demektedir: “Cabir b. Abdullah Medine’de vefat eden son sahabe idi.¹⁸⁷ Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmişti. Medine sokaklarında yürüdüğünde ‘Ey Bâkır! Seninle ne vakit karşılaşacağım’ derdi. Yine bir gün sokakta yürüdüğünde bir cariye kendisine kucağındaki çocuğu uzatmıştı. Bu çocuğun kim olduğunu sorduğunda, Hz. Hüseyin’in torunu Muhammed el-Bâkır olduğunu söylediler. Bunun üzerine onu bağrına basarak onu öpmüş ve Hz. Peygamber’in selamını ona iletmışti. Bu çocuk ile karşılaşmasından, yakında öleceğini anladığını dile getirmiş ve o gece vefat etmişti.”¹⁸⁸

Ancak burada görüldüğü üzere tarihî bir olay olması hasebiyle ciddi bir çelişki bulunmaktadır. Zira Muhammed el-Bakır, h. 57 yılında doğmuş, Cabir b. Abdullah da h. 78 yılında vefat etmişti. Dolayısıyla Cabir b. Abdullah'ın vefat etmeye yakın bir dönemde Muhammed el-Bakır'ın henüz bir çocuk olması olacak şey değildir. Taberanî ve Heysemî'nin rivayetlerinde bu olayın gerçekleştiği vakit

¹⁸⁵ Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, thk. Muhammed Osman el-Huş, (Kahire: Mektebetü İbn-i Sina, 1988), 60, 61.

¹⁸⁶ Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb b. Mutayyar el-Lahmî eş-Şâmî Ebû'l-Kâsım et-Taberanî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, (Kahire: Dârü'l-Haremeyn), thk. Tarık b. İvazullah, Abdülmuhsin b. İbrahim, 6: 13; Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebi Bekir el-Heysemî, *Mecmâ'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, (Kahire: Mektebetü'l-Kudsi, 1994), thk. Hüsamettin Kudsî, 10: 22.

¹⁸⁷ Câbir b. Abdullah, Medine’de h. 78 tarihinde doksan dört yaşında vefat etti. M. Yaşar Kandemir, “Câbir b. Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 531.

¹⁸⁸ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 61.

Muhammed el-Bakır'ın genç yaşta olması gerçeği de bunu destekleyen bir diğer ayrıntıdır. Bu yüzden bu rivayet, ihtiyat ile karşılanmalıdır.

Bu rivayet, ilk dönem Şîî kaynaklarında da geçmektedir. Şeyh Saduk'un (h. 381) öğrencisi dördüncü asır Şîî âlimlerinden Muhammed b. Ali el-Hazzaz el-Kummî, "Kifâyetü'l-Âsâr" adlı eserinde Câbir b. Abdullah'tan gelen rivayette on iki imamın nass ile tayin edildiğini, bunlardan birisinin Tevrat'ta "el-Bakır" diye adı geçen Muhammed b. Ali el-Bakır olduğunu aktarmaktadır. İşte bu rivayete göre Hz. Peygamber, onunla karşılaşması durumunda ona selamını iletmesini Câbir'e emretmişti."¹⁸⁹

Bâkırıyye fırkası, Hz. Peygamber'in selam iletmesinden hareketle, Muhammed el-Bakır'ın Mehdî olduğunu düşünmüşlerdir.

Şehristanî, Şîî fırkalardan bahsetme sadedinde bunların çeşitli kollara ayrıldığını aktarırken, bu fırkaların bazısının imamet konusunda tevakkuf ve intizar ettiğini söylerken diğer bir kısmının da imametin geçişli olarak sonraki imamlara geçtiğini iddia ettikleri düşüncesini aktarmaktadır. Daha sonra "Vâkıfıyye" diye adlandırılan fırkadan söz etmiş ve bu fırkanın Bakırıyye grubuna temas etmiştir. Bunlara göre imamet, Muhammed el-Bakır'da tevakkuf etmiş ve kendisi yeryüzüne tekrar dönerek bu işi ifa edecektir.¹⁹⁰

Çoğu fırkada olduğu gibi bu Şîî grupta da Mehdilik iddialarını dillendirenler, Muhammed el-Bakır'ın bu yönde bir açıklama ve Mehdilik ilanından ziyade bir takım rivayet ve olaylara dayandırarak böyle bir iddia ortaya atmışlardır. Ancak Muhammed el-Bakır'ın bizzat kendisinin böyle bir iddiası olmadığını anlıyoruz. Nitekim Muhammed el-Bakır'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Peygamber bizden, Mehdî de Abdişems oğullarındandır. Bunun da Ömer b. Abdülaziz'den başkası olduğunu düşünmüyorum."¹⁹¹

Başka bir seferde de bir adamın "İnsanlar Mehdî'nin sizden olduğunu iddia etmektedirler" demesi üzerine, Muhammed el-Bakır'ın "Evet öyledir, bizden (soyumuzdan), ancak Abdişems oğullarından çıkacaktır"¹⁹² dediği kaynaklarda geçmektedir.

¹⁸⁹ Ali b. Muhammed b. Ali Ebû'l-Kâsım el-Hazzaz el-Kummî, *Kifâyetü'l-âsâr*, thk. Musa Kâzım el-Mûsevî, 'Ukâyl er-Râbi'î, 1. bs.(Kûm: Nûru'l-Envâr, 1430), 115,116.

¹⁹⁰ Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, 166.

¹⁹¹ İbn S'ad, *Tabakatü'l-kübra*, 5: 256

¹⁹² İbn S'ad, *Tabakatü'l-kübra*, 5: 256.

Netice olarak bütün bu rivayetlerden Muhammed el-Bakır'ın Mehdilik iddiasında bulunmadığı sonucu çıkmaktadır. Sonraki dönemlerde onun Mehdiliğini iddia edenler, Cabir b. Abdullah'ın Hz. Peygamber'in selamını Muhammed el-Bakır'a iletmekle sorumlu tutulmasından hareketle böyle bir inanca sahip olmuşlardır. Bağdadî, bu iddia sahiplerinin düştüğü hatayı beyan ederken, sadece Hz. Peygamber'in ğaib birine selam iletmek istemesinden hareketle bir kimsenin Mehdî olamayacağını ifade etmekte; aksi takdirde Hz. Ömer ve Hz. Ali ile selam ilettiği Veysel Karani'nin de Mehdî olması gerektiğini söyleyerek böyle bir telazümü reddetmektedir.¹⁹³

2.4. CA'FER es-SADIK'IN MEHDÎ OLDUĞU İDDİASI

Muhammed el-Bakır'dan sonra Mehdî iddialarının odağında olan bir diğer isim, el-Bakır'ın oğlu Ca'fer es-Sadık olmuştur. Onun Mehdî olduğunu iddia eden fırkaların başında Nâvûsiyye fırkası gelmektedir. Öncelikle Ca'fer es-Sadık ile ilgili birkaç malumat vererek konuya başlayalım.

2.4.1. Ca'fer es-Sadık

İmamiyye'nin altıncı imamı ve aynı zamanda da Ca'feriyye fıkıh mezhebinin kurucusu kabul edilen Ca'fer es-Sadık, h. 80 veya 83 yılında Medine'de doğdu. Babası Muhammed el-Bakır Hz. Hüseyin'in torunu; annesi Ümmü Ferve ise Hz. Ebû Bekir'in torunu Kâsım b. Muhammed'in kızıdır. Yani Ca'fer'in soyu, baba tarafından Hz. Ali'ye, anne tarafından da Hz. Ebû Bekir'e dayanmaktadır ki es-Sadık lakabı Hz. Ebû Bekir es-Sıddık'ın kız tarafından torunu olması hasebiyle ona verilmiştir. Oğullarına nisbetle hem Ebû İsmail hem de Ebû Abdullah künyeleriyle bilinir.¹⁹⁴

İlk tahsilini babası Muhammed el-Bakır'ın yanında tamamlayan Ca'fer es-Sadık, babasının on dokuz yıl süren imametinden sonra aynı vazifeyi devralarak otuz dört yıl ifa etmişti. Şiîler, Hz. Ali'nin kendisinden sonra oğulları Hz. Hasan ve Hz.

¹⁹³ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 61.

¹⁹⁴ Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, 167; Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sadık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 1.

Hüseyin'i tayin ettiği gibi Muhammed el-Bakır'ın da oğlu Ca'fer'i imam olarak tayin ettiğine inanırlar.¹⁹⁵

Ca'fer es-Sadık, hem Emevî hem de Abbasî dönemlerine yetişmişti. Her iki dönemde de siyasî şartların ağırlaşması ve fitne dönemlerinin çoğalması sebebiyle siyasetten uzak bir hayat benimsemiş, hilafet ve imamet için mücadele etmemiş ve Medine'de ilimle iştigal etmeyi tercih etmişti. Amcası Zeyd b. Ali'nin isyan etmesi sonucunda öldürülmesi de bunda etkilidir. Ayrıca amcazadeleri olan Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ve İbrahim b. Abdullah'ın h. 145 tarihindeki isyan hareketine katılmamış ve mevcut şartlar çerçevesinde bu hareketin aleyhlerine sonuçlanacağını öngörmüştü. Olayların tahmin ettiği şekilde gerçekleşmesi, daha sonra Şiîler tarafından Ca'fer'in geleceği bildiği şeklinde bir inanç haline dönüştürülmüştü.¹⁹⁶

Ca'fer es-Sadık'ın toplam on çocuğu olmuştur. Onun iki çocuğundan hangisinin imam olduğu inancından hareketle Şîa iki büyük fırkaya ayrılmıştı. Ca'fer'den sonra oğlu İsmail'i imam kabul edenler İsmailiyye¹⁹⁷; Musa el-Kazım'ı imam tanıyanlar ise İsnâaşeriyye (İmamiyye) fırkasını oluşturmuşlardı.¹⁹⁸

Şiîler, Ca'fer es-Sadık'a mucize, beda ve gaybet gibi bazı inanç ve düşünceleri isnat etmişlerdi. Ancak Ehl-i Sünnet kaynakları, ric'at, beda, gaybet ve hulul gibi Ca'fer es-Sadık'a nisbet edilen tüm bu hususları reddetmiş ve onu bunlardan tenzih etmiştir.¹⁹⁹

Ca'fer es-Sadık'ın tıp, tılsım, kimya, ahlak ve tefsir gibi muhtelif alanlarda yüzlerce kitap yazdığı bilinmektedir.²⁰⁰ H. 148 yılında Medine'de vefat etti ve Bakî mezarlığında, babası ve dedesinin yanına defnedilmişti.²⁰¹

---

¹⁹⁵ Öz, "Ca'fer es-Sadık", 7: 1.

¹⁹⁶ Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, 166; Öz, "Ca'fer es-Sadık", 7: 1.

¹⁹⁷ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 62.

¹⁹⁸ Öz, "Ca'fer es-Sadık", 7: 1.

¹⁹⁹ Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, 167; Öz, "Ca'fer es-Sadık", 7: 2.

²⁰⁰ Öz, "Ca'fer es-Sadık", 7: 3.

²⁰¹ Nevbahtî, *Fırakû 'ş-Şîa*, 113; Öz, "Ca'fer es-Sadık", 7: 1.

2.4.2. Ca'fer es-Sadık'ı Mehdî Kabul Eden Fırkalar

2.4.2.1. Nâvûsiyye'ye Göre Mehdilik

Daha önce de ifade edildiği üzere Ca'fer es-Sadık'ın imametinin yanında, beklenen Mehdî'nin de yine kendisi olduğu inancına sahip olanlar, genelde Nâvûsiyye fırkası mensuplarıdır. Makalat yazarları bu fırkayı Şîa'nın "Ğulat" fırkaları arasında saymaktadırlar. İmam Eş'arî, bu fırkanın Ca'fer es-Sadık hakkındaki inanışlarından şöyle bahsetmektedir: "Bu fırka, lideri kabul edilen Basralı 'Aclan b. Navus ismindeki şahsa nisbetle Nâvûsiyye diye adlandırılmıştı. Bunların inanışına göre Muhammed e-Bakır Ehl-i beytin imamlarındandır ve oğlu Ca'fer'in de imametini nass ile bildirmişti. Yine bu taifeye göre Ca'fer es-Sadık halen hayatta olup ölmemiş ve imametini ifa etmeden de ölmeyecektir. Beklenen Mehdî de işte budur."²⁰²

Bağdadî de aynı hususlara işaret ederek bu firkadan şöyle bahsetmektedir: "Nâvûsiyye fırkası mensupları, imametini Muhammed el-Bakır'ın nassı ile oğlu Ca'fer es-Sadık'a geçtiğini kabul etmekte ve Ca'fer'in halen hayatta olduğuna inanmaktadırlar. Beklenen Mehdî de odur. İnsanlara görünen kimse Ca'fer değildir, onun suretinde bir başka kimsedir."²⁰³

Şehristanî meseleyle ilgili farklı detaylara yer vermekte ve bu fırkanın Ca'fer es-Sadık'a isnat ettiği ifadeyi aktarmaktadır:

"Bu fırka "Navus" adındaki şahsa nisbet edildiği gibi, "Navus" şehrine de nisbet edilmektedir. Bu fırka mensupları Ca'fer'in hayatta olduğunu ve işi ortaya çıkmadan da ölmeyeceğini iddia ettiler. Ayrıca bu hususla ilgili olarak bu fırka mensupları, Ca'fer es-Sadık'ın 'Başımın dağdan yuvarlanarak size doğru geldiğini görerseniz bile inanmayın, zira bu arkadaşınız kılıç ehlidir' dediği şeklinde bir rivayetten de bahsetmektedirler."²⁰⁴

²⁰² Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 1: 39, 40.

²⁰³ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 61, 62.

²⁰⁴ Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, 167.

2.4.2.2. Şumeytiyye'ye Göre Mehdilik

Bağdadî, Nâvûsiyye fırkasından sonra Şumeytiyye²⁰⁵ ismindeki firkadan bahsetmekte ve bu fırka mensuplarının Ca'fer'in öldüğüne hükmettikleri, imametinin onun oğullarına geçtiği ve Mehdî'nin de onun oğulları arasından çıkacağına inandıkları bilgisine yer vermektedir.²⁰⁶

Bu fırka ile ilgili bilgi veren Nevbahtî, Şehristanî'nin ifadelerine benzer şekilde bunların inançlarından, Ca'fer es-Sadık'ı Mehdî kabul etmelerinden ve biraz daha devamını getirerek Ca'fer'e isnat edilen sözden bahsetmektedir.²⁰⁷

Bu anlatılanlardan hareketle Ca'fer es-Sadık'ın kendini Mehdî ilân ettiği veya öyle benimsenmesini istediğini çıkarmak pek mümkün görünmemektedir. Zira bu rivayetlerin, Şîa tarafından onun adına uydurulduğu ihtimali göz önüne alındığında ve Mehdilik düşüncesi karşısında tutumu belli olan babası Muhammed el-Bakır'ın yanında yetişen Ca'fer es-Sadık'ın siyasi tavrına bakıldığında onun böyle bir iddiasının olmadığı anlaşılmaktadır.

2.5. MUHAMMED b. ABDULLAH en-NEFSÜ'Z-ZEKİYYE ve MEHDÎ OLDUĞU İNANCI

İslam tarihinde Mehdî olduğu iddiaları ile en fazla tanınan şahıslardan biri Hz. Hasan'ın soyundan gelen Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye'dir. Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye'yi Mehdî kabul eden fırkaların iddia ve inanışlarına geçmeden önce Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye'yi tanıyalım ve başlatmış olduğu isyan hareketinin nasıl gelişip ne şekilde sonlandığını ele alalım.

²⁰⁵ Şumeytiyye fırkası bazı eserlerde Sumeytiyye adıyla anılmaktadır. Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 1: 41.

²⁰⁶ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 62.

²⁰⁷ Nevbahtî'nin eserinde Ca'fer'e isnat edilen ifade şudur: "Başımın dağdan düşerek size doğru yuvarlandığını görmeniz bile buna inanmayın, zira ben sizin (her daim) arkadaşınızım ve sizinle beraberim. Bir kimse size gelip hastalanıp da öldüğümü, beni yıkayıp kefenlediğini haber etse de buna inanmayın. Çünkü ben sizin arkadaşınız ve kılıç sahibi kimseyim." Nevbahtî, *Fırakü's-Şîa*, 113, 114.

2.5.1. Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye

Muhammed b. Abdullah b. Hasan el-Müsenna b. Hasan b. Ali b. Ebi Talib, h. 100 senesinde Medine'de doğdu.²⁰⁸ Hz. Hasan'ın torunu olan babası Abdullah, ona "el-Mehdî" lakabını vermişti.²⁰⁹ Ayrıca âbid ve zahit bir kimse olduğundan "en-Nefsü'z-Zekiyye" lakabıyla da tanınmıştı. İlk eğitimini babasından alan Muhammed birçok hadis hocasından hadis öğrenmiş ve başkaları da kendisinden hadis rivayet etmişti.²¹⁰

Muhammed b. Abdullah, Zeyd b. Ali'nin h. 122 senesinde Kûfe'de Emevîler'e karşı başlattığı isyan hareketine katılmıştı. Haşimoğulları, h. 126 yılında Emevî halifesi ikinci Velid'in ölmesi üzerine kendi aralarında toplantı yapmışlardı. İbrahim el-İmam, es-Seffah lakaplı Ebü'l-Abbas (h. 136) ve Ebû Ca'fer el-Mansur (h. 158) gibi Abbasî hanedanından olan kimseler, bu toplantıda Muhammed b. Abdullah'a biat etmişlerdi. Hatta Ebû Ca'fer el-Mansur, Hz. Peygamber ailesi bireyleri arasında hilafete Muhammed b. Abdullah'tan daha layık bir kimsenin olmadığını söyleyerek biat etmişti. Böylece Muhammed b. Abdullah imametini izhar ederek biat almaya başlamıştı. Ancak Abbasîler h. 132 yılında iktidarı ele geçirip de Ebü'l-Abbas es-Seffah, halife olunca, Muhammed b. Abdullah onların hilafetini meşru saymayarak Ebü'l-Abbas es-Seffah'a biat etmemişti. Bu dönemde ilk halife Ebü'l-Abbas es-Seffah, büyük bir tehlike olarak görmediği Muhammed ve taraftarları ile ilgilenmemişti. Henüz veliaht olan Ebû Ca'fer el-Mansur h. 136 yılında hac için yola çıktığında Medine'ye vardığında burada bulunan Abdullah'a oğlu Muhammed ve İbrahim'in nerede olduğunu sormuş, olumlu bir cevap alamayınca da tartışmışlardı. Hacdan döndükten sonra halife olan Ebû Ca'fer el-Mansur, Mekke ve Medine'den biat alınması emrini verdi. Muhammed b. Abdullah ve kardeşi İbrahim biat etmek istemediler ve can güvenliği için Medine'den ayrıldılar. Muhtelif şehirlere yerleşerek izini kaybettirmeye çalışan Muhammed daha

²⁰⁸ Ancak bazı kaynaklara göre, 145'te şehit olduğunda 53 yaşında olan Muhammed'in doğum tarihi için h. 92 tarihini vermek de muhtemeldir. Selahaddin Halil b. Eybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefâyat*, thk. Ahmed el-Arnâvut, Türkî Mustafa, (Beyrut: Dârü İhya-i't-Tûras, 2000), 3: 242.

²⁰⁹ "Mehdî" lakabının babası tarafından oğluna verilmesinden ziyade, ileride de temas edeceğimiz üzere, beklenen "Mehdî" olduğu düşüncesi ve ümidiyle çevresindekiler tarafından verildiği gerçeğini de unutmamak gerekir.

²¹⁰ Mustafa Öz, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 489.

sonra Medine'ye dönerek Radva dağı civarında yaşayan Cüheyne kabilesinin himayesine sığınmıştı.²¹¹ Bu arada halife, Muhammed ve kardeşinin yakalanması için Medine'ye sırasıyla üç vali atamış, ancak başarısızlıklarından dolayı onları değiştirmişti.²¹²

Bu sıralarda Ebû Müslim el-Horasanî ve Haricî isyan hareketleri ile meşgul olan halife, Muhammed ile bir müddet ilgilenememişti.²¹³ Bu sürede Muhammed ile Ebû Ca'fer el-Mansur arasında azarlama ve (nesep ve hak sahipliğinde üstünlük bakımından) aşağılamalara varan yazışmalar olmuştu.²¹⁴ Uzlaşma yolunun arandığı bu yazışmalarda bir sonuç çıkmayınca gerginlik daha da arttı ve ileride cereyan edecek savaş kaçınılmaz oldu.

H. 140 yılında hac için tekrar yola çıkan halife, Medine'de Haşimoğulları ile bir araya gelerek onlara hediyeler dağıtmış ve Muhammed b. Abdullah'ın yerini sormuştu. Onlar da Muhammed'in halifeye isyan için değil de canı için korktuğundan dolayı gizlendiğini söylemişlerdi. Muhammed'in babası Abdullah ile de görüşen Ebû Ca'fer el-Mansur, Muhammed hakkında ondan bir bilgi alamayınca aralarındaki gerginlik daha da ilerlemişti.²¹⁵ Bu sırada Muhammed'in adamları, halife Ebû Ca'fer el-Mansur'a suikast yapma niyetindeydiler. Fakat Muhammed b. Abdullah, Ebû Ca'fer el-Mansur'u kendi imametini kabul etmeye çağırmadan şu an için onu öldürmeyi düşünmediğini söyleyerek buna izin vermedi.²¹⁶ Ancak bu suikast planının duyulması üzerine halife Ebû Ca'fer el-Mansur, Muhammed'in bütün ailesini hapsedirmiş, sonra Irak'a göndererek, orada hapsedirmeye devam ettirmiş ve

---

²¹¹ Radva dağında gizlendiği sırada bir cariye den bir oğlu olmuştu. Ancak onu aramaya çıkanların bulunduğu bölgeden haberdar olması üzerine, oradan kaçtı. Kaçmaya çalışırken cariyesinin taşıdığı yeni doğan çocuğu, dağdan düşerek öldü. . Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed Ebû'l-Ferec el-İsfehani, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, thk. Seyyid Ahmed Sakar, 4. bs. (Beyrut: Müessesetü'l-Â'lemî, 2006), 205.

²¹² İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 5: 97; Öz, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdi", 30: 489.

²¹³ Öz, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdi", 30: 489.

²¹⁴ Kaynakların aktardığına göre bu karşılıklı yazışmalarda ilk önce halife Mansur, Muhammed'i davasından vazgeçirmeye davet ederek ona ve beraberinde olan herkese eman vermeyi teklif ettiği ifade edilmektedir. Ancak yazışmanın devamında her birinin, muhatabını davasında haksız olmakla suçladığını ve bunun nedenlerini sıraladığını; Ebû Ca'fer el-Mansur'un Muhammed'e Alioğullarının başına neler geldiğini ve Abbasoğullarının onların intikamını aldığını vs. hususları hatırlattığını görmekteyiz. İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 5: 114-120.

²¹⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 5: 98-100.

²¹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 5: 101.

Muhammed'i bulması için Riyah b. Osman'ı görevlendirerek Medine'ye yollamıştı.²¹⁷

Üç yıldan fazla bir süre hapsedilen, sorguya çekilen ve çeşitli ezalara maruz kalan babası Abdullah ve diğer yakınlarının Kûfe'de hapiste ölmeleri üzerine, yapılan tüm arama ve sorgulamalara rağmen ele geçirilemeyen Muhammed, harekete geçme kararı almıştı.²¹⁸ Muhammed, hem çeşitli kabilelerden hem de Medine'den kendisine uyan adamları ile beraber Medine'yi zaptederek oranın valisi Riyah b. Osman ve Abbasîler'e destek verenleri hapsedtiler. Kardeşi İbrahim de 1 Ramazan 145'te isyan hareketi başlatarak Basra'yı ele geçirmişti. Bu arada Muhammed b. Abdullah, devrin önemli İslam âlimlerinin desteğini de almıştı. Ebû Hanife ve İmam Malik, hilafetin öncelik olarak ve ilk onun başlatması hasebiyle Muhammed'in hakkı olduğunu savunmuş, hatta İmam Malik, halkı Muhammed'e biat etmeye teşvik etmişti.²¹⁹

Bu olaylar üzerine halife Ebû Ca'fer el-Mansur, yeğeni İsa b. Musa komutasında 4000 kişilik bir orduyu Medine üzerine yollamıştı. Medine'ye yaklaşan İsa b. Musa, Medine ahalisine bir mektup yollayarak teslim oldukları takdirde canlarına ve mallarına dokunulmayacağını vaad etmişti. Muhammed b. Abdullah, bu teklifi kabul edip etmeme hususunu adamlarıyla istişare etti. Sonuç olarak şehirde kalarak beraberindekiler ile beraber savaşma yolunu tercih etti.²²⁰ Bu teklifi kabul etmeyen Muhammed ve adamları, Hz. Peygamber'in yaptığı gibi şehrin etrafında hendekler kazarak (veya olanları derinleştirerek) şehri savunmaya karar vermişlerdi.²²¹

Şehri kuşatma altına alan İsa, teklifini yineledi ancak olumsuz cevap alınca savaş kaçınılmaz oldu. Birkaç gün içinde hendekleri aşan askerler halkın bir kısmını öldürüp bir kısmını yaraladılar. Halkın bir diğer bölümü de ya savaştan geri çekilmiş veya dağlara sığınmıştı. Muhammed'e buradan çıkarak Mekke veya Basra'ya gitmesi teklif edilmişti. Ancak bunu kabul etmeyen Muhammed, adamlarının Medine'den ayrılmalarına izin vermiş ve beraberinde kalan az sayıdaki kimselerle savaşa devam

²¹⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 5: 109.

²¹⁸ Tâberî, *Târihü't-Tâberî (Tarihü-l-ümem ve'l-müluk)*, 7: 550, 551; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefâyat*, 3: 242.

²¹⁹ Öz, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", 30: 489, 490.

²²⁰ İsfahanî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 236, 237.

²²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 5: 122.

etmişti.²²² Muhammed b. Abdullah, h. 145'te cereyan eden bu savaşta cesurca çarpışmış ve düşmanlarından yetmiş kişiyi öldürmüştü.²²³ Muhammed, iki ay on gün süren isyan hareketi sonunda eski Mısır valisi olan Humejd b. Kahtabe tarafından başı kesilerek öldürülmüştü.²²⁴ Muhammed'in kesik başı halifeye gönderilmişti. Kızı ve kız kardeşinin halifeden rica etmeleri üzerine başı Medine'ye getirilerek gövdesi ile beraber Baki' Mezarlığı'nda defnedilmiştir.²²⁵

2.5.2. Muğiriyye'ye Göre Mehdilik İnancı

Muhammed b. Abdullah'ın Mehdî olduğu iddiası her ne kadar onun hayatta olduğu dönemde varsa da öncelikle firkalar bağlamında konuyu ele almayı uygun görüyoruz. Daha sonra da onun Mehdiliğini iddia etmesi veya döneminde öyle bilindiği hususunu ele almaya çalışalım.

Muhammed b. Abdullah'ın Mehdiliğini savunan firkalardan birisi, Muğire b. Said'e nisbet edilen Muğiriyye fırkasıdır. Bu fırka mensupları, Muhammed el-Bakır'ın, Muğire'yi vasi tayin ettiğine inanır ve Mehdî'nin zuhur etmesine kadar ona uyulması gerektiğine inanırlar. Onların inancına göre Mehdî, Muhammed b. Abdullah'tır. Onlara göre Muhammed b. Abdullah ölmedi ve Hacir (veya Haciz) denilen bölgedeki bir dağda halen yaşamaktadır.²²⁶

Bu Muğiriyye fırkası, Rafizî firkalardan olup Hz. Ali'yi peygamber kabul eden, Allah hakkında da tecsim ve teşbihe varan inançları olan Ğulat gruplardan biridir. Muğire, ona tabi olanlara Muhammed b. Abdullah'ı beklemelerini öğütlemişti. Cebrail ve Mikail'in Kâbe'nin yanında "Rükün" ve "Makam" arasında Muhammed b. Abdullah'a biat edeceklerini ve onun için her biri İsm-i Azam'ın

²²² Öz, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", 30: 490.

²²³ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefâyat*, 3: 242; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 5: 124.

²²⁴ Rivayete göre savaş meydanında Humejd ile karşı karşıya gelen Muhammed, Humejd'e "Hani sen bize biat etmedin mi, bu ne iştir" diye sordu, Humejd de "Sırrını çocuklara ifşa edenlere böyle yaparız" diye karşılıkta bulundu. Yapılan savaşta Muhammed yaralanıp yere çöktüğünde Humejd, Muhammed'in başına üşüşenlere "onu öldürmeyin" diye seslendi ve Muhammed'in yanına gelerek başını gövdesinden ayırdı. Ayrıca Muhammed'in savaştan önce kız kardeşine bazı alametleri sayarak bu alametlerin gerçekleşmesi durumunda şehit olduğunu bilmesi gerektiğini ve kendisine yapılan biatin kaydedildiği mektupları tandırda yakmasını öğütlediği, kaynaklarda geçen diğer ayrıntılardır. İsfahanî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 238, 239; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 5: 125,126; Öz, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", 30: 490.

²²⁵ Tâberî, *Târihü't-Tâberî (Tarihü-l-ümem ve'l-müluk)*, 7: 601; Öz, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", 30: 490.

²²⁶ Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 1: 38.

harfini taşıyan on yedi adam diriltip onlarla orduları dize getireceğini ve yeryüzüne hâkim olacağını, mensuplarına söylüyordu. Muğire, Mehdilik hakkında varid olan hadislerde “Muhammed b. Abdullah” vasfının yani Hz. Peygamber (s.a.v) ve babasının adına uyması hususunun Muhammed b. Abdullah en-Nefsü’z-Zekiye’nin şahsında gerçekleştiğini öne sürerek en-Nefsü’z-Zekiye’nin Mehdî olduğunu iddia ediyordu. Muhammed b. Abdullah isyan hareketini başlatıp da şehit olunca, Muğire’nin bağlıları, liderlerinin sözüne itimat ettiklerinden isyan hareketi ile ortaya çıkan kimsenin Muhammed olmadığına inandılar ve Muhammed diye bilinen kimsenin aslında onun suretine giren bir şeytan olduğunu söylediler. Ancak bazı mensupları da bu hadise üzerine Muğire’den ayrılarak yolundan teberri ettiler.²²⁷

Muğire’nin imametini en baştan beri inkâr eden, ama Muhammed el-Bakır’dan sonra imamın Muhammed b. Abdullah olduğunu ve onun Mehdî olduğunu kabul edenler de vardı.²²⁸

2.5.3. Muhammediyye’ye Göre Mehdilik Anlayışı

Muhammed’in imametini ve Mehdiliğini savunan en önemli fırka ise Muhammediyye fırkasıdır. Bunlar, sapkın görüşlerine rağmen Muğire’nin Muhammed b. Abdullah en-Nefsü’z-Zekiyye hakkındaki Mehdilik görüşüne katılır ve Muhammed’in Mehdî olduğuna inanırlar. Bu fırka Muhammed b. Abdullah’ın öldüğünü kabul etmez ve onun Necd bölgesindeki Hacir dağında yaşadığına inanır.²²⁹

Bağdadî, Muğiriyye fırkası hakkında şunları söylemektedir:

Muhammed b. Abdullah ölünce, Muğire b. Said’e uyanlar ikiye ayrıldı. Bir kısmı en-Nefsü’z-Zekiyye’nin öldüğünü kabullenip Muğire’nin yolundan ayrılarak ve ondan teberri ederek, en-Nefsü’z-Zekiyye hakkındaki Mehdilik iddiasında yalan söylediğini düşündüler. Zira en-Nefsü’z-Zekiyye yeryüzüne hâkim olmadan ölmüştü. Diğer bir kısmı ise Muğire’nin en-Nefsü’z-Zekiyye hakkındaki Mehdilik iddiasında haklı olduğunu ve en-Nefsü’z-Zekiyye’nin halen hayatta olduğunu iddia ettiler. İşte

²²⁷ Eş‘arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 1: 26-28; Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 58-60.

²²⁸ Eş‘arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 1: 39.

²²⁹ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 58.

Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye'yi bekleyen fırkaya bu yüzden Muhammediyye denmiştir.²³⁰

Yapılan bu taksime bakarak Bağdadî ve diğer bazı müelliflerin, Muhammediyye fırkasını Muğiriyye'nin bir parçası olarak saydıklarını veya en-Nefsü'z-Zekiyye'nin ölümü üzerine hakkındaki iddiaların şüphe ile karşılanması sonucunda Muğiriyye'nin bir devamı mahiyetinde olduğunu kabul ettiklerini söylemek mümkündür.

2.5.4. Cârudiyye'ye Göre Mehdilik İnancı

Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye'yi Mehdî kabul eden bir diğer fırka, Ebû'l-Cârud'a nisbet edilen ve Zeydiyye'nin de bir kolu olan Cârudiyye fırkasıdır.²³¹ Hz. Hüseyin'den sonra imamın kim olduğunda ihtilafa düşen bu fırka, beklenen Mehdî'nin kim olduğu hususunda da kendi aralarında ihtilafa düştüler. Bunlardan bazısı, Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin'in evlatlarından kılıcını kuşanıp da kendi davasına davet eden her kim olursa Mehdî odur diyenler olduğu gibi, Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye'yi Mehdî kabul edenler de vardır. Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye'yi Mehdî kabul eden bu zümre, onun ölmediği inancına sahiptir.²³²

2.5.5. Muhammed b. Abdullah'ın Kendini Mehdî Görmesi Meselesi

Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye'nin hayatta iken kendini Mehdî ilân etmesi veya döneminde onu öyle niteleyenlerin var olması meselesi ise, üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Zira onun Abbasî yönetimi ile olan mücadelesinde bu faktörün varlığı, elbette mevcut şartları etkileyen ve onun mücadelesinde meşru bir davaya sahip olduğu düşüncesini destekleyen bir diğer etkidir. Özellikle en-Nefsü'z-Zekiyye ve babasının adının, hadislerde haber verilen

²³⁰ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 59, 60.

²³¹ Cârudiyye fırkası, Zeyd b. Ali'nin imametini kabul eden bir fırkadır. Ancak bu fırkanın lideri kabul edilen Ebû'l-Cârud, imamları Zeyd b. Ali'nin doğru kabul etmediği bir düşüncüyü savunarak, Hz. Ali'ye biat etmeyerek imameti ona vermeyen sahabeyi tekfir etmiştir. Oysa Zeyd b. Ali'nin en bariz fikirlerinden birisi elbette sahabeye hürmet ve hüsn-i zan beslemesiydi. (Burası, Bağdadî'nin eserine yapılan ta'likât kısmından alındı.) Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 41.

²³² Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 41, 42.

“Muhammed b. Abdullah” terkininde ifade edildiği Şekli ile beklenen Mehdî'nin Hz. Peygamber ve babasının adına uyması hususu, bŧylesi bir anlayışın var olması için zaten uygun bir zemin hazırlamıştır. Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye'ye babası tarafından el-Mehdî lakabının verildiğini zaten ifade etmiştik. Babasının bundan beklediği Şey, muhtemelen oğunun ileride İslam yoluna hayırlı ve bŧyŧk hizmetler yapması beklentisi ve temennisi ile oğunun kendini dine adanmasıydı. Ancak en-Nefsü'z-Zekiyye'nin kendisinin Mehdî olduğunun bilinmesi ve ŧyle inanılması amacının olup olmadığına bir bakalım.

Muhammed b. Abdullah, Abbasî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansur'a gŧnderdiđi mektubuna başlarken “el-Mehdî Muhammed b. Abdullah'tan, Abdullah b. Muhammed'e (yani Ebû Ca'fer el-Mansur'a)” ifadesini kullanmaktadır.²³³ Muhammed b. Abdullah'ın burada “Mehdî” sŧzcŧđnŧ hangi anlamda kullandığı mektubun içeriğinde veya bu rivayetin aktarıldığı eserde belirtilmemiştir. Daha açık bir ifade ile bu mektubunda Muhammed b. Abdullah'ın, kendisini beklenen Mehdî olarak ilân ettiğine dair bir ifadeye rastlamadık. Muhammed'in zaten el-Mehdî lakabı olduğu gŧz ŧnŧne alınırsa belki burada bu ifadeyi sahip olduğu el-Mehdî lakabı anlamında kullandığı yargısına varılabilir. Ancak bu konuda aktaracağımız diğer rivayetler ile beraber bu durumu ele aldığımızda bu ifadeden terim anlamında “Mehdî” anlamını kastetmiş olma ihtimali de pek uzak gŧzŧkmemektedir.

Ebû Ca'fer el-Mansur, İsa b. Musa'yı Medine'ye Muhammed b. Abdullah'ı yakalaması için gŧnderdiđinde ona “Taliboğullarından sana karşı çıkan olursa bana ismini bildir, karşı ıkmayanların ise malına el koy” demişti. Mallarına el konulanlardan biri de Ca'fer es-Sadık'tı. Halife Ebû Ca'fer el-Mansur, Medine'ye geldiğinde Ca'fer es-Sadık halifeye gelerek malını geri istedi. Bunun ŧzerine Ebû Ca'fer el-Mansur, “Malımızı sizin Mehdî'niz alı koydu” dedi.²³⁴

Bir başka rivayete gŧre Muhammed b. Abdullah, gizlendiği dŧnemde halifenin kendini yakalatması için gŧrevlendiđi adamı olan Ziyad b. Abdullah'tan eman dileyerek Medine'ye gelmiş, halk da onu “İşte Mehdî, işte Mehdî” diye karşılamıştı.²³⁵

²³³ Tâberî, *Târihü't-Tâberî (Tarihü-l-ümem ve'l-müluk)*, 7: 567.

²³⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 5: 121; Tâberî, *Târihü't-Tâberî (Tarihü-l-ümem ve'l-müluk)*, 7: 579.

²³⁵ Zaten bu davranışı yŧzŧnden gŧrevinden alınan Ziyad, tutuklanarak halifeye gŧnderildi ve hapsedildi. İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 5: 101.

Meseleye açıklık getirmesi bakımından Ebû'l-Ferec el-İsfahanî'nin "Mekâtilu't-Tâlibiyyîn" adlı eserinde yer verdiği birkaç rivayeti aktarmak faydalı olacaktır.

Muhammed b. Abdullah doğduğunda iki omuzu arasında yumurta büyüklüğünde siyah bir ben vardı. Bunu Mehdiliğin alameti saydıklarından dolayı ona "el-Mehdî" dediler.²³⁶

Yine rivayete göre daha siyasî bir mücadele ve hilafet kavgası yokken Ebû Ca'fer el-Mansur, Muhammed b. Abdullah'ın atına binmesine yardım etmişti. Muhammed gittikten sonra da Mansur'un yanındaki bir adam da bu denli saygı gösterdiği şahsın kim olduğunu sormuştu. Mansur da "Bu bizim Ehl-i Beytimizin Mehdîsidir" diye karşılık vermişti.²³⁷

Küçük yaştan itibaren hem kendine biat etmeye çağıran hem de bu süre zarfında gizlenen Muhammed, insanlar tarafından Mehdî olarak tanınmıştı.²³⁸

Bir defasında şöyle demişti: "Sizler, benim Mehdî olduğumdan şüphe etmiyorsunuz. Evet, ben O'yum".²³⁹

Ancak Muhammed b. Abdullah'ın şöhretini artıran, Hz. Ali'nin kızı Fatma'nın, Muhammed'e olan ilgisi ve onun hakkındaki kanaatiydi. Nitekim Muhammed'in doğumunda hazır bulunan Fatma onun ağzına parmağını soktuğunda ağzında bir şeyin olduğunu farketmiş²⁴⁰ ve Muhammed'i belli bir yaşa kadar çoğu zaman yanında bulundurarak onunla özel ilgilenmişti. Fatma binti Ali, bir gün bir sofrayı hazırladı, Ehl-i Beytin ileri gelenlerinden bir grubu yemeğe çağırmıştı ve onlara şunları söylemişti: "Kardeşim Hüseyin bana mührünü taşıyan ve içinde ne olduğunu bilmediğim bir sandık verdi, bu çocuk (Muhammed b. Abdullah) doğduğunda bu sandığı ona vermeme tembih etmişti." Getirilen sandık daha henüz çocuk olan Muhammed ile beraber evine gönderilmişti. Bu olay, insanların bir takım düşünce ve

²³⁶ İsfahanî, *Mekâtilu't-Tâlibiyyîn*, 211.

²³⁷ İsfahanî, *Mekâtilu't-Tâlibiyyîn*, 212.

²³⁸ İsfahanî, *Mekâtilu't-Tâlibiyyîn*, 212.

²³⁹ İsfahanî, *Mekâtilu't-Tâlibiyyîn*, 212.

²⁴⁰ Rivayete göre Mehdî'nin bir alameti, onun konuştuğu zaman kekeleyesidir. Mehdî'nin bu alametinin Muhammed b. Abdullah'ta olduğu gerçeği, çevresindekiler tarafından Muhammed'in Mehdî olduğuna yorumlanıyordu. Zira gençliğinde Muhammed'in bazen kekeleyeği görülüyordu. Ancak böyle bir özelliğin Mehdî'nin bir alameti olması ve bir de daha küçük yaşta bir çocuğun kekeme olduğunun anlaşılması şeklindeki bu rivayet, ihtiyat ile karşılanmalıdır. Bkz. İsfahanî, *Mekâtilu't-Tâlibiyyîn*, 214.

inanişlara sahip olmasını ve Muhammed'in belli bir üne sahip olmasını sağlayan önemli bir hadisedir.²⁴¹

Muhammed'in Mehdî olduğunu kabul eden çevresindeki insanlar onu seviyor, ona değer veriyor ve onun zuhur edecek Mehdî olmasını ümit ederek buna seviniyorlardı. Ayrıca sohbet meclislerinde ondan bahsediliyor ve bu minvaldeki müjdelere halk arasında yayılıyordu.²⁴² Özellikle gerek bazı alametler ve gerekse adının Hz. Peygamber'in adı olan "Muhammed b. Abdullah" ismine uygun olması, onun Mehdî olduğu düşüncesini destekliyordu.

Tüm bu rivayetleri, Muhammed hakkında söylenen ifadeleri ve Muhammed b. Abdullah'ın imamet mücadelesini incelediğimizde, onun kendini beklenen Mehdî olduğunu kabullendiği veya hali hazırda mevcut böyle bir düşüncüyü lehine kullanarak daha önce kendisine yapılan biat önceliğinden dolayı imameti elde etmek için böyle bir söylem gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Muhammed'in, Mehdî olduğu düşüncesinin Muhammed b. Abdullah daha hayatta iken ve öldükten sonra da birileri tarafından dillendirildiği gerçeğini göz ardı etmemek gerekir.

Sonuç olarak Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye, hem hayatta iken hem de öldükten sonra bazı fırkalar nezdinde, kuvvetli alametlerin kendisinde bulunması nedeniyle beklenen Mehdî olarak kabul edilmişti. Kaynakların verdiği bilgilere baktığımızda Muhammed'in bu iddiaları kabullendiğini ve bu inanç ortamında zaten var olan inanişaya ayak uydurduğunu görmekteyiz. Ancak Muhammed b. Abdullah'ın Mehdilik iddialarına farklı bir açıdan bakmak ve aktardığımız bu rivayetlerden hareketle şöyle bir değerlendirme yapmak da gerekiyor:

Birincisi, Muhammed b. Abdullah'ın, beklenen Mehdî hakkında aktarılan rivayetlerde varid olan bazı alametlere sahip olduğu düşünölmüştü.

İkincisi, Muhammed b. Abdullah'ın Mehdiliğini diğer şahısların Mehdiliğinden ayıran bir diğer husus, ilk defa Hz. Hasan'ın soyundan Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye için bu iddianın ortaya atılmış olmasıydı.

Üçüncü ise, Muhammed b. Abdullah, Emevî iktidarının son bulduğu bir dönemde zaten büyük bit kitleden biat almış bir şahıstı. Biat aldığı kimseler arasında, ilk Abbasî halifeleri olan Seffah ve Ebû Ca'fer el-Mansur da vardı. Ancak iktidarı

²⁴¹ İsfahanî, *Mekâtîlu't-Tālibiyyîn*, 213, 214.

²⁴² İsfahanî, *Mekâtîlu't-Tālibiyyîn*, 216.

Abbasî hanedanına kaptıran Muhammed, bu uğurda canını hiçe sayarak ömrünün sonuna kadar davasına sahip çıkmış ve yapılan savaşta şehit olmuştu. Bu süreçte önemli İslam âlimlerinin desteğini de alan Muhammed, yakın akrabalarından Ca'fer es-Sadık ve Muhammed el-Bakır'ın desteğini kazanamamıştı. Ca'fer es-Sadık, bu iş için uygun zamanın henüz gelmediğini düşünmüş ve eninde sonunda bu imametin Abbasî hanedanına geçeceğini tahmin ettiğinden bu uğurda yapılacak bir mücadelenin boşa çıkacağını söylemişti. Nitekim sonuç öyle de olmuştu.²⁴³

2.6. ABDULLAH b. MUAVİYE'NİN MEHDÎ OLDUĞU İDDİASI

Makalat kitaplarının aktardığına göre Mehdî olduğu iddia edilen ve bu anlayış etrafında bazı fırkaların teşekkül ettiği bir diğer isim de Ca'fer-i Tayyar'ın oğlu Abdullah'ın torunu olan Abdullah b. Muaviye'dir. Ölümünün ardından ortaya atılan Mehdilik düşüncesine geçmeden önce Abdullah b. Muaviye'nin hayatına, hilafet hakkının kendisine ait olduğu düşüncesiyle kendisinin liderliğinde başlayan fikir hareketine ve bunun kendini gösterdiği hadiselerle bir göz atalım.

2.6.1. Abdullah b. Muaviye

Abdullah b. Muaviye, Hz. Ali'nin kardeşi Ca'fer-i Tayyar'ın (h. 8) oğlu Abdullah'ın torunudur.²⁴⁴ Gerek doğum tarihi gerekse hayatının ilk dönemleri hakkında bir bilgi bulunmayan Abdullah b. Muaviye'nin, 3.Yezid'in ölüm tarihi olan 126 yılında Kûfe'ye bölgenin valisi Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz'in yanına geldiği bilinmektedir. Burada validen yakınlık görmüş, kendisi ve ailesine günlük üç yüz dirhemlik bir maaş bağlanmıştı. Bu sıralarda halife 3. Yezid öldü, yerine tayin ettiği kardeşi İbrahim b. Velid geçti. Ancak Mervan b. Muhammed, İbrahim'e biat etmeyerek Şam'ı ele geçirmek üzere harekete geçmişti. Bunu haber alan ve isyan etmesinden endişe duyan Abdullah b. Ömer, yanında bulunan Abdullah b. Muaviye'yi hapsederek yaptığı ihsanı devam ettirmişti. Mervan, Şam'ı ele geçirerek İbrahim b. Velid'i hilafet tahtından indirmişti. Kûfe'de çıkan iç karışıklıklar ve zorla

²⁴³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 5: 129; İsfahanî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 226, 227.

²⁴⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Me'arif*, thk. Servet Ökkeş, 2. bs. (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1992), 207.

biat alma çabaları Abdullah b. Ömer'i endişelendirmişti. Kûfe valiliği sırasında bazı ailelere imtiyaz tanınması iç isyan çıkmasını tetikledi. Bunun üzerine Hire'de bulunan Abdullah b. Ömer, kardeşi Asım'ı göndererek Kûfe ahalisi ile uzlaşarak haklarını almalarına olanak sağlamıştı. Abdullah b. Ömer'in siyasal sorunlarını fırsat bilen o dönemin Şîa grubu Abdullah b. Muaviye'yi hapisten çıkarmışlardı.²⁴⁵ Kûfeliler, ona Haşimîlerin hilafete Mervan oğullarından (Emevîlerden) daha layık olduğunu söyleyerek isyan etmesini istediler. Böylece İbn Muaviye, Abdullah b. Ömer'in Hire'de olmasından istifade ederek gizlice biat almaya başlamıştı.²⁴⁶ Şîiler, İbn Muaviye'yi Asım'ın bulunduğu saraya getirmişlerdi, Asım oradan ayrılarak kardeşinin yanına Hire'ye gitmişti. Artık Kûfe halkı, Abdullah b. Muaviye'nin yanına gelerek ona biat etmeye başlamışlardı.²⁴⁷ Abdullah b. Ömer, İbn Muaviye'ye biat edenlerden bazıları ile gizlice anlaşarak iki ordunun savaş için karşılaşacağı sırada, savaş meydanından geri dönerek insanların dağılmasını ve İbn Muaviye'yi yalnız bırakmalarını sağlamıştı. Bu şekilde isyancıların dağılması üzerine savaşta yalnız bırakılan İbn Muaviye, Kûfe'ye dönerek kaleye sığınmıştı.²⁴⁸ Daha sonra şehri terketmeleri koşuluyla kendilerine eman verilmişti. Kûfe'den ayrılan İbn Muaviye, Medain'e yerleşti. Buraya gelip ona katılan bazı Kûfeliler ile beraber, Hulvan, Cibal, Hemedan, İsfahan, Kumis, Mahin ve Rey şehirlerini ele geçirmişlerdi.²⁴⁹

Bölgede büyük bir güç elde eden İbn Muaviye, kendi adına para bastırarak kadar bölgede bir hâkimiyet kurmuştu. Şam'da idareyi ele alan halife 2. Mervan, Amr b. Dubâra komutasındaki bir orduyu İbn Muaviye'nin üzerine göndermişti. H. 129'da yapılan bu savaşta İbn Muaviye, mağlup oldu. Abbasîler adına faaliyette bulunan Ebû Müslim'den yardım görme umuduyla Horasan'a gitti. Ancak burada Ebû Müslim'den yardım görmesi bir tarafa, onun emriyle yakalanarak hapse atıldı ve bir süre sonra hapiste öldürülmüştü.²⁵⁰

²⁴⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 4: 333, 334.

²⁴⁶ Tâberî, *Târihü't-Tâberî (Tarihü-l-ümem ve'l-müluk)*, 7: 303.

²⁴⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 4: 334.

²⁴⁸ Tâberî, *Târihü't-Tâberî (Tarihü-l-ümem ve'l-müluk)*, 7: 303; Ethem Ruhi Fırlalı, "Abdullah b. Muaviye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 119.

²⁴⁹ Tâberî, *Târihü't-Tâberî (Tarihü-l-ümem ve'l-müluk)*, 7: 303; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 4: 335, 336; Fırlalı, "Abdullah b. Muaviye", 1: 119.

²⁵⁰ Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, 2. bs. (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964), 92, 93; Fırlalı, "Abdullah b. Muaviye", 1: 119.

Onun ölümünden sonra kendisine tabi olanlar birkaç fırkaya ayrıldı. Bunların bazıları Abdullah b. Muaviye'nin müjdelenen Mehdî olduğunu iddia ettiler. Gerek hayatta iken gerekse ölümünden sonra ona uyan fırkaları ve temel inançlarını ele almaya çalışalım.

2.6.2. Abdullah b. Muaviye'yi Mehdî Olarak Kabul Edenler

2.6.2.1. Cenâhiyye'ye Göre Mehdî İnancı

İlk dönem makalat kitaplarından Abdullah b. Muaviye'nin Mehdiliğini iddia eden fırkadan açık bir şekilde bahseden eserlerin en önemlilerinden biri, İmam Eş'arî'nin "Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-Musallîn" adlı kitabıdır. İmam Eş'arî bu kitabında Abdullah b. Muaviye ile alakalı birkaç fırkadan bahsetmektedir. Ancak onun ölümü ile ortaya çıkan fırkalardan ve onun Mehdiliğini iddia eden gruptan bahsederken bu konuyu "Harbiyye" fırkası başlığı altında incelemektedir. Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyînî (h. 471) ise Abdullah b. Muaviye'yi Mehdî kabul edenleri Cenâhiyye fırkası başlığı altında ele almaktadır. Abdullah b. Muaviye'ye nisbet edilen ve onun Mehdiliğini iddia eden Cenâhiyye fırkası ile ilgili bazı hususları söyleyerek konuya giriş yapalım. İmam Eş'arî bu fırkadan şöyle bahsetmektedir:

Ğulat-ı Şîa'nın ikinci bir fırkası, Abdullah b. Muaviye'ye uyan Cenâhiyye²⁵¹ fırkasıdır. Bu fırka Abdullah b. Muaviye'nin şu şekilde söylemleri olduğunu iddia ettiler: "Mantar ve yeşil otların yeşermesi gibi ilim de benim kalbimde yeşerir." Tenasüh ve hulul inancını, Tanrı ve peygamber olma gibi iddiaları İbn Muaviye'ye isnat ettiler. Bunlar İbn Muaviye'ye tapınıp, kıyameti inkâr ettiler. Dünyanın ebedî olduğuna inanıp murdar et yeme ve içki içme gibi haramları helal saydılar.²⁵²

Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyînî, bu fırka hakkında aynı ifadelere yer vermekte, bunların Cennet ve Cehennemi inkâr ettiklerini, dinin farz ve vaciplerinden olan

²⁵¹ Cenâhiyye nisbeti, İbn Muaviye'nin dedesi Ca'fer-i Tâyyar'ın "Zü'l-cenâheyn" lakabından gelmektedir. Mûte savaşında göstermiş olduğu fedakârlığından dolayı Hz. Peygamber tarafından Ca'fer-i Tâyyar'a bu lakap verilmiştir. Abdullah b. Muaviye'ye uyanlar "Cenâhiyye" adı ile tanınmıştır. Fığlalı, "Abdullah b. Muaviye", 1: 119.

²⁵² Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 1: 26.

namaz, oruç gibi ibadetleri Ehl-i Beyte sevgi beslemek şeklinde tevîl ettiklerini söylemektedir.²⁵³

Cenâhiyye grubunun, Abdullah b. Muaviye henüz hayatta iken böylesi İslam dışı inançları benimsediklerine ve İbn Muaviye'nin buna karşı tepki gösterip göstermediğine dair elde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bununla beraber Abdullah b. Muaviye'nin, siyasî desteklerini elde etmek ve elindeki gücü kaybetmemek için bu grubun bazı yanlış fikirlerine müsamaha gösterdiği söylenmektedir.²⁵⁴

2.6.2.2. Harbiyye'ye Göre Mehdî Anlayışı

İmam Eş'arî daha sonra "Harbiyye" fırkasından şu şekilde bahsetmektedir:²⁵⁵ "Bunlar, Ğulat-ı Şîa'dan olup, Abdullah b. Amr b. Hârb'a tabi olan bir gruptur. Bunlar, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin oğlu Ebû Haşim Abdullah'ın ruhunun, İbn Hârb'a geçtiğine ve Ebû Haşim'in onun imametini nass ile tayin ettiğine inanmaktaydılar.²⁵⁶ Ancak İbn Harb'ın yalanına vakıf olunca kendilerine bir imam bulmak için Medine'ye geldiler. Burada Abdullah b. Muaviye ile karşılaşan bu grup onun daveti ile onun imametini kabul ettiler, onun için vesayet iddiasında bulundular. Abdullah b. Muaviye ölünce, bunlar üç ayrı fırkaya bölündüler. Bunlardan bazıları, onun öldüğünü kabul ederken, diğer bazıları ise ölmediği inancını benimsediler. Onun ölmediğine inanan bu ikinci fırka, Abdullah b. Muaviye'nin durumu hakkında iki gruba ayrılmaktadır. İlk grup, Abdullah b. Muaviye'nin ölmediğine, hilafeti Haşimoğullarından birine teslim etmedikçe ölmeyeceğine ve halen İsfahan dağında hayatta olduğuna inanmaktaydılar. Bunlar onun Mehdiliğini gündeme getirmemektedirler. İkinci grup ise ilki gibi Abdullah b. Muaviye'nin İsfahan dağında halen hayatta olduğunu ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) müjdelediği Mehdî'nin İbn Muaviye olduğunu iddia ettiler.²⁵⁷

²⁵³ Ebü'l-Muzaffer Tahir b. Muhammed el-İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn ve temyizi'l-firkati'n-nâciye 'ani'l-fıraki'l-hâlikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, 1. bs. (Lübnan: Alemü'l-Kütübi, 1983), 126.

²⁵⁴ Fığlalı, "Abdullah b. Muaviye", 1: 119.

²⁵⁵ İmam Eş'arî farklı zamanlarda farklı inanışlara sahip olmaları hasebiyle bu fırkayı hem Ğulat başlığı altında hem de Keysaniyye fırkasının bir grubu olması dolayısıyla ayrı bir başlık altında zikretmektedir. Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 1: 25-39.

²⁵⁶ Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 1: 26.

²⁵⁷ Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 1: 37, 38.

Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyînî, Cenâhiyye fırkasından söz ederken bu fırka mensuplarının da Abdullah b. Muaviye'yi Mehdî kabul ettikleri ve İsfahan dağında halen yaşadığına inandıklarını ima etmektedir.²⁵⁸

Kaynaklarda Abdullah b. Muaviye'nin kendisini Mehdî olarak ilân ettiğine veya bu anlamda bir tutum sergilemiş olmasına dair bir bilgiye rastlamadık. Onun Mehdiliği etrafında şekillenen inanç ve anlayış, sağlığında olmasından ziyade muhtemelen ölümünden sonra onun öldüğü ya da hayatta olduğu muammasının doğal bir sonucu olarak mensupları tarafından ortaya atılmıştır.

Sonuç olarak İslam tarihinde Mehdî olarak gösterilen şahıslara bir yenisi daha eklenmiş ve farklı fırkaların teşekkülüne zemin hazırlamış veya mevcut fırkaların farklı anlayışlara sahip olmasını sağlamıştı. Ancak Abdullah b. Muaviye'nin Mehdî olduğu iddiası öncekilerden farklı bir zeminde incelenmelidir. Bu bağlamda Abdullah b. Muaviye'nin Mehdî olduğu düşüncesinin ayrı ve farklı bir yeri vardır. Zira ilk defa Mehdî olduğu düşünülen bir kimse Hz. Ali'nin soyundan gelmemektedir. Bu inanca göre Mehdî olan Abdullah, Hz. Ali'nin değil, kardeşi Ca'fer-i Tayyar'ın soyundan gelmektedir. Bu durum, ileride de anlatılacağı üzere Mehdî kabul edilen bazı kimselerin Hz. Ali soyundan gelmediği gerçeği ile karşılaştırıldığında, Mehdilik inancının giderek çok farklı bir hal aldığını ve Mehdî'de aranılan bazı vasıfların zamana ve şahsa göre değiştiğini göstermektedir.

2.7. MUSA el-KÂZİM'İN MEHDİLİĞİNİ İDDİA EDEN FIRKALAR

Hicrî ikinci asrın ortalarına gelindiğinde Mehdilik düşüncesinin popülerliğini kaybetmediği ve toplumun bazı kesimleri tarafından canlı tutulduğu görülmektedir. Bu dönemde Mehdilik fikrine önem verdiği ve temel kabullerinden biri saydığı bilinen Müseviyye fırkası, Musa el-Kâzım'ın halen sağ olduğunu iddia etmiş ve beklenen Mehdî'nin kendisi olduğuna inanmışlardı. Konuya giriş bağlamında Musa el-Kâzım hakkında kısa bir bilgi vermemiz, yararlı olacaktır.

²⁵⁸ İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn ve temyizi'l-fırkati'n-nâciye 'ani'l-fıraki'l-hâlikîn*, 126.

2.7.1. Musa el-Kâzım'ın Şahsiyeti

Musa el-Kazım, İmamiyye fırkasının yedinci imamı kabul edilmektedir. Ca'fer es-Sadık'ın oğlu Musa el-Kazım'ın h. 128'de Medine'ye yakın Ebvâ köyünde doğduğu bilinmektedir. Hayatının ilk dönemleri babasının yanında Medine'de geçen Musa el-Kâzım, babası Ca'fer es-Sadık'ın h. 148'de vefat etmesi üzerine babasının çevresindeki ileri gelenlerin desteğiyle imametini ilân etmişti.²⁵⁹

Musa el-Kâzım, ibadet ve takva yolunu tercih etmiş ve Abbasî yönetimine karşı mücadele etme çabası içerisinde girmemişti. Ancak cömertliği ve iyilikseverliği sebebiyle etrafında insanlar kenetlenmeye başlamıştı. Bu durumdan hoşlanmayan halife Mehdî Billah, onu Bağdat'a getirterek bir süre hapsedmişti. Ancak bir süre sonra onu hapisten çıkarmış, Abbasî yönetimine karşı isyan etmeme sözü alarak kendisine üç bin dinar para da vererek onu Medine'ye göndermişti.²⁶⁰

Çok geçmeden aynı yıl içinde meydana gelen isyan hareketinde Musa el-Kâzım'ın da olaya dâhil olduğunu düşünen yeni halife Hâdî İlelhakk, onu öldürmeyi planlamıştı. Ancak dönemin önemli İslam âlimi Kadı Ebû Yusuf'un ikna etmesi ile bu karardan vazgeçti. Siyasî suskunluğuna ve yönetime olan sadakatine rağmen, Musa el-Kâzım Abbasîlerin gözünde hep bir potansiyel tehlike olarak görülmüş ve hayatının son dört yılını da çeşitli bahanelerle hapsede tutulmuştu.²⁶¹

Halife Hârûn Reşid, h. 179 yılında hac veya umre niyetiyle kutsal topraklara geldiğinde, Musa el-Kâzım ve şehrin ileri gelenleri tarafından Medine'de karşılanmıştı. Burada Hz. Peygamber'in mezarını ziyaret eden halife, fitneye son vermek ve kan dökülmesinin önüne geçmek için torunu Musa el-Kâzım'ı hapsedmek zorunda olduğunu dile getirdi ve bundan dolayı Hz. Peygamber'den özür dilemişti. Ardından Musa el-Kâzım, yakalanarak Bağdat'a gönderilmişti. Bir başka defasında hapsedilip salıverilen Musa, halifenin veziri Yahya b. Halid el-Bermekî'nin oğlu Fazl b. Yahya el-Bermekî'nin nezaretinde ev hapsine alınmıştı. Bu süreçte Fazl, Musa'ya karşı iyi davranmıştı. Bu sırada halifeye Musa'nın oradaki bağlılarıyla ilişki içerisinde olduğu şeklinde haber verilmişti. Bunun üzerine halife, Fazl'a Musa'yı

²⁵⁹ Nevbahtî, *Fırakû'ş-Şîa*, 135; Mustafa Öz, "Musa el-Kâzım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 31: 219.

²⁶⁰ Öz, "Musa el-Kâzım", 31: 219, 220.

²⁶¹ Öz, "Musa el-Kâzım", 31: 220.

öldürme emri verdi. Ancak Fazl bu emri yerine getirmeksizin yüz kamçı vurdurarak Musa'yı cezalandırmış ve ölüm emrini icra etmediğinden dolayı halifeye asi olmuştu. Bunun üzerine Musa el-Kâzım, Bağdat'ın güvenliğinden sorumlu Sindî b. Şâhek'in eliyle tekrar hapsedilmişti. Baba Yahya el-Bermekî, halifeden oğlunun affedilmesini ve bu işin kendisine verilmesini istemişti. Yahya el-Bermekî, halifeden Musa'yı öldürme emrini alarak Bağdat'a gelmiş ve Sindî b. Şâhek'in gözetimindeki Musa'yı öldürmüştü.²⁶² Musa el-Kâzım, Bağdat'ta "Kureyş mezarlığı" denilen mezarlıkta defnedilmiştir.²⁶³

Tâberî ve İbnü'l-Esir gibi tarihçiler ise bu detaylara girmeden Musa el-Kâzım'ın h. 183'te öldüğünü söylemektedirler.²⁶⁴ Nevbahtî de süreci aynı şekilde ele almakta ve sadece hapiste öldüğünden bahsetmektedir.²⁶⁵

Bağlılarının ekseriyeti, Musa el-Kâzım'ın hapiste olduğu sırada öldüğüne inanırken; bahis konumuz olan Mûseviyye grubu ise onun ölmediğine ve Mehdî olarak zuhur edeceğini iddia ettiler.²⁶⁶

2.7.2. Musa el-Kâzım'ın Mehdî Olduğu İddiaları

Musa el-Kâzım'ın hayatta iken kendisinin veya mensupları tarafından Mehdî kabul edildiğine dair elde bir veri bulamıyoruz. Onun Mehdî olduğu iddialarının, ölümü ile beraber dillendirildiğini görmekteyiz.

2.7.2.1. Kat'iyeye Göre Mehdilik

Nevbahtî, Musa el-Kâzım'ın ikinci defa hapsedilmesine kadar, ona uyanların herhangi bir ayrılığa düşmediklerini; ancak ikinci defa hapsinde ise bunların Musa el-Kâzım'ın akıbeti hakkında şüpheye düştükleri ve netice olarak beş fırkaya ayrıldığını söylemektedir. Bunlar sırasıyla şöyledir:

²⁶² Öz, "Musa el-Kâzım", 31: 220; Nevbahtî, *Fırakû's-Şîa*, 135, 136.

²⁶³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 169; Nevbahtî, *Fırakû's-Şîa*, 136.

²⁶⁴ Tâberî, *Târihü't-Tâberî (Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, 8: 271; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 5: 332; Öz, "Musa el-Kâzım", 31: 220.

²⁶⁵ Nevbahtî, *Fırakû's-Şîa*, 136.

²⁶⁶ Öz, "Musa el-Kâzım", 31: 220.

Bunlardan ilki “Kat’iyye”²⁶⁷ fırkasıdır. Bunlar Musa el-Kâzım’ın öldüğüne ve oğlu Ali’nin imam olduğuna inanmaktadırlar. Bunlara göre Musa el-Kâzım, Sindî b. Şâhek’in nezareti altında iken vezir Yahya el-Bermekî tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.

İkinci fırka ise,²⁶⁸ Musa’nın ölmediğini ve hayatta olduğunu, doğu ve batıya hâkim olmadığı ve yeryüzünü adalet ile doldurmadığı sürece ölmeyeceğini, beklenen Mehdî’nin Musa olduğunu iddia ettiler. Onlara göre Musa, gündüz vakti hapisten çıktı ve hiç kimse onu ne gördü ne de yerini bilmektedir. Bunlar, Nâvûsiyye fırkasının Ca’fer es-Sadık’a nisbet ettiği sözü, aslında oğlu Musa için söylediğini iddia etmektedirler. Ca’fer es-Sadık’ın, oğlu için “O, el-Kaim el-Mehdî’dir. Onun başının dağdan yuvarlandığını görseniz de inanmayın.” dediği şeklindeki rivayete dayanarak onun Mehdî olduğu kanaatine varmışlardı.

Üçüncü fırka: Musa’nın Mehdî olduğunu kabul etmekle beraber onun öldüğüne hükmetmekte ve daha sonra rücu ettiğine, ancak hayatta olduğu halde bir yerde gizlendiğine inanmaktadırlar. Bunların inanışına göre Musa el-Kâzım bazı dostlarıyla görüşmekte, onlara gereken talimatları vermektedir. Bunların bir kısmı Musa’nın durumu ile Hz. İsa’nın durumu arasında bir benzerlik kurmakta ve Musa’nın henüz gelmediğini, daha sonraki bir zamanda geleceğini iddia etmişlerdi.

2.7.2.2. Vâkıfe/ Memtûre ve Bişriyye/Mûfevvizâ’ya Göre Mehdilik

Dördüncü fırka: Vâkıfe denilen bir fırkadır ki bunlar, Musa’nın öldüğü haberi ile hayatta olduğu inancı arasında bir karar vermemekte, Musa’dan sonra imametın devam etmeyip Musa’da tevakkuf ettiğine, Musa’nın beklenen Mehdî olduğuna inanırlar. Bunlar, “Memtûre” (yağmura tutulmuş köpekler) adıyla da şöhret kazanmışlardı.²⁶⁹

Beşinci fırka ise, Muhammed b. Beşir’e nisbet edilen Bişriyye (Mûfevvizâ) fırkasıdır. Bunlar Musa’nın öldüğüne ve hapsedildiğine inanmaz, Musa’nın Mehdî olduğunu ancak gaybeti sürecinde Muhammed b. Beşir’i yerine halef ve vasi olarak

²⁶⁷ Kat’iyye fırkası mensupları, Musa el-Kâzım’ın öldüğünü ve imametın devam ettiğini kabul ettiklerinden dolayı beklenen Mehdî’nin, Şia’daki on ikinci imam olan Muhammed el-Mehdî b. Hasan el-Askerî olduğunu kabul ederler. Bağdadî, *el-Fark beyne’l-fırak*, 64.

²⁶⁸ Nevbahtî söz konusu fırkanın adını zikretmemektedir.

²⁶⁹ Nevbahtî, *Fırakû’ş-Şia*, 129-133; Eş’arî, *Makalâtü’l-İslamiyyîn va’htilafu’l-musallîn*, 1: 42.

tain ettiğini iddia etmektedirler. Nevbahtî, bu fırkanın tenasüh, haramı helal sayma ve pek çok aşırılıklarından bahsetmektedir.²⁷⁰

2.7.2.3. Mûseviyye'ye Göre Mehdilik

Şehristanî de Mûseviyye başlığı altında Nevbahtî'nin yaptığına benzer bir şekilde taksimat yapmakta ve bu grubun Musa el-Kâzım hakkında sabit bir noktada buluşmadıkları yönünde bir izah yapmaktadır.²⁷¹

Bağdadî, Musa el-Kâzım'ın imam ve Mehdî olduğunu savunan Mûseviyye fırkasından bahsederken fırka ayırımına girmeden bunlar hakkında daha net ve özlü bir şekilde şöyle demektedir:

Bunlar Ca'fer es-Sadık'tan sonra oğlu Musa'nın imam olduğuna inanırlar. Beklenen Mehdî de odur. Musa'nın ölmediğini ve halen sağ olduğunu iddia ederler. Onlara göre Musa el-Kâzım Hârûn Reşid'in evine girdi ancak oradan çıkmadı. Onlar şöyle derler: 'Biz onun imametini kesin gözüyle bakar, ölümüne de kesin bir delil olmadıkça şüphe ile bakarız'. Bağdadî, devamında bu fırka hakkında paylama yaparcasına soru sorarak eleştiride bulunmaktadır.²⁷²

Daha önce de söylediğimiz gibi Musa el-Kâzım'ın Mehdiliği hakkındaki düşünce ve inanışlar, onun ölmesi veya öldürülmesinden sonra ortaya çıkmış, Musa el-Kâzım'ın ölmediğini iddia edenler ile beraber ric'at düşüncesi ile yoğrularak çok sayıda fırkanın teşekkülüne zemin oluşturmuştur. Kimisi bu düşüncüyü Ca'fer es-Sadık'ın oğlunun Mehdiliğine işaret ederek söylediği sözlere dayandırırken, kimisi de Musa'nın öldüğüne inanmadığından böyle bir inanışa sahip olmuştur.

²⁷⁰ Nevbahtî, *Fırakû 'ş-Şîa*, 133-135.

²⁷¹ Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, 168-170.

²⁷² Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firak*, 63.

2.8. MUHAMMED b. İSMAİL b. CA‘FER es-SADIK

2.8.1. Muhammed b. İsmail

İsmailiyye fırkasının yedinci imamı olarak kabul edilen Muhammed b. İsmail, h. 120’de doğdu. Ca‘fer es-Sadık’ın oğlu İsmail’den olma torunu Muhammed, ölümüne kadar dedesinin yanında yaşamıştı.²⁷³

Ca‘fer es-Sadık’ın ölümünden sonra büyük oğlu İsmail’i destekleyen Şîa grubu, kendi içinde bazı fırkalara ayrılmıştı. Bunların en meşhurları, “Halis İsmailiyye” ve “Mübarekiyye” diye adlandırılan iki fırkadır. Halis İsmailiyye, İsmail b. Ca‘fer’in ölmediğini iddia ederek onun “Kaim-Mehdî” olduğunu ve bir gün tekrar geri geleceğini savundular. Zira Ca‘fer es-Sadık, oğlu İsmail’in İmametine işaret etmişti. O halde bir imamın yalan konuşması düşünülemeyeceğine göre onun ölmesi mümkün değildir. Ca‘fer es-Sadık oğlunun güvenliği için böyle bir çare bulmuş ve oğlunun öldüğünün bilinmesini istemişti. Mübarekiyye fırkası ise İsmail’in öldüğünü kabul ederek, imametın en büyük oğlu Muhammed’e geçtiğini öne sürdüler. Çünkü İsmail ölünce Ca‘fer es-Sadık imametın İsmail’in oğlu Muhammed’e geçtiğini bildirmişti. İsmail’in ölmesi üzerine imametın Ca‘fer’in diğer oğulları ve İsmail’in kardeşleri olan Abdullah, Musa el-Kâzım veya diğer kardeşlerinden herhangi birine geçmesi olacak şey değildi. İmametın kardeşten kardeşe geçmesi sadece Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin arasında vaki olmuş, Hz. Hüseyin’in şehit olması ile kardeşi Muhammed b. el-Hanefiyye’ye geçmemişti.²⁷⁴

Ca‘fer es-Sadık’ın henüz hayatta iken oğlu İsmail’in öldüğünü kabul eden ve Ca‘fer’in torunu Muhammed’i kendisinden sonra halef olarak tayin ettiğine inanan bu Şîa grup, Muhammed b. İsmail’i imam olarak benimsemişlerdi. Bunlar aynı zamanda İsmailiyye fırkasının ilk nüvesi olma özelliğini de taşımaktadırlar.²⁷⁵

²⁷³ Farhad Daftary, “Muhammed b. İsmail el-Mektûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 544.

²⁷⁴ Nevbahtî, *Fırakû’ş-Şîa*, 114-116; Hasan Onat, vd., *İslam Mezhepler Tarihi*, 4. bs. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 244.

²⁷⁵ Daftary, “Muhammed b. İsmail el-Mektûm”, 30: 544.

Kummî (h. 301) ve Nevbahtî, Muhammed b. İsmail'i imam kabul eden Mübarekiyye fırkasının, babası İsmail b. Ca'fer'in azatlı kölesi olan ve bu fırkanın lideri kabul edilen Mübarek'e nisbetle bu adla bilindiğini aktarmaktadırlar.²⁷⁶

Diğer taraftan Muhammed b. İsmail'in amcası Abdullah el-Eftah'ın 149'da ölmesi üzerine Ca'fer es-Sadık'ın tabilerinin çoğu, Musa el-Kâzım'ı imam kabul ettiler.²⁷⁷ Bunun sonucunda Muhammed b. İsmail'in imametini savunan ve ona destek verenler az olunca, Medine'yi terkederek önce Irak'ın doğu tarafına daha sonra da İran'a giden Muhammed, farklı zamanlarda Kûfe, Rey, Deylem Nişabur gibi şehirlere yerleşti. Bu devrede gizlendiği için Muhammed b. İsmail, "el-Mektûm" (gizlenmiş) lakabı ile anılmıştı.²⁷⁸

Muhammed b. İsmail, hayatının son yıllarını İran'ın güney tarafındaki Hûzistan'da geçirdi ve burada daîlerini yetiştirerek komşu bölgelere gönderdi. Muhammed b. İsmail'in, amcası Musa el-Kâzım'ın tutuklanarak Irak'a gönderildiği 179 yılında öldüğü tahmin edilmektedir.²⁷⁹

2.8.2. Muhammed b. İsmail'in Mehdî Olduğu İddiaları

Genel olarak Muhammed b. İsmail'in Mehdiliğini iddia eden fırka, Karamita fırkasıdır. İmam Eş'arî bunlardan şöyle bahsetmektedir:

"Karamita fırkası, Rafizîlerin gruplarından. Bunlar imametini Hz. Peygamber tarafından bir nass ile Hz. Ali'ye ve sırasıyla Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Zeyne'l-âbidin, Muhammed el-Bakır, Ca'fer es-Sadık ve ondan da torunu Muhammed b. İsmail'e geçtiğini iddia ederler. Bu fırka mensupları Muhammed b. İsmail'in ölmediğine, müjdelenen Mehdî'nin yine Muhammed olduğuna ve yeryüzüne hâkim olacağına inanırlar. Muhammed b. İsmail'in Mehdiliği ile ilgili bir takım rivayet ve haberlere itimat ederler. "Yedinci imam" kabulüne sahip olan bu

²⁷⁶ S'ad b. Abdullah Ebü'l-Halef Eş'arî el-Kummî, *Kitabu'l-makâlât ve'l-fırak*, thk. Muhammed Cevat Meşkûr, (Tahran: Müessesetü'l-Matbu'at-ı Atafi, h.1341), 81; Nevbahtî, *Fırakü's-Şîa*, 116.

²⁷⁷ Ca'fer es-Sadık'ın vefatından sonra bazı mensupları büyük oğlu Abdullah'ı bazı emare ve hususlardan hareketle imam kabul etmişti. Ancak Abdullah el-Eftah'ın imameti uzun sürmemiş ve yetmiş günlük imamet vazifesinden sonra ölmüş ve yerine geçecek bir erkek çocuk bırakmamıştı. Şehrîstânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 168.

²⁷⁸ Daftary, "Muhammed b. İsmail el-Mektûm", 30: 544.

²⁷⁹ Daftary, "Muhammed b. İsmail el-Mektûm", 30: 545.

fırka, bu imamın Muhammed b. İsmail olduğunu kabul ettiklerinden, Muhammed b. İsmail'in Mehdiliğini öne sürdüler.²⁸⁰

Nevbahtî, bu fırka hakkında şu hususları aktarmaktadır:

Bunlar başlangıçta Mübarekiyye fırkasının benimsediği anlayışa sahipken daha sonra farklı inançlara sahip oldular. Bunlar Hz. Peygamber'den sonra yedi imamın var olacağını iddia ettiler. Bu imamet silsilesi Hz. Ali'den başlayarak Muhammed b. İsmail'de son bulur. Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi imam tayin ettikten sonra peygamberlik vazifesinden sıyrılarak bu risalet görevini Hz. Ali'ye teslim etmiş ve O da Hz. Ali'ye tabi olmuştur. İmamet ve onun zımındaki risalet böylece diğer imamlara geçmiştir. Bunlar Allah hakkında "Beda"yı caiz görür ve imametini önce İsmail'e verildiğini ancak onun ölmesi ile bu yanılmadan dönülerek imametini İsmail'in oğlu Muhammed'e verildiğini kabul ederler. Bunlar Muhammed b. İsmail'in ölmediğini, beklenen Kaim-Mehdî'nin o olduğunu ve Anadolu beldelerinde olduğunu iddia ettiler. Muhammed b. İsmail, tekrar geldiğinde peygamberlik vazifesi ile gelerek yeni bir şeriat getirecektir. "Seb'iyye" diye de bilinen bu fırka, "Ulû'l-azm" peygamberlerin sayısını yediye çıkararak, Muhammed b. İsmail'i bunlardan saymaktadır. Nevbahtî, bu fırka hakkında birkaç hususu daha saymakta ve bunların İslam dışı inançlarını sıralamaktadır.²⁸¹

Kummî de bu ifadelerle benzer şekilde bu fırkanın inanışlarından ve Muhammed b. İsmail'in Mehdiliğini kabul etmelerinden söz etmektedir.²⁸²

Muhammed b. İsmail'in Mehdî olduğu iddiaları, daha önce bahsi geçen şahsiyetlerin Mehdiliği iddialarından kısmen farklıdır. Zira burada Muhammed b. İsmail'e Mehdilik ve imamet vasıflarının yanında bir de peygamberlik hususu eklenmiştir. Ayrıca bu fırkada imametini ve dolayısıyla Mehdiliğinin, Muhammed b. İsmail'de son bulması ile daha sonra başkaları tarafından devam ettirilmesi meselesi de tartışma konusu olmuştur. Zira ilerde anlatılacağı üzere Ubeydullah el-Mehdî'nin kendisinin Mehdî olduğunu iddia etmesi; Fatimîlerin siyasî ve dinî mücadelelerinde –yaptırım çabalarında- Karmatîler ile olan gizli düşmanlıklarında, bu Mehdilik iddialarının daha karışık bir hal aldığı ve dinî temellere dayandırma çabasının artık kalmadığı gerçeği ile bizi karşı karşıya getirmektedir.

²⁸⁰ Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 1: 40.

²⁸¹ Nevbahtî, *Fırakü's-Şîa*, 119-124; Onat, vd. *İslam Mezhepler Tarihi El Kitabı*, 244.

²⁸² Kummî, *Kitabu'l-makâlât ve'l-fırak*, 83-85.

2.9. MUHAMMED b. HASAN el-ASKERÎ el-MEHDÎ

Îmâmiyye mezhebinin on birinci imamı Hasan el-Askerî'nin (h. 260) oğlu Muhammed el-Mehdî'ye gelinceye dek gerek Şîî dünyasında gerek diğer fırkalarda Mehdî iddiasıyla ortaya çıkan veya Mehdî olarak kabul edilen birçok kimse olmuştur. Ancak Muhammed b. Hasan ile tamamlanan imamet zinciri, Şîîler için aynı zamanda Mehdî'nin kim olduğu iddiaları için de son noktayı koyan bir dönüm noktasıydı. Tabii bu durum, söylediğimiz gibi Şîî-Îmâmiyye fırkası için geçerlidir. Zira Muhammed b. Hasan ile başlamayan Mehdilik düşüncesi ve bu hususta ortaya atılan iddialar, elbette onunla son bulmayacaktı. Nitekim ileride de değineceğimiz üzere İsmailiyye fırkasının içinden doğan Fatimîler devletinin kurucusu Ubeydullah da, kendini Mehdî ilân edecektir. Ondan sonra da günümüze gelinceye dek bu iddia ile ortaya çıkan pek çok kimse olmuştur.

Muhammed b. Hasan el-Askerî'yi Mehdî olarak kabul eden İmamiyye, Zeyd b. Ali'yi (h. 122) savaş meydanında terkederek ve Rafizî denilen fırkadan doğan bir zümredir. Bunlar Zeyd'in öldürülmesinden sonra bir imam seçmeye kalkıştıklarından dolayı "İmamiyye" diye tanınmışlardır.²⁸³ Bunların bir kısmı Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye'nin dedesi olan Hasan b. el-Müsenna'yı imam olarak tanırken; diğer bir grup ise Ali Zeynelâbidin'in diğer oğlu Muhammed el-Bakır'ı imam olarak kabul ettiler. Böylece babadan oğula tevarüs etmek suretiyle İsnâaşeriyye fırkasının inancına göre imamet, el-Bakır'dan oğlu Ca'fer'e, ondan oğlu Musa'ya, ondan oğlu Ali er-Rıza'ya, er-Rıza'dan oğlu Muhammed el-Cevad et-Takî'ye intikal etmiştir. Ondan da oğlu Ali en-Nakî'ye, ondan da 260'ta ölen oğlu Hasan el-Askerî'ye, onun ölmesi üzerine de ondan intikal ederek var olduğu iddia edilen tek oğlu Muhammed b. Hasan el-Mehdî'ye geçmiştir. Neredeyse her bir İmam öldükten sonra fırkanın mensupları, kendi aralarında bir bölünme yaşamış ve farklı inanışlar benimsemişlerdi. İşte bugün Şîî veya İmamiyye denilince akla gelen ve On İki imam anlayışını benimseyen İsnâaşeriyye denilen bu fırka, İmamiyye'nin en önemlisi ve en meşhur olan fırkasıdır.²⁸⁴

²⁸³ Eş'arî, bu fırkanın "İmâmiyye" diye adlandırılmasını, Hz. Ali'nin imametinin nass ile olduğunu kabul etmelerine bağlamaktadır; Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilâfu'l-musallîn*, 1: 34.

²⁸⁴ Neşet Çağatay, İbrahim Agâh Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 2. bs. (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985), 59-61.

İmâmiyye'nin son İmamı ve kendilerince intizar edilen Mehdî olan Muhammed b. Hasan'ı tanıyarak, hakkında söylenen iddiaları ve Mehdiliği meselesi üzerinde durmaya çalışalım.

2.9.1. Muhammed b. Hasan el-Askerî

On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin oğlu Muhammed el-Mehdî, 15 Şaban 255 tarihinde Sâmerâ'da doğdu.²⁸⁵ Annesinin ismi ile ilgili olarak kaynaklarda "Sakil, Sevsen, Saykal ve Reyhâne" gibi farklı adların geçtiği bilinmektedir.²⁸⁶ Ancak asıl adının ne olduğu ise bilinmemektedir. Bu kadın, savaşta esir olarak ele geçirildiğinde cariyelerin kullandığı isimlerden biri olan Nergis adını kullanmayı tercih etmiş ve asıl kimliğini gizlemişti. Kendisi Bizans imparatorunun torunlarından olup, Bizans sarayında büyümüşü. Daha sonra Müslümanlar ile yapılan savaşta esir düşmüş, İslam dinine girmiş ve Hasan el-Askerî'ye cariye olarak verilmişti.²⁸⁷

İmâmiyye âlimlerinden Şeyh Saduk (h. 381), On ikinci imam Muhammed b. Hasan'ın nass ile tayin edilen el-Kâim-Mehdî olduğunu ispatlamak için kaleme aldığı eserinde, Muhammed'in annesinin cariye olarak satın alınmasından, Muhammed'in doğumuna kadar söylenegelen birtakım rivayetleri aktarmaktadır. Buna göre Hasan el-Askerî'nin babası Ali en-Nâkî, güvendiği bir adamını Bağdat'a göndererek ona bir takım özelliklerini söylediği bir cariyeyi satın alarak kendisine getirmesini istemişti. Bağdat'a gelen bu kimse, söylenen ve tarif edilen yerde Nergis'in köle olarak satılık olduğunu görmüş ve onu satın almak istemişti. Cariyeyi kimin adına satın alacağını söyleyen ve Ali en-Nâkî'nin yazdığı mektubu gösteren bu adam, cariyeyi etkilemişti. Çünkü rüya âleminde kendisine bir takım şeylerin gösterildiği iddia edilen Nergis, daha Bizans sarayında iken rüyasında gördüğü Hz. Fatma ve Hz. Meryem'in telkini ile Müslüman olmuştu ve rüyada Hasan b. Ali el-Askerî ile evleneceği müjdelenmişti. Bu yüzden Nergis, isteyerek ve gönül arzusuyla Ali en-Nâkî'nin adamına cariye olarak satılmasını sahibinden istemişti. Cariye olarak

²⁸⁵ Muhammed b. Yakub el-Küleynî, *Usûlü'l-kâfi*, 1. bs. (Beyrut: Dârü'l-Murtezâ, 2005), 1: 393.

²⁸⁶ Mustafa Öz, "Mehdî el-Muntazar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 28: 376.

²⁸⁷ Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Bâvebeyh el-Kummî, *Kemâlü'd-din ve temâmü'n-ni'me*, tsh. Hüseyin el-Â'lemî, 1. bs. (Beyrut: Müessesetü'l-Â'lemî, 1991), 2: 384-392; Öz, "Mehdî el-Muntazar", 28: 376.

satın alınan Nergis, Sâmerâ'ya Ali en-Nâkî'nin yanına getirilerek Ali en-Nâkî ile görüştürüldü. Gördüğü rüyalar üzerine Nergis ile Ali en-Nâkî'nin arasında bir konuşma geçmiş. Daha sonra Ali en-Nâkî, kız kardeşini çağırarak Nergis'i onun hizmetine vermişti. Kitabın devamında Ali en-Nâkî'nin oğlu Hasan el-Askerî'nin, halasının cariyesi olan Nergis'i kendine cariyeye yapması, bu cariyeden doğacak çocuğun yeryüzünü adalet ile dolduracağına işaret etmesi gibi efsanevî hadise ve rivayetlere yer verilmiştir.²⁸⁸

Burada bu rivayeti aktarmamızın sebebi, Muhammed b. Hasan'ın Mehdî olduğunu iddia eden fırkanın inançları arasında, cariyeye olarak satın alınan annesinin efsanevî bir şahsiyetinin olduğu, Muhammed'in doğumunun önceden bilindiği ve doğumunun olağanüstü bir durum şeklinde tasvir edildiği inancının var olduğunu hatırlatmak içindir.

Muhammed b. Hasan el-Mehdî'nin babası Hasan b. Ali ise, h. 232 tarihinde Medine'de doğmuştu. Ailesi, Abbasî halifesi Mütevekkil-Alellah tarafından hilafet ordusunun merkezi olan Sâmerâ'ya getirilmişti. Askerîsâmerâ da denilen bu şehirde kalmaya zorlandığı ve buradan bir yere ayrılmadığı için On Birinci İmam olan Hasan, "el-Askerî" nisbeti ile tanınmıştı.²⁸⁹ Babası Ali el-Nâkî'nin 254'te vefat etmesi üzerine babasının halefi olarak 5 yıl 8 ay on gün civarında imamet görevini yürütmüştü.²⁹⁰ Bazı rivayetlere göre halife Mu'temid-Alellah'ın, Hasan el-Askerî'nin evine gönderdiği tabiplerin zehirlemesiyle h. 260 senesinde vefat etmiştir.²⁹¹

Hasan el-Askerî, Nergis adlı bu cariyeden doğan oğlunu Abbasî baskısından dolayı gizlemiş ve sınırlı sayıda birkaç kişiye göstermişti. Hatta bu yüzden oğlunun adının söylenmesini²⁹² yasaklamıştı. Bunun yerine Kâim, Sahibü'z-Zaman, Hüccet ve Mehdî gibi lakaplarla bilinmesini istemişti.²⁹³

---

²⁸⁸ İbn Bâvebeyh, *Kemâlü'd-din ve temâmü'n-ni'me*, 2: 384-392.

²⁸⁹ Hamid Algar, "Hasan el-Askerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 289.

²⁹⁰ Nevbahtî, *Fırakü's-Şîa*, 151.

²⁹¹ Algar, "Hasan el-Askerî", 16: 289.

²⁹² Hatta Şîî kaynaklarda on ikinci imamın "Muhammed" adı, ismindeki harflerinin bitişik hali ile değil de birbirinden ayrık şekli ile yazılır. Küleynî, *Usûlü'l-kâfi*, 1: 393.

²⁹³ Öz, "Mehdî el-Muntazar", 28: 376.

2.9.2. Muhammed b. Hasan el-Askerî'nin Gaybeti

Hasan el-Askerî h. 260'ta öldükten sonra Şiîler, imametın kime geçtiği hususunda kendi aralarında fırkalara ayrılmışlardı.²⁹⁴ Kaynaklarda bunların sayısı ile ilgili farklı rakamlar verilmektedir. Bu fırkaların sayısının, on bir²⁹⁵, on dört²⁹⁶, on beş²⁹⁷ veya yirmi²⁹⁸ civarında olduğunu söyleyenler vardır. Bunların imamet hakkındaki görüşleri altı ana maddede şöyle özetlenebilir:

1. Hasan el-Askerî halef bırakmadan ölmüş ve imamet de sona ermiştir.²⁹⁹
2. Hasan el-Askerî ölmemiş ve tekrar geri dönerek vazifesini devam ettirecektir.³⁰⁰
3. Hasan el-Askerî aslında imam değildi, gerçek imam Ali en-Nâkî'den sonra oğlu Muhammed b. Ali'dir.³⁰¹
4. Hasan el-Askêri'den sonra imam onun küçük kardeşi Ca'fer b. Ali'dir.³⁰²
5. Hasan el-Askerî'nin Ali adında bir oğlu bulunmaktadır. Bunlar imametın Muhammed adındaki oğluna geçtiğini kabul etmezler.³⁰³
6. İmamet, Hasan el-Askerî'nin halef olarak bıraktığı erkek evladı ile devam edecektir.³⁰⁴ İşte bu son görüş, günümüzde bile Şîa'nın benimsediği görüştür.³⁰⁵

Hatta İmâmiyye fırkasının iddia ettiğine göre On İkinci İmam olan Muhammed b. Hasan'ın imameti, diğer imamlarınki gibi bizzat Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından bildirilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'e (s.a.v) vasîleri sorulduğunda, "Ali, kardeşim, vârisim, vasîm, benden sonra da her inananın velisidir; sonra oğlu Hasan, sonra Hüseyin, sonra da Hüseyin evladından dokuz kişidir; Kur'ân

²⁹⁴ Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 4: 160.

²⁹⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 173.

²⁹⁶ Nevbahtî, *Fırakû's-Şîa*, 151.

²⁹⁷ Kummî, *Kitabu'l-makâlât ve'l-fırak*, 102.

²⁹⁸ Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 4: 160.

²⁹⁹ Kummî, *Kitabu'l-makâlât ve'l-fırak*, 114; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 174.

³⁰⁰ Kummî, *Kitabu'l-makâlât ve'l-fırak*, 109, 110; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 173.

³⁰¹ Kummî, *Kitabu'l-makâlât ve'l-fırak*, 112.

³⁰² Kummî, *Kitabu'l-makâlât ve'l-fırak*, 110.

³⁰³ Kummî, *Kitabu'l-makâlât ve'l-fırak*, 114.

³⁰⁴ Kummî, *Kitabu'l-makâlât ve'l-fırak*, 114.

³⁰⁵ Öz, "Mehdî el-Muntazar", 28: 376.

onlardır, onlar Kur'ân'la; onlar havuz kıyısında bana ulaşınca dek birbirlerinden ayrılmazlar” dediğini ve imamları adlarıyla saydığını iddia ederler.³⁰⁶

İslam fırkaları içerisinde, son imamın imametinin süresinin bilinmediği, gaybet sürecinden sonra tekrar zuhur ederek dünyayı adalet ile dolduracağı inancını bir iman esası olarak telakki eden tek fırka İsnâaşeriyye fırkasıdır. Bu fırkaya göre gaybet, peygamberlerin sünneti ve hayat tarzıdır. Hz. Âdem (a.s), Hz. İdris (a.s), Hz. Nuh (a.s), Hz. İbrahim (a.s), Hz. Yusuf (a.s), Hz. Musa (a.s), Hz. Yunus (a.s), Hz. İsa (a.s) ve Hz. Muhammed (s.a.v) gibi peygamberlerin de hayatlarında gaybet dönemi olmuştur. Son imamın gaybete girmesi ile ilgili birçok sebep ve gerekçe söylenmiştir. Bunlardan bir tanesi, Muhammed'in, Abbasîlerin tehlikelerinden korunmasıdır. Rivayete göre beş yaşında olmasına rağmen büyük bir olgunluğa sahip olan Muhammed, bu endişe ile Sâmerâ'daki evinin mahzenine girerek gizlenmiş ve bir daha da görünmemiştir. Şiîler, gaybetin uzamasına rağmen Muhammed b. Hasan'ın Hz. Nuh (a.s) misali ömrünün uzun olabileceğinden hareketle halen hayatta olduğunu kabul ederler.³⁰⁷

2.9.3. Gaybet-i Suğrâ ve Gaybet-i Kübrâ

Şîa dünyasında imamın gizlendiği dönemlerle ilgili olarak kabul edilen iki gaybet dönemi vardır; Gaybet-i Suğrâ (küçük gizlilik) ve Gaybet-i Kübrâ (büyük gizlilik). Gaybet-i Suğrâ denilen bu kısa süreli devre, on ikinci imam Muhammed'in gizlendiği h. 260 yılı ile başlayan, 15 Şaban 328 tarihine kadar süren dönemdir. Babasının ölümü üzerine hemen kaybolan veya gaybete girdiği düşünülen On İkinci İmam olan Muhammed, henüz beş veya altı yaşlarındaydı. Bu dönemde son imam ile sadece “sefirler” denilen bir grup görüşebilmiştir. Şîa tarafından “gerçek sefirler” olarak tanımlanan bu kimselerin adı şöyledir:

1. Ebû Amr Osman b. Said (h. 280),
2. Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman b. Said (h. 305),
3. Hüseyin b. Ruh en-Nevbahtî (h. 326),

³⁰⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 1. bs. (İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1969), 46.

³⁰⁷ Avni İlhan, “Gaybet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 13: 410-412.

4. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Semerrî (h. 329).

Bu dönemde sefir, nâib veya vekil diye adlandırılan bu kimseler, imam ile görüşerek onun emir ve yasaklarını insanlara aktarmışlar, toplumun problemlerini çözüme ulaştırmak için bunları imama arz etmişler, İmam adına toplanan “humus” gibi gelirleri toplamışlar ve böylece imam ile toplum arasında aracılık görevini üstlenmişlerdir. Bu sayılan dört kimsenin dışında sefirlik iddiasında bulunan birtakım kişiler var olmuşsa da Şiîler, bunlara itibar etmedikleri gibi, bir de bunlara lanet okumuşlardı.³⁰⁸ Sefirler dönemi olarak da bilinen bu dönem, son sefir Ali b. Muhammed'in 15 Şaban 328'de ölümü ile son bulmuş ve Gaybet-i Kübrâ dönemi başlamıştı. Gaybet-i Kübrâ dönemi son sefirin ölümü ile başlayıp on ikinci imamın zuhur etmesine kadar devam edecektir. Bu dönemde Şiîlerin nasıl hareket edeceği son sefir tarafından bildirilmişti.³⁰⁹

Her ne kadar Şîa'da On İkinci İmamın imameti ile Mehdiliği düşüncesi bir olsa da burada Muhammed'in imameti ile değil de Mehdî olduğu düşüncesi ile ilgilenmekteyiz. Bu yüzden Şiîler nezdinde Muhammed'in akıbetinin ne olduğu ve gaybete girip halen gizlendiği bilgisini kısaca vererek asıl konumuz olan onun Muhammed'in Mehdiliği iddiaları ile alakalı olan hususları irdeleyelim.

2.9.4. Muhammed b. Hasan el-Askerî'nin Mehdiliği Hususu

Şiî fırkalar içerisinde Mehdî inancının tam anlamıyla bir inanç esası olarak yerleştiği tek fırka İmamiyye fırkasıdır. Ancak On İkinci imamın Mehdiliği meselesinin ne zaman ortaya çıktığı ve ağırlık kazandığı ihtilaflıdır.³¹⁰

Küleynî (h. 328), Hz. Ali'nin Hızır (a.s.) ile karşılaştığına dair aktardığı rivayette, Hızır'ın, Hz. Ali'ye bazı sorular sorduğu, bunları babası yerine Hz. Hasan'ın cevaplandığı, bunun üzerine Hz. Hızır'ın On İki imamı adları ile beraber saydığını, ancak On İkinci imamın adını ve künyesini söylemeden, dünyayı adalet ile dolduracağını haber ettiğini söylemektedir.³¹¹

³⁰⁸ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 219-223.

³⁰⁹ Fıglalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 322; Onat, vd. , *İslam Mezhepler Tarihi El Kitabı*, 197.

³¹⁰ Cemil Hakyemez, *Gaybet İnanç ve Şiîlik'teki Yeri*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 176.

³¹¹ Küleynî, *Usûlü'l-kâfi*, 1: 402, 403.

Bir başka rivayette de “Mehdî” sözcüğü kullanılmaksızın On İkinci imamın zulüm ile dolan dünyayı adalet ile dolduracağı ifade edilmiştir.³¹²

Her iki rivayette Muhammed b. Hasan’ın Mehdî olduğu ismen söylenmemiştir. Ancak söz konusu rivayetlerden anlaşılan On İkinci imamın dünyada adaleti sağlayacağı düşüncesi, onun Mehdiliğine yapılan vurguyu göstermektedir.

Muhammed b. Hasan’ın gerek imametini gerekse Mehdî oluşunu, Hz. Peygamber’den (s.a.v) geldiği iddia edilen bir sahifeye dayandıranlar da vardır. Mesela Küleynî, kitabında On İkinci imamın nass ile tayin edildiğini ispatlama sadedinde, Hz. Peygamber (s.a.v.) daha hayatta iken Hz. Fatma’daki bir sahifenin Câbir b. Abdullah’ın eline geçtiğinden, bu sahifede tüm imamların adları ve vasıflarının tek tek yazıldığından bahsetmektedir. İddia edildiğine göre bu bilginin olduğu sahife, Allah tarafından Resulüne ihsan edilmiş, Hz. Peygamber de müjdelemek için bunu kızı Fatma’ya vermiştir. Yine iddiaya göre bu sahifede On İkinci imam Muhammed b. Hasan’ın da adı belirtilmiş ve beklenen kurtarıcı olduğu yazılmıştır.³¹³

Erken dönem bazı Şîî kaynaklar, Muhammed b. Hasan’ın Mehdiliğinin bizzat babası tarafından ilân edildiğinden bahsetmektedir. Şeyh Saduk, Hasan el-Askerî’nin güvendiği adamı Ahmed b. İshak’tan rivayet ederek, Hasan el-Askerî’nin herkesten gizlemeye çalıştığı küçük oğlunu bu adama gösterdiğini söylemekte ve Hasan el-Askerî’nin ona şöyle dediğini aktarmaktadır:

“Ey İbn İshak! Bu çocuk Hz. Peygamber’in adını ve künyesini taşımaktadır. O zulüm ile dolan dünyayı adalet ile dolduracaktır.” Konuşmanın devamında bu oğlunun durumunun Hızır ve Zü’l-Kârneyn gibi olduğu, gaybete gireceği ve gaybet süresinin de uzun süreceği, bu yüzden de bazı tabîlerinin yoldan çıkacakları gibi hususları zikrettiği, bu rivayetin aktarıldığı eserde kaydedilmektedir.³¹⁴

Küleynî, olaydaki adamın ismini söylemeden sadece İranlı bir kimse diye üstü kapalı bir ifade kullanarak bu rivayete benzer bir hadise aktarmakta ve şöyle demektedir:

³¹² Küleynî, *Usûlû’l-kâfî*, 1: 409.

³¹³ Küleynî, *Usûlû’l-kâfî*, 1: 403-405.

³¹⁴ İbn Bâvebeyh, *Kemâlû’d-din ve temâmü’n-ni’me*, 2: 357.

“Hasan b. el-Askerî'nin alışveriş gibi ihtiyaçlarını gören bir adam, bir defasında Hasan el-Askerî'nin bu adama henüz iki yaşlarında olan oğlunu gösterdiğini, boğazından göbeğine kadar olan bölgede yeşil renkte kıl gördüğünü ve Hasan el-Askerî'nin ‘Bu sizin sahibinizdir’ dediğini söylemiştir.”³¹⁵

Şeyh Saduk'un öğrencisi dördüncü asır Şiî âlimlerinden el-Hazzaz el-Kummî, Kifâyetü'l-Âsâr adlı eserinde On İki imamın nass ile tayin edildiğini ifade eden rivayette On İkinci imamı adını zikretmeksizin Hz. Peygamberin adını ve künyesini taşıyan, Allah'ın yeryüzündeki “Hücceti” diye tanıtmakta ve Hz. Peygamber tarafından yeryüzünün doğusuna ve batısına hâkim olacağını müjdelendiğini nakletmektedir.³¹⁶

Bu rivayetlerde her ne kadar Mehdîye vurgu yapıldığı düşünülse de ifadeler net ve açık değildir. Ancak Şiîlerin inancında On İkinci imamın Mehdiliğine sarahaten işaret eden rivayetler de vardır. Bunlardan biri şudur;

Hz. Peygamber (s.a.v), vefat etmesine yakın zamanda yanı başında ağlayan kızı Hz. Fatma'ya bir takım şeyler söyleyerek onu teselli etmiş, ona Mehdî hakkında şu bilgiyi vermiştir; “Bu ümmetin Mehdîsi bizdendir. Dünyada kaos hakim olup da fitneler gün yüzüne çıktığında, insanlar birbirine düşman olduğunda, büyük küçüğe merhamet etmeyip küçük de büyüğünü saymadığı vakit, artık o zaman Allah Hüseyin'in soyundan gelen dokuzuncu (imam) olanı ve Mehdîyi gönderir. Zamanın başında benim Kâim olduğum gibi o da sonunda Kâim olacak ve zulüm ile dolan dünyada adaleti sağlayacaktır.”³¹⁷

Netice itibariyle yukarıda aktarılan rivayetlere bakıldığında On İkinci imamın imametini nassa dayandıran Şiîlerin, Mehdî oluşunu da aynı düzeyde bir takım rivayetlerle temellendirdikleri görülmektedir. Şimdi de Muhammed b. Hasan'ı On İkinci imam kabul eden Şiî fırkaların ayrıca On İkinci imamın Mehdiliği ile ilgili inançları hakkında ilk dönem Makalat kitaplarının beyanlarına bakalım.

³¹⁵ Küleynî, *Usûlü'l-kâfi*, 1: 394.

³¹⁶ Hazzaz, *Kifâyetü'l-âsâr*, 115, 116.

³¹⁷ Hazzaz, *Kifâyetü'l-âsâr*, 126, 127.

2.9.5. Makâlât Kitaplarında 12. İmam el-Mehdîyyû'l-Muntazar Konusu

Kummî, On Birinci imam Hasan b. Ali'nin ölümünden sonra ayrılığa düşen mensuplarını sayarken, bunlardan Muhammed b. Hasan'ı imam kabul edenleri konu edinmekte ve şu iddialarına yer vermekte:

“Hasan b. Ali'nin Muhammed'den başka oğlu yoktur ve On Birinci imamdan sonra imam da odur. Babası, kardeşi Ca'fer b. Ali'den korumak için oğlunu saklamıştır. İmam Kâim de odur. Zira onun “Kâim” olduğunun delili, “Kâim” olacak şahsın doğumunun bilinmiyor olması ve insanların onu tanımıyor olmasıdır.”³¹⁸

İmam Eş'arî, “Râfizî-İmâmiyye” fırkasını on dört fırkaya ayırmakta ve “Kat'iyye” fırkasını bunlardan bir zümre olarak saymaktadır. Bunlar Şîilerin ekseriyetini oluşturan ve Musa el-Kâzım'ın öldüğünü kabul eden fırkadır. On İki İmamın nass ile tayin edildiğini söyleyen bu fırkaya göre “el-Mehdîyyû'l-Mûntazar”, yine On İkinci imam Muhammed b. Hasan'dır. O, bir gün tekrar zuhur ederek zulüm ile dolan dünyayı adaletle dolduracaktır.³¹⁹

Musa el-Kâzım'ın öldüğünü kabul eden Kat'iyye fırkasından bahseden Bağdadî, On İkinci imam için “el-İmamû'l-Muntazar” ifadesini kullanarak İsnâaşeriyye Şîilerince İmam kabul edilen Muhammed'in ayrıca Mehdiliğine de inandıklarına vurgu yapmaktadır.³²⁰

Şehristanî de “İsnâaşeriyye” başlığı altında “Kat'iyye” fırkasını beyan etmekte; Eş'arî ve Bağdadî'nin ifadelerine yakın bir şekilde On İkinci İmamın İsnâaşeriyye tarafından “el-Kâim el-Muntazar” olduğu iddialarına yer vermektedir.³²¹

Burada Mehdî inancında Şîa'nın diğer fırkalardan bariz bir şekilde ayrılan bir yönünü ele almak istiyoruz. Ehl-i Sünnet anlayışında hâkim olan anlayışa göre Mehdî ve babasının adlarının Hz. Peygamber ve babasının adına uygunluğu meselesi, Şîiler nezdinde farklı olarak telakki edilmiştir. Şîa'nın, bu isim uygunluğu hakkındaki inancı, Mehdî'nin isim ve künyesinin Hz. Peygamber'in isim ve

³¹⁸ Kummî, *Kitabu'l-makâlât ve'l-fırak*, 114.

³¹⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn va'htilâfu'l-musallîn*, 1: 33, 34.

³²⁰ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 64.

³²¹ Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal*, 171, 172.

künyesine muvafık olmasıdır. Hazzaz, *Kifâyetü'l-Âsâr*'da yer verdiği rivayete göre Hz. Peygamber'in Mehdî hakkında şöyle dediğini aktarmaktadır;

“Mehdî, benim evlatlarımdandır. Onun adı benim adıma, künyesi benim künyeme uyar.”³²²

Şiîlere göre Mehdî hakkında Ehl-i Sünnet kaynaklarında da rivayet edilen “Babasının adı benim babaminkine uyar” anlamındaki ziyadenin olmadığı rivayetler³²³ sahihtir, ancak ziyadenin olduğu hadisler ise muteber değildir.³²⁴

Sonuç olarak Şiî inancında hâkim olan görüşe göre On İkinci imam Muhammed b. Hasan, babasının vefatından sonra gizlenmiştir. Hayatta olduğuna inanılan Muhammed b. Hasan el-Mehdîyyû'l-Muntazar, kıyamet öncesinde gün yüzüne çıkarak zulüm ile dolan dünyada adaleti tesis edecektir.³²⁵ On İkinci imam, peygamberler tarafından geleceği bildirilen Mehdî'dir. Hz. İsa gökten indiği vakit onun arkasında namaz kılacaktır. Onun arkasında namaz kılan, Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılmış gibidir. Zira o, peygamberin halifesidir.³²⁶

Mehdîyi bekleyen bu zümreler, onun biran önce zuhur etmesi için dua eder ve dualarında “‘Accele'llahu hurûcehu ve ferecehu” yani “Allah onun zuhurunu ve ortaya çıkmasını acele ettirsin” derlermiş.³²⁷

İbn Haldun, Mehdî'yi bekleyen o dönemin Şiî gruplarının uygulamalarından bahsederken şöyle demektedir:

“Bunlar her akşam Mehdî'nin kaybolduğu bodruma gelerek, kapısında beklerler, onun çıkması için ona seslenir ve zuhur etmesi için dua ederler. Zuhur ettiğinde binmesi için beraberlerinde bir de binek hayvanı getirirler. Hava tamamen kararır da Mehdî oradan çıkmadığında, ertesi gün gelip Mehdî'yi tekrar çağırmak üzere oradan ayrılarak dağılıp giderler.”³²⁸

³²² Hazzaz, *Kifâyetü'l-âsâr*, 131.

³²³ Ebû Davud, *Sünen*, 4276.

³²⁴ Vahid Hurşîdî, “İbn Teymiyye'nin Hz. Mehdî Hakkındaki Görüşlerinin Tenkidi”, *Misbah- İslami Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 15 (Kış 2019): 62.

³²⁵ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 320, 321.

³²⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâvebeyh el-Kummî, *Şiî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978), 111, 112.

³²⁷ İbn Bâvebeyh, *Kemâlü'd-din ve temâmü'n-ni'me*, 2: 357; Öz, “Mehdî el-Muntazar”, 28: 377.

³²⁸ Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed Ebû Zeyd İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, 4. bs. (İstanbul: MEB Yayınları, 1997), 1: 502, 503; Tercümede ilgili bazı yerlerde Muhammed b. Hasan yerine sehven sadece Hasan yazılmıştır.

2.10. UBEYDULLAH el-MEHDÎ

Hicrî üçüncü asrın sonlarına gelindiğinde, Mehdî iddiası ile ortaya çıkan bir isim daha vardır ki, o da ilk zâhir İsmâîlî imam ve Fatimî Devleti'nin kurucusu Ubeydullah el-Mehdî'dir (h. 322).³²⁹ Konuya girmeden önce İsmâîliyye fırkasının imamet inancına bir bakalım.

2.10.1. İsmâîliyye Fırkası ve İsmâîlî Dâîlerin Faaliyetleri

Şiîlerin ortak imamı olarak kabul edilen Ca'fer es-Sadık, vefat ettikten sonra ona uyanlar ihtilafa düşmüşlerdi. Genel olarak İmâmiyye fırkasının ve özelde Mûseviyye fırkasının inancına göre Ca'fer es-Sadık'tan sonra imam, onun oğlu Musa el-Kâzım'dır.³³⁰ Karamita ve Mübarekiyye fırkası ise Ca'fer'den sonra oğlu İsmail'i,³³¹ ancak onun ölmesi üzerine de İsmail'in oğlu Muhammed b. İsmâîl el-Mektûm'un imam olduğunu kabul ederler.³³²

Muhammed b. İsmâîl'i imam kabul eden bu zümreye, İsmâîl b. Ca'fer'e nisbetle "İsmâîliyye",³³³ "Yedi imam" anlayışına sahip oldukları için "Seb'iyye", Kur'ân-ı Kerim'in bâtın anlamı olduğunu ve bunun asıl olduğunu iddia ettikleri için de "Bâtıniyye" denir.³³⁴

Babasının ölümünden sonra Muhammed, dedesinin talimatı ile Meymûn el-Kaddâh ve oğlu Abdullah b. Meymûn'un³³⁵ nezaretinde Medine'de yetiştirilmişti. Ancak dedesinin ölümünden sonra Abbasîlerin takiplerinden ve amcası Musa el-Kâzım'ın imametini benimsemiş olan kimselerin verdiği rahatsızlıktan dolayı

³²⁹ Mustafa Öz, "Ubeydullah el-Mehdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 42: 23, 24.

³³⁰ Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 1: 42.

³³¹ İsmâîliyye fırkasına göre, İsmâîl b. Ca'fer, İsmâîliyye zahir imamlarının sonuncusudur. Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka planı*, 2. bs. (İstanbul: Beyan Yayınları, 2010), 214.

³³² Eş'arî, *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*, 1: 40.

³³³ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 165.

³³⁴ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 305.

³³⁵ Meymûniyye fırkasının kurucusu kabul edilen Meymûn el-Kaddâh, iki tanrılı bir inanca sahip olduğu bilindiğinden sapkın fikirli bir kimse olarak tanınmıştır. Oğlu Abdullah ise, görünüşte Muhammed b. İsmâîl'in yanında yer alıyor gibi görünmüşse de esasen, peygamberlik iddiasında bulunmuş ve İslam'ı yıkmak için bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. İsmâîliyye fırkasında var olan "Bâtınî" inancı icat eden ve sistemleştiren de yine Abdullah'tır. Ethem Ruhi Fığlalı, "Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 1: 117, 118.

Medine’den ayrılarak İran’ın Huzistan bölgesine yerleşen Muhammed, İsmâiliyye doktrinindeki “setr” (gizlenme) döneminin ilk imamı kabul edilmekte ve aynı zamanda “el-Mestûr” lakabı ile de bilinmektedir. Bu setr devresi, Ubeydullah el-Mehdî’nin, Fatimî Devleti’ni kurduğu 296 tarihine kadar yani yaklaşık bir buçuk asır kadar sürmüştü.³³⁶

Bu gizlilik döneminde İsmâiliyye’nin başında Muhammed b. İsmâil’in soyundan geldiği iddia edilen sırasıyla Abdullah b. Muhammed b. İsmâil er-Râdî, Ahmed b. Abdullah et-Tâkî ve Hüseyin b. Ahmed ez-Zekî adında bazı gizli imamların olduğundan bahsedilmektedir.³³⁷ Bu dönemde İsmâiliyye mezhebinin gerek idaresinin sağlanmasında ve gerekse İsmâiliyye doktrinini yayılmasında en büyük rol, gizli teşkilatlanmanın aslî unsuru sayılan İsmâiliyye fırkasının “dâîlerine” (propagandacılarına) aittir.³³⁸

2.10.2. Fatimî Devleti’nin Kurulmasında Ebû Abdullah eş-Şîî’nin Rolü

Fatimî Devleti’nin kurulmasından önceki dönem, insanların baskı ve zulüm altında olduğu ve ruhanî bir kurtarıcı bekledikleri bir dönemdi. “Muntazar imam” düşüncesinin bir inanç esası haline aldığı bu dönem, İsmâilî dâîler için de hedeflerini gerçekleştirme adına uygun bir ortam hazırlamıştı. Ancak onlar yine de acele etmemiş ve teşkilatlanma süreçleri gizlice devam etmişlerdi.³³⁹

Farklı bölgelerde faaliyetlerini yürüten bu dâîler, İsmâiliyye fırkasının kabul ettiği ve zuhur etmesini beklediği Mehdi’nin geleceğini müjdelemişlerdi.³⁴⁰ Bu faaliyetleri yürüten ve Fatimî Devleti’nin kurulduğu bölge olan Kuzey Afrika’da dâî olarak çalışanlardan birisi de Ebû Abdullah eş-Şîî’ydi (h. 298). Ebû Abdullah eş-Şîî yaptığı hac ziyaretinde Kütâmîler ile görüşmüş, ‘Ubeydiyye/Fatimî davetini yayarak etrafında bir kitle oluşturmuştu. Kuzey Afrika’da büyük bir güç elde ederek bölgedeki Kütâmîler ile birlikte bölgenin hâkimi ve aynı zamanda Sünnî olan Ağlebîler’e karşı büyük başarılar elde etmişti. H. 296’da Dâr-ü Medyen bölgesinde

³³⁶ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 167-170; Mustafa Öz, Mustafa Muhammed eş-Şek’a, “İsmâiliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 23: 128.

³³⁷ Onat, vd. , *İslam Mezhepler Tarihi El Kitabı*, 245.

³³⁸ Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 305.

³³⁹ Âmir Tâmir, *‘Ubeydullah el-Mehdî*, 1. bs. (Dârü Dımeşk, 1980), 25, 26.

³⁴⁰ Tâmir, *‘Ubeydullah el-Mehdî*, 23.

son Ağlebî hükümdarı Ziyâdetullah'ı mağlup eden Ebû Abdullah eş-Şîi, zapt ettiği Rakkâde şehrinde Cuma günü bir hutbe irat etmişti. Bu hutbede, bir yüzünde “Allah'ın hücceti geldi”, diğer yüzünde de “Allah'ın düşmanları mağlup oldu” ibarelerinin yazılı olduğu ancak üzerinde herhangi bir ismin yazılmadığı sikke basılmasını emretti.³⁴¹ Bu sıralarda İsmâiliyye'nin yeni imamı Ubeydullah el-Mehdî, Selemiye'de bulunmaktaydı.³⁴²

2.10.3. Fatımî Devleti'nin Kurucusu Ubeydullah el-Mehdî

Ubeydullah el-Mehdî'nin nesebinin kime dayandığı ve iddia edildiği gibi Ehl-i Beyt'in soyundan gelip gelmediği meselesi tartışmalı bir konudur.³⁴³ İsmâilî dâîlerine göre soyu Hz. Ali'ye dayandığı söylenen Ubeydullah hakkında ortaya atılan Yahudî asıllı olduğu iddialarının yanında, soyunun Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh'a dayandığı iddiası da vardır.³⁴⁴

Ubeydullah'ın ailesi hakkındaki bu soy tartışmaları muhtemelen o gün bile gündemde olmalıydı ki Ubeydullah'ın Kuzey Afrika'ya gider gitmez yaptığı ilk şey, kendi iddiasınca soyunun Hz. Ali'ye dayandığını söylemek ve kabullendirmek oldu.³⁴⁵

İbn Haldun, Ubeydullah'ın nesebini aktarırken, soyunun Muhammed b. İsmâil'e dayandığından bahsetmekte ve Ubeydullah'ın nesebini inkâr edenlere itibar edilmemesi gerektiğini söylemektedir.³⁴⁶

Ubeydullah el-Mehdî'nin çocukluk ve yetişkinlik dönemi hakkında tam bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak h. 259 yılında Selemiye'de doğduğu bilinmektedir.³⁴⁷

Ubeydullah el-Mehdî, İsmâiliyye silsilesi kabulüne göre babası kabul edilen Hüseyin b. Ahmed'in ölümünden sonra sekiz yaşlarında iken imam kabul edilmişti. Babası daha önce Kuzey Afrika'da devlet kurması için Ebû Abdullah eş-Şîi'yi

³⁴¹ Zehebî, *Siyer-i a'lämi'n-nübelâ*, 11: 39; Mustafa Öz, “Ebû Abdullah eş-Şîi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 1: 85, 86.

³⁴² Öz, “Ebû Abdullah eş-Şîi”, 1: 86.

³⁴³ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1: 46, 47; Öz, “Ubeydullah el-Mehdî”, 42: 23.

³⁴⁴ Muhammed Ahmed İsmail el-Mukaddem, *el-Mehdî*, 8. bs. (İskenderiye: Dârü'l-Âlemiyye, 2004), 382; Öz, “Ubeydullah el-Mehdî”, 42: 23.

³⁴⁵ Tâmir, *‘Ubeydullah el-Mehdî*, 23.

³⁴⁶ Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed Ebû Zeyd İbn Haldun, *el-İbar*, thk. Halil Şehade, 2. bs. (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988), 1: 30, 4: 40; İbn Haldun, *Mukaddime*, 1: 46, 47.

³⁴⁷ Tâmir, *‘Ubeydullah el-Mehdî*, 42.

görevlendirmişti. Ubeydullah el-Mehdî, Selemiye’de bulunduğu sürece İsmâiliyye mensupları tarafından getirilen humus ve hediyelerle büyük bir güç kazanmıştı. 290 yılında Selemiye’den ayrılarak önce Yemen’e gitmişti. Daha sonra Mağrip’e yönelen Ubeydullah, bu sıralarda Abbasîler tarafından arandığı için tüccar kıyafeti ile yola koyuldu. Yolda yakalandıysa da verdiği rüşvet ile kurtulup Trablusgarp’a vardı. Burada Ağlebî hükümdarı Ziyâdetullah tarafından arandığını öğrenen Ubeydullah, oradan ayrılarak önce Kastîliye’ye³⁴⁸ sonra da Sicilmâse’ye³⁴⁹ gitmişti.³⁵⁰

Ancak burada vali Elyesa‘ tarafından bir evde hapsedilerek gözetim altında tutulmuştu. Bu sıralarda (h. 296) Rakkâde şehrini ele geçirerek Mehdî’nin zuhuru müjdeleyen Ebû Abdullah eş-Şîi, Ubeydullah’ın durumundan haberdar olmuş ve ordusu ile harekete geçerek Sicilmâse şehrini kuşatmıştı. Vali ve adamlarını bozguna uğratan Ebû Abdullah eş-Şîi, Ubeydullah’ı hapisten kurtararak ona biat ettiğini açıklamıştı.³⁵¹

Daha sonra Ubeydullah, Ebû Abdullah eş-Şîi birlikte Rakkâde şehrine gelmişti. Burada zor kullanarak halktan biat alan ve “el-Mehdî” ile “Emirü’l-müminin” lakabını alan Ubeydullah, “Kuzey Afrika’da ilk Şîi devleti olma özelliğini taşıyan Fatimî Devleti’ni kurmuş oldu. Ebû Abdullah eş-Şîi ve kardeşi Ebû’l-Abbas, devletin önemli birimlerinde görevlendirilmişlerdi.³⁵² Ubeydullah el-Mehdî’yi davasında destekleyenlerin başında Karmatîler gelmekteydi. Ubeydullah el-Mehdî, Fatimî Devleti’ni kurarken Karmatî daîlerden de istifade etmiştir. Ancak onlar da daha sonra aralarında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden Ubeydullah’a ters düşmüşlerdi.³⁵³

³⁴⁸ Kastilya olarak da bilinen Kastiliye Şehri, İspanya’nın orta kesiminde yer alan tarihî bir bölgedir. Kastilya adı, İspanyolca “çok sayıda kale” anlamına gelen castillosun çoğulu olarak castilla şeklinde ifade edilmektedir. Söz konusu bu kaleler, Endülüüs Emevî Devleti tarafından Arap akınlarına karşı koyabilmek için sınır bölgesinde inşa edilen kalelerdir. Daha fazla ayrıntı için bkz. Thomas B. Irwing, “Kastilya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 1, 2.

³⁴⁹ Sicilmâse, Fas’ın güney bölgesinde yer alan tarihî bir şehirdir. Şehir, Fatimî hükümdarları tarafından kontrol altına alınmaya çalışılmışsa da, sonunda Midrarî Emirlerinin bölgedeki otoritesini kabul ederek Midrarî ailesinden vali atamaya mecbur kalmıştı. Bölge aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi idi. Bkz. İsmail Ceran, “Sicilmâse”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 136-138.

³⁵⁰ Öz, “Ubeydullah el-Mehdî”, 42: 24.

³⁵¹ İbnü’l-Esir, *el-Kamil fi’t-tarih*, 6: 597, 598; Öz, “Ubeydullah el-Mehdî”, 42: 24.

³⁵² İbnü’l-Esir, *el-Kamil fi’t-tarih* 6: 598, 599; Öz, “Ubeydullah el-Mehdî”, 42: 24.

³⁵³ Çağatay, Çubukçu, *İslam Mezhepler Tarihi*, 83; Tâmir, ‘*Ubeydullah el-Mehdî*, 34, 35.

Bu arada Fatimî hilafetine muhalif olanlar, şiddetle cezalandırılmıştı. Bu nedenden dolayı 4000 kişinin öldürüldüğünden bahsedilmektedir.³⁵⁴

Ubeydullah el-Mehdî, kendi seçtiği adamlarını muhtelif bölgelere vali olarak atamıştı. Ayrıca Ebû Abdullah eş-Şîi'ye de bazı görevler vermişti. Bu arada gerek hilafet merkezinde ve gerekse civar bölgelerde hâkimiyeti sağlayan Ebû Abdullah eş-Şîi'nin başarıları, Ubeydullah'ı endişelendirmeye başlamıştı. Bir müddet sonra görevlerinden azledilen veya uzaklaştırılan Ebû Abdullah eş-Şîi'nin kardeşi Ebû'l-Abbas zaten elde edilen Kuzey Afrika hâkimiyetinin Ubeydullah'a verilmesinden rahatsız olmuştu ve bunu da kardeşi Ebû Abdullah eş-Şîi'ye zaman zaman hatırlatıyordu. Nihayet Ebû Abdullah eş-Şîi de buna kani olunca kendilerine tabi olanlarla beraber gizlice toplantı yapmaya başladılar. Ubeydullah'ın Mehdi olduğundan şüphe duyan bir adam, halife Ubeydullah'ın huzuruna çıkıp da Mehdi olduğuna dair bir alamet göstermesini isteyince Ubeydullah tarafından derhal öldürülmüştü. Bu gidişattan endişe duyan Ebû Abdullah eş-Şîi ve beraberindekiler, Ubeydullah'ın öldürülmesi gerektiğine karar vermişlerdi.³⁵⁵

Bu toplantılardan haberdar olan Ubeydullah, nihayet Ebû Abdullah eş-Şîi ve taraftarlarını öldürtmüş ve Ebû Abdullah eş-Şîi'nin cenaze namazını bizzat kendisi kıldırmıştı. Bu kimselerin öldürülmelerinden sonra birtakım isyan hareketleri ortaya çıkmışsa da bunlar Ubeydullah'ın hem kendi çabaları hem de oğlu Ebû'l-Kâsım'ın komutasındaki ordu sayesinde başarıyla bastırılmıştı.³⁵⁶

Ubeydullah el-Mehdî, Rakkâde şehrine geldiğinden itibaren hilafeti boyunca doğuda Abbasîler, Endülüs'te Emevîler, Sicilya ve Calabria'da ise Bizanslılarla mücadele etmiş ve devletini genişletmeyi hedeflemişti. Ubeydullah el-Mehdî, hem İsmâilî davetin merkezi olması düşüncesi hem de korunaklı bir kale olması gayesi ile ülkenin başkenti de yapılan Mehdiye şehrini kurmuştu. Ubeydullah el-Mehdî, h. 322 tarihinde bu şehirde ölmüş ve yerine "Kâim Biemrillah" lakabıyla oğlu Ebû'l-Kâsım geçmişti.³⁵⁷ Fatimî Devleti'nin ikinci halifesi olan Ebû'l-Kâsım, tedbir amaçlı olarak babasının ölüm haberini bir yıl gizledikten sonra açıklamıştı. Ubeydullah el-Mehdî,

³⁵⁴ Öz, "Ubeydullah el-Mehdî", 42: 24

³⁵⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 6: 599, 600; Öz, "Ubeydullah el-Mehdî", 42: 24.

³⁵⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih* 6: 600, 601; Öz, "Ubeydullah el-Mehdî", 42: 24.

³⁵⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 7: 21; Öz, "Ubeydullah el-Mehdî", 42: 25.

Rakkāde’ye geldiği vakitten ölünceye kadar geçen sürede takriben 24 sene boyunca devletin halifesi olarak hüküm sürmüştü.³⁵⁸

Sonuç olarak Ubeydullah el-Mehdî, Kuzey Afrika’da ilk defa Şîh hareketinin bir hâkimiyet alanı sağladığı Fatımî Devleti’ni kurdu ve kendini bu devletin hükümdarı olarak beklenen “el-Mehdîyyû’l-Muntazar” olduğunu ilân etmişti.

Ubeydullah’ın kendini Mehdî olarak ilân etmesi, İsmâiliyye fırkası için bir dönüm noktası mesabesindeydi. Zira bir buçuk asırlık gizlilik (setr) dönemi sona ermiş ve ilk zâhir İmam aynı zamanda bazıları için Mehdî beklentisini karşılamış görünmekteydi.³⁵⁹

---

³⁵⁸ İbnü’l-Esir, *el-Kamil fi’t-tarih*, 7: 21.

³⁵⁹ Öz, “Ubeydullah el-Mehdî”, 42: 24.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHDİLİK İNANCININ GÜNÜMÜZ TÜRKİYESİNDE ANLAŞILMA BİÇİMLERİ

Mehdilik anlayışının, temel olarak hadis rivayetlerine dayandığı bilinmektedir. Birtakım fırkaların, kendilerine özgü olarak benimsemiş oldukları Mehdilik düşüncesini Kur'an-ı Kerim'e dayandırdıkları biliniyorsa da bu anlayışın genel bir kabul olmadığı aşikârdır.

İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan, beraberinde iktidar mücadelesi getiren ve bu düşünceyi benimsemiş şahıs veya şahısların ölümü ile sonuçlanan Mehdilik düşüncesi hareketi, günümüze gelinceye dek çeşitli evrelerden geçmiş ve belli dönemlerde birtakım insanların bu iddia ile öne çıkması ile toplumun toplumsal ve sosyal gündemlerinde yerini bulmuştur.

Ancak günümüz dünyasında bu anlayış ekseninde ortaya çıkan iki ayrı görüntüden bahsedilebilir. Bazı çevreler, Mehdilik düşüncesinin İslam dininin özünden olmadığı, Kur'an-ı Kerim'e dayanmadığı ve temellendiği hadislerin de zayıflığından hareketle bir iman meselesi olamayacağı ve Müslümanlar arasında kabul görmemesi gereken bir anlayış olduğunu düşünmektedir. Buna paralel olarak özellikle gelenekçiler olarak nitelendirilen bazı kesimler ise, bu inancın bir iman esasının kesinliği kadar olmasa da en azından Hz. İsa'nın nüzülü mesabesinde kabul edilmesi ve Mehdiliğin dayanağını hadislerin oluşturması sebebiyle inkâr edilmemesi gerektiğini söylemektedirler.

Bu üçüncü bölümde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde Mehdiliği kabul eden gruplar ile kabul etmeyen şahıs veya kesimleri ve bunların konu hakkındaki yorumlarını ele almaya çalışacağız. Ayrıca Cumhuriyet tarihinden sonra ön plana çıkan ve belli görüşlerin veya anlayışların temsilcisi olarak kabul edilebilecek bazı İslam âlimlerinin de bu husustaki düşünce ve kanaatlerine yer vereceğiz. Bu bölümde günümüz dünyasında Mehdilik iddiasında bulunan şahıslara konumuz sınırları dışında kalacağından dolayı yer vermeyeceğiz.³⁶⁰ Ayrıca ülkemizde “terör örgütü” olarak kabul edilen gruplar ile “şarlatan” olduğu hususunda milletimizin şüphe duymadığı kimselerin de inanç ve görüşlerine yer verilmeyecektir.

³⁶⁰ Günümüzde internet aracılığı ile kimlerin kendini Mehdî ilân ettiği bilgisine kolaylıkla ulaşılabilmektedir.

3.1. MUHTELİF ŞAHSİYETLERİN MEHDİLİK ANLAYIŞLARI

3.1.1. Said Nursî'ye Göre Mehdilik

Said Nursî Bediüzzaman, Risale-i Nur isimli külliyyatında Mehdilik anlayışı hakkında birtakım hususlara değinmiş, bu inancı Ehl-i Sünnet'in benimsediği şekilde değerlendirmeye çalışmış, bu konu ile ilgili olarak kendi kanaatini ve meseleye nasıl baktığını eserlerinde okuyucularına açıklamaya çalışmıştır.

Burada Said Nursî'nin Mehdilik anlayışını bütün yönleri ile ele almayacağız. Sadece bu konu hakkında ortaya attığı ve Mehdilik anlayışına yeni bir yorum getirdiğini düşündüğümüz hususlara işaret etmeye çalışacağız.

Said Nursî, hadislerde varid olan Hz. İsa'nın (a.s) nüzulü ve Deccal'i öldüreceği hususunu inkâr edenlere reddiye mahiyetinde şöyle demektedir;³⁶¹

“Âhir zamanda dinsizliğin iki cereyanı kuvvet bulacaktır. Birincisi, nifak perdesi altında risalet-i Ahmediye'yi (a.s) inkâr edecek Süfyan şahsiyetinde bir kimse, münafıkların başına geçecek, İslamiyet'i tahrip etmeye çalışacaktır. Bu şahsa karşı ehl-i velayet ve ehl-i kemalin başına geçecek Ehl-i Beyt'ten Muhammed Mehdi adında bir zat, Süfyan'ın şahs-i manevisi olan bu münafık cereyanları öldürüp dağıtacaktır.

İkincisi ise, tabiiyyun ve maddiyyun (materyalist) felsefesinden tevellüd eden Nemrut mesabesinde bir cereyan, gittikçe âhir zamanda felsefe-i maddiye vasıtasıyla yayılarak kuvvet bulup, ulûhiyeti inkâr edecek bir dereceye gelir. Allah'ı inkâr eden o cereyanın fertleri, birer Nemrut hükmünde nefislerine birer rububiyet verir. Bunların başına geçen en büyükleri, müthiş harikalara mazhar olan Deccal ise, daha ileri gidip, cebbarane surî hükümetini bir nevi rububiyet tasavvur edip ulûhiyetini ilân eder.

İşte böyle bir sırada o cereyan pek kuvvetli görüldüğü bir zamanda, Hz. İsa'nın (a.s) şahsiyet-i maneviyesinden ibaret olan hakiki İsevîlik dini, ilahî rahmetin semasından inerek ortaya çıkacak, mevcut Hristiyanlık dini o hakikate karşı tasaffî

---

³⁶¹ Said Nursî'nin sözü ihtisar edilerek alınmıştır.

edecek (saflaşacak), hurafe ve tahrifattan sıyrılarak İslam hakikatleri ile birleşecek. Manen Hristiyanlık bir nevi İslamiyet'e dđnüşecektir."³⁶²

Said Nursî, Mehdî ve Süfyan gibi şahsiyetlerin tayin edilmesi veya ilk dönemde bazı Müslümanların sandığı gibi önceden gelip geçtiği meselesine değinmiş ve kıyametin vaktinin bilinmemesi gibi ilahi hikmetin gereği olarak bu hususlar için de bir vaktin tayin edilmediğine işaret etmektedir.³⁶³

Said Nursî, burada Mehdî anlayışına farklı bir yorum getirmekte ve Mehdî'nin tek bir şahıs olmasının genel bir yarar sağlayamayacağını şöyle ifade etmektedir;

"Her zaman ve her asır, kuvve-i maneviyenin takviyesine medar olacak ve yeisten kurtaracak "Mehdî" manasına muhtaçtır. Bu anlamda, her asrın bir hissesi bulunmaktadır. Eğer tayin edilseydi, maslahat-ı irşad-ı umumî zayı olurdu."³⁶⁴

Bu bağlamda Said Nursî, Mehdî kavramına yeni bir anlam yükleyerek "Mehdî" ile "Müceddid" kavramları arasında bir bağ kurmuştur. Böylece her dönemde dinî ve siyasî yozlaşmalar karşısında insanları irşad eden ve doğruya sevkeden bir çeşit Mehdîlerin olduğunu düşünmüş ve Mehdî hakkındaki rivayetleri de bu şekilde izah etmeye çalışmıştır.³⁶⁵

Muhtelif dönemlerde Ehl-i Beyt'ten bir takım şahsiyetlerin siyaset ve din alanında üstlendikleri vazifelerini hakkıyla icra ettiklerine vurgu yapan Said Nursî, bunları "Bir nevi Mehdî" olarak nitelemekte; "Büyük Mehdî" adını verdiği âhir zamanda gelecek olan Mehdî'nin ise, İslam şeriatını ve Sünnet-i Nebeviyye'yi ihya ve ilân edeceğinden bahsetmektedir.³⁶⁶ Dolayısıyla âhir zaman Mehdî'sini "Büyük Mehdî" olarak niteleyen Said Nursî, diğerlerini "Küçük Mehdî, bir nevi Mehdî" şeklinde vasıflandırmıştır.³⁶⁷

Said Nursî, âhir zaman Mehdîsine atfedilen insanüstü özelliklerin doğruluk payının olup olmadığına Mektubât adlı eserinde temas etmiş ve işin hakikatini şöyle izah etmeye çalışmıştır:

---

³⁶² Said Nursî Bediüzzaman, *Mektubat*, "On Beşinci Mektup", (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001), 59, 60.

³⁶³ Said Nursî Bediüzzaman, *Sözler*, "Yirmi Dördüncü Söz", (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001), 310.

³⁶⁴ Bediüzzaman, *Sözler*, "Yirmi Dördüncü Söz", 310.

³⁶⁵ Derya Yörük Kesik, *Said Nursî'nin Risalelerinde Mehdilik Telâkkisi*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 76, 77.

³⁶⁶ Said Nursî Bediüzzaman, *Şualar*, "Beşinci Şua", 7. bs. (İstanbul: RNK Neşriyat, 2012), 592.

³⁶⁷ Kesik, *Said Nursî'nin Risalelerinde Mehdilik Telâkkisi*, 78.

“Cenab-ı Hak, kemâl-i rahmetinden, şeriat-ı İslâmiyenin ebediyetine bir eser-i himayet olarak, her bir fesad-ı ümmet zamanında bir muslih veya bir müceddit veya bir halife-i zîşan veya bir kutb-u âzam veya bir mürşid-i ekmel veyahut bir nevi mehdî hükmünde mübarek zatlari göndermiş, fesadı izale edip milleti ıslah etmiş, din-i Ahmedîyi (a.s.) muhafaza etmiş. Madem âdeti öyle cereyan ediyor, âhir zamanın en büyük fesadı zamanında, elbette en büyük bir müçtehid, hem en büyük bir müceddit, hem hâkim, hem mehdî, hem mürşid, hem kutb-u âzam olarak bir zât-ı nuranîyi gönderecek ve o zât da ehl-i beyt-i Nebevîden olacaktır. Cenâb-ı Hak bir dakika zarfında beyne’s-semâ ve’l-arz âlemini bulutlarla doldurup boşalttığı gibi, bir saniyede denizin fırtınalarını teskin eder. Ve bahar içinde bir saatte yaz mevsiminin numunesini ve yazda bir saatte kış fırtınasını icad eden Kâdir-i Zülcelâl, Mehdî ile de âlem-i İslam’ın zulûmatını dağıtabilir ve vaad etmiştir; vaadini elbette yapacaktır”.³⁶⁸

İzahlarının devamında Ehl-i Beyt ve bu soydan gelen mübarek zatlardan bahseden Said Nursî, Ehl-i Beyt soyundan gelecek Mehdî hakkında şu ifadelere yer vermektedir.³⁶⁹

“İşte o pek kesretli o muktedir ordu, Âl-i Muhammed’dir (a.s) ve Hazreti Mehdî’nin en has ordusudur.

Eski zamandan beri bütün ehl-i hakikatın fırkaları başında onlar ve ehl-i kemalin namdar reisleri yine onlardır.

Elbette o kuvve-i azimedeki bir hamiyet-i âliye feveran edecek ve Hazreti Mehdî başına geçip, tarîk-ı hak ve hakikata sevkedecek.

Böyle olmak ve böyle olmasını; bu kıştan sonra baharın gelmesi gibi, âdetullahtan ve rahmet-i İlahiyeden bekleriz ve beklemekte haklıyız.”³⁷⁰

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Said Nursî, Mehdî’nin insanüstü niteliklere sahip olduğu anlayışını kabul etmemektedir. Dolayısıyla Nursî’ye göre büyük bir müceddit ve aynı zamanda diğerleri gibi normal bir insan olan Mehdî, vazifesini icra ederken, yanında nuranî cemiyetler bulunacak, hizmetlerini Allah’ın tabiata ve sosyal hayata koyduğu kanunlar çerçevesinde yapacaktır. Said Nursî, Mehdî’nin ordusunu

³⁶⁸ Bediüzzaman, “Yirmi Dokuzuncu Mektup”, *Mektubat*, 425.

³⁶⁹ Konu bağlamından çıkmamak için ara cümleler atlanmıştır.

³⁷⁰ Bediüzzaman, “Yirmi Dokuzuncu Mektup”, *Mektubat*, 426.

da maddî bir ordudan ziyade ilim ve irfan ile mücehhez bir topluluk şeklinde tahayyül etmektedir.³⁷¹

Said Nursî'nin Mehdî hakkında farklı bir anlayışı daha vardır ki o da, Mehdî'yi dört mezhep imamlarından üstün tutmasıdır.³⁷²

Said Nursî, “Büyük Mehdî” diye nitelendirdiği âhir zaman Mehdîsinin icra edeceği bazı hizmet ve vazifeleri beyan ederken şöyle demektedir;

“Büyük Mehdî'nin çok vazifeleri var. Ve siyaset âleminde, diyanet âleminde, saltanat âleminde, cihad âlemindeki çok dâirelerde icraatları olduğu gibi...”³⁷³

Said Nursî, âhir zaman Mehdîsinin üç büyük vazifesinin olduğunu söylemekte ve bunların en önemlisi diye nitelediği insanların imanının kurtulması hususuna vurgu yapmaktadır. Said Nursî'ye göre Mehdî'nin en büyük vazifesi, siyaset meselesi değil, iman meselesi ile alakalıdır. Bu hususla alakalı şöyle demektedir:

“Çok defa mektuplarımda işaret ettiğim gibi, Mehdî-i Âl-i Resulün temsil ettiği kudsî cemaatinin şahs-ı manevîsinin üç vazifesi var. Eğer çabuk kıyamet kopmazsa ve beşer bütün bütün yoldan çıkmazsa, o vazifeleri onun cemiyeti ve seyyidler cemaati yapacağını rahmet-i ilâhiyeden bekliyoruz. Ve onun üç büyük vazifesi olacak. Birincisi: fen ve felsefenin tasallutuyla ve maddiyyun ve tabiiyyun tâunu, beşer içine intişar etmesiyle, her şeyden evvel felsefeyi ve maddiyyun fikrini tam susturacak bir tarzda imanı kurtarmaktır.”³⁷⁴

“Ümmetin beklediği, âhir zamanda gelecek zâtın üç vazifesinden en mühimmi ve en büyüğü ve en kıymetli olan iman-ı tahkikîyi neşir ve ehl-i imanı dalâletten kurtarmak...”³⁷⁵

“Birinci vazife, o iki vazifeden üç-dört derece daha ziyade kıymetlidir. Fakat o ikinci, üçüncü vazifeler pek parlak ve çok geniş bir dairede ve şaşaalı bir tarzda olduğundan, umumun ve avâmın nazarında daha ehemmiyetli görünüyorlar.”³⁷⁶

³⁷¹ Kesik, *Said Nursî'nin Risalelerinde Mehdilik Telâkkisi*, 83.

³⁷² Bediüzzaman, “*Mektubat*, Yirmi Dokuzuncu Mektup”, 280.

³⁷³ Bediüzzaman, *Şualar*, “Beşinci Şua”, 592.

³⁷⁴ Said Nursî Bediüzzaman, *Emirdağ Lâhikası-I*, (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1997), 1: 231.

³⁷⁵ Said Nursî Bediüzzaman, *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*, (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1997), 11.

³⁷⁶ Bediüzzaman, *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*, 11.

Mehdî'nin ikinci vazifesinden bahsederken, onun hayatın siyâsî ve sosyal yönlerini ihmal etmeyeceği ve toplumun maddî ve manevî çeşitli ihtiyaçlarının yine kendisinin icraatları ile karşılanacağına vurgu yapan Said Nursî, bu hususla ilgili şöyle demektedir:

“Mehdî'nin ikinci vazifesi: Hilâfet-i Muhammediye (a.s.) ünvanıyla şeâir-i İslâmiyeyi ihyâ etmektir. Âlem-i İslâmın vahdetini nokta-i istinad edip beşeriyeti maddî ve mânevî tehlikelerden ve gazab-ı ilâhîden kurtarmaktır. Bu vazifenin, nokta-i istinadı ve hâdimleri, milyonlarca efradı bulunan ordular lazımdır.”³⁷⁷

“O zâtın ikinci vazifesi, şeriatı icrâ ve tatbik etmektir. Birinci vazife, maddî kuvvetle değil, belki kuvvetli itikad ve ihlâs ve sadakatle olduğu halde, bu ikinci vazife gayet büyük maddî bir kuvvet ve hâkimiyet lâzım ki, o ikinci vazife tatbik edilebilsin.”³⁷⁸

Said Nursî, Müslümanların birliğinin sağlanacağı ve şeriatın tesisi namında Mehdî'nin üçüncü vazifesi hakkında ise şöyle demektedir;

“Mehdî'nin üçüncü vazifesi: İnkılâbât-ı zamaniye ile çok ahkâm-ı Kur'âniyenin zedelenmesiyle ve şeriat-ı Muhammediyenin (a.s) kanunları bir derece tâtilâ uğramasıyla, o zât, bütün ehl-i imanın manevî yardımlarıyla ve ittihad-ı İslâmın muavenetiyle ve bütün ulema ve evliyanın ve bilhassa Âl-i Beytin neslinden her asırda kuvvetli ve kesretli bulunan milyonlar fedakâr seyyidlerin iltihaklarıyla o vazife-i uzmâyı yapmaya çalışır.”³⁷⁹

“O zâtın üçüncü vazifesi, hilafet-i İslâmiyeyi ittihad-ı İslâma bina ederek İsevî ruhânileriyle ittifak edip din-i İslâma hizmet etmektir. Bu vazife, pek büyük bir saltanat ve kuvvet ve milyonlar fedakârlarla tatbik edilebilir.”³⁸⁰

Gerek kendi döneminde olsun gerekse günümüzde olsun Said Nursî'nin Mehdî olduğu düşünülmüş ve kendisine bu hususla ilgili soru sorulmuştur. Said Nursî'nin Mehdilik anlayışı ile ilgili aktardığımız hususları, kendisine sorulan soruya verdiği cevapla bitirelim:

Mahkemelerde kendisine yöneltilen “Mehdiliğini ilân etse bütün talebeleri kabul eder” şeklindeki ithamlara şu şekilde cevap vermiştir:

³⁷⁷ Bediüzzaman, *Emirdağ Lâhikası-I*, 1: 231.

³⁷⁸ Bediüzzaman, *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*, 11.

³⁷⁹ Bediüzzaman, *Emirdağ Lâhikası-I*, 1: 232.

³⁸⁰ Bediüzzaman, *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*, 11.

“Ben kendimi seyyid bilemiyorum. Bu zamanda nesiller bilinmiyor. Hâlbuki âhir zamanın o büyük şahsı, Âl-i beytten olacaktır. Gerçi mânen ben Hazreti Ali'nin (r.a.) bir veled-i mânevîsi hükmünde ondan hakikat dersini aldım ve Âl-i Muhammed (a.s.) bir mânâda hakikî Nur şakirtlerine şâmil olmasından, ben de Âl-i Beytten sayılabilirim. Fakat bu zaman şahs-ı mânevî zamanı olmasından ve Nurun mesleğinde hiçbir cihette benlik, şahsiyet, şahsî makamları arzu etmek, şan ve şeref kazanmak olmaz ve sırrı ihlâsa tam muhalif olmasından, Cenab-ı Hakka hadsiz şükür ediyorum ki, beni kendime beğendirmemesinden, ben öyle şahsî ve haddimden hadsiz derece fazla makamata gözümü dikmem. Ve Nurdaki ihlâsı bozmamak için, uhrevî makamat dahi bana verilse, bırakmaya kendimi mecbur biliyorum.”³⁸¹

Bu ifadeden, kendisinin Mehdî olduğu yönündeki iddiaları reddettiği veya kabul ettiği tam olarak anlaşılmış değildir. Fakat Said Nursî'nin ifadelerine bakıldığında Risale-i Nur'u sürekli öne çıkardığı ve tüm meseleye şahs-i manevî nazarıyla baktığı görülmektedir.

Günümüzde Said Nursî'nin Mehdî profiline uygun olduğunu düşünen kimseler, Üstadlarının bahsettiği “Mehdî'nin üç vazifesinin” onda toplandığını düşünmektedirler. Oysa ki Said Nursî, bu üç görevin yani İman-hayat ve Şeriat görevlerinin tek bir şahıs tarafından değil farklı şahıslar tarafından icra edileceğini açıklamaktadır. Risale-i Nur'un ise en önemli görevi olan İman meselesi görevini üstlendiğini ifade etmektedir. Zaten iman hizmeti yerine getirildiğinde hayat ve şeriat vazifeleri kendiliğinden gelecektir. İman hizmeti yerine getirilmeden, hayat ve şeriat için çalışmak boşunadır. Said Nursî'nin kendisi de, Mehdî'nin vazifelerini tamamlamaya onun şahs-ı mânevîsinin devam edeceğini söyler.³⁸²

3.1.2. Ethem Ruhi Fığlalı ve Mehdilik Düşüncesine Bakışı

Türkiye’de İslam Mezhepler tarihçisi olarak bilinen Ethem Ruhi Fığlalı, bu alanda en önde gelen isimlerden biridir. Fığlalı'nın mezhepler tarihi alanında farklı konularda birçok çalışması, bilimsel eser ve yayını bulunmaktadır. Fığlalı, tüm dönemlerde var olan Mehdî inancını “Günümüz İslam Mezhepleri” adlı kitabında konu olarak ele almakta ve bu anlayış hakkında kendi yorumlarına da ara ara yer

³⁸¹ Bediüzzaman, *Emirdağ Lâhikası-I*, 1: 232, 233.

³⁸² Kesik, *Said Nursî'nin Risalelerinde Mehdilik Telâkkisi*, 111, 112.

vermektedir. İslam Mezhepler tarihi alanında konu edindiğimiz Mehdilik inancının günümüzde nasıl anlaşıldığı meselesini ele alırken, günümüzün önde gelen Mezhepler tarihçilerinden Fığlalı'nın bu husustaki düşüncesine yer vermek, konunun etraflıca incelenmesi adına uygun düşecektir.

Fığlalı konuya giriş yaptığında, Mehdî'nin İslam kültüründe beklenen bir kurtarıcı olduğunu söylemektedir. Fığlalı, meselenin bir İslam inancı olmasından ziyade Müslüman toplumlarda var olan bir kültür olduğunu ve insanların bir süredir onu beklediğini söylemektedir. Fığlalı, "İslam kültürü" ifadesini sık sık kullanmakta ve Mehdiliğin İslam'ın özünden olmadığını vurgulamaya çalışmaktadır.³⁸³

Fığlalı, Avrupalı müsteşriklerin iddia ettiği gibi diğer dinlerde var olan kurtarıcı fikrinin Müslümanlar arasında da yayıldığını söylemektedir. Ancak müsteşriklerin iddia ettiği gibi Mehdiliğin, Mesihçiliğin İslam dünyasına bir yansıması düşüncesini doğru bulmamaktadır. Bir başka ifade ile Mesihçiliğin İslam dünyasındaki Mehdilik anlayışına paralel olarak denk düştüğü hususunu kabul etmemektedir. Fığlalı'ya göre İslam dışındaki dinlerde var olan "beklenen kurtarıcı" düşüncesi, İslam dünyasına "Mesih" ve "Mehdî" diye iki ayrı şahsiyet olarak geçmiş bulunmaktadır.³⁸⁴

Mehdilik fikrinin kökeni ve kaynağı ile ilgili birtakım görüş ve iddiaları aktaran Fığlalı, diğer dinlerde var olan "Ric'at" (yani ölen bir kimsenin daha sonra tekrar dünyaya dönmesi) inancının bazı ğulat (aşırı) zümreler arasında yayılması sonucunda, İslam kültürüne diğer dinlerden geçen Mehdiliğin bir dönem sonra bu ric'at inancı ile karıştığını söylemektedir. Buna göre insanlar arasında var olan Mehdilik inancı evrim geçirmiş ve yeni bir şahsın kurtarıcı olarak geleceği düşüncesinin yerini, ölen bir kimsenin bir daha yeryüzüne döneceği anlayışı almıştır. Bunlar kurtarıcı belledikleri kimselerin öldüğünü kabullenememiş ve birgün tekrar ortaya çıkarak mensuplarının bekledikleri kurtuluşu gerçekleştireceklerine inanmışlardır.³⁸⁵

Fığlalı, İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan üzücü ve acı olayların Müslümanları derinden etkilediğini, bu olaylar karşısında onların çaresiz

³⁸³ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 266.

³⁸⁴ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 266.

³⁸⁵ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 267, 268.

kaldığını ve bunun sonucu olarak güçlü bir kurtarıcı ihtiyacının kaçınılmaz olduğunu benimsediklerini aktararak, bu inancın oluşmasında ve Müslümanlar arasında yayılmasında toplumsal olayların da payının büyük olduğunu ifade etmektedir.³⁸⁶

Mehdî düşüncesine gerek Kur'an-ı Kerim'de ve gerekse Sahih-i Buharî ve Sahih-i Müslim'de yer verilmediğini söyleyen Fığlalı, ilk dönem kelim kitaplarında da bu konunun işlenmediğini ifade etmektedir. Ayrıca diğer hadis kitaplarındaki rivayetlerin birbiriyle çelişir olduğunu düşünen Fığlalı, buradan hareketle Mehdi fikrinin bir inanç meselesi olamayacağını vurgulamaya çalışmaktadır.³⁸⁷

İslam tarihçisi ve sosyolog İbn Haldun'un "Mehdî" hakkındaki hadisleri incelemesi ve bunun sonucunda vardığı sonuçtan bahseden ve İbn Haldun ile aynı düşünceye sahip olduğuna işaret eden Fığlalı, Mehdilik hakkındaki hadislerin sıhhatinin şaibeli olduğunu söylemekte; isim vermediği bazı âlimlerin de meseleye böyle baktığını ifade etmektedir. Ancak bunların halka tesir edemediklerinden söz etmektedir.³⁸⁸

Mehdî inancını bütün dinlerin ve insanlığın malzemesi olarak niteleyen Fığlalı, Emevîlerin Hz. Ali ve soyuna karşı uyguladıkları şiddet hareketlerini bahane eden ve halk nezdindeki "Ehl-i Beyt" sevgisini istismar eden bazı grupların dinî bir kalkan olarak siyasî emelleri uğruna bu inancı kullandıklarını söylemektedir. Özellikle "Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra filizlenen Mehdilik inancı" şeklindeki ifadesi de, Fığlalı'nın meseleye olan bakışını yansıtmaktadır.³⁸⁹

Mehdî hakkındaki haberlerin Yahudilik ve Hristiyanlıktan İslam'a giren kimseler tarafından rivayet edildiği iddialarına³⁹⁰ yer veren Fığlalı, Mehdiliğin Şîa'da bir inanç esası iken Ehl-i Sünnet kanadında usûl-i din'den olmadığını söylemektedir. Ancak buna rağmen günümüzde halen tüm canlılığı ve renkliliğiyle yaşatılan bu inancın, siyasî ve dünyevî amaçları olan kimseler, maceracı veya çaresiz zümreler tarafından ilgi duyulan bir konu olduğuna işaret etmektedir.³⁹¹

³⁸⁶ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 269, 270.

³⁸⁷ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 273.

³⁸⁸ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 275.

³⁸⁹ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 276, 277.

³⁹⁰ Ethem Ruhi Fığlalı, *Kādiyânîlik (Ahmediyye Mezhebi)*, 1. bs. (İzmir: İstiklâl Matbaası, 1986), 18.

³⁹¹ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 286.

Fığlalı'nın meseleye kesin ve net olarak bakışını, bir internet sitesinde yayınlanan söyleşisinde görmek mümkündür. Kendisi gibi Mezhepler tarihçisi olan Hasan Onat, Fığlalı ile yaptığı “Keşif Yolculuğu” adlı söyleşide Türkiye’de son zamanlarda toplumun gündeminde var olan “Mehdilik” ve “Mesihlik” hakkında ne düşündüğünü sorması üzerine Fığlalı şu cevabı vermiştir;

“Tarih boyunca, hemen hemen bütün dinler ve toplumlarda bir “kurtarıcı” bekleme inancı vardır. İşin ilginç yanı, bir hurafe olmasına rağmen bu inanış, kriz dönemlerinde, insanların siyasî, askerî, ekonomik veya sosyal açılardan çaresiz oldukları dönemlerde yoğunlaşır.

Mehdilik ve Mesihlik meselesi, kesinlikle bir iman konusu değildir. Çaresiz insanları avlamak için bir öksedir.”³⁹²

3.1.3. Hasan Onat ve Mehdilik Hakkındaki Düşüncesi

Türkiye’de İslam Mezhepleri tarihi alanında bir diğer önemli isim de Hasan Onat’tır. Mehdilik hakkında düzenlenmiş bir sempozyumda Hasan Onat, “Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?” başlığı altında bu konu ile alakalı genel bir değerlendirme yapmış ve meseleye olan bakışını da yansıtmıştır.³⁹³ Onun konu hakkındaki değerlendirmelerini özetleyerek ele almaya çalışalım.

Kur’an-ı Kerim’de Mehdilik hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Dolayısıyla Kur’an’da açık bir şekilde yer almayan bir konunun iman esası olarak kabul edilmesi hem Kur’an-ı Kerim’e aykırıdır hem de konu hakkında Müslümanların farklı görüş ve anlayışlara sahip olmalarına neden olur.³⁹⁴

Hangi kaynakta yer alırsa alsın, kimin tarafından söylendiği fark etmeksizin Kur’an-ı Kerim’de yer almayan her türlü bilgi beşeri bilgi kategorisinde yer aldığından dolayı her türlü tahlil ve eleştiriye açıktır. Buna rağmen Mehdilik

³⁹² Hasan Onat, “Prof. Dr. E. Ruhi Fığlalı ile Keşif Yolculuğu”, erişim: 21 Nisan 2019, <http://www.hasanonat.net/index.php/features/module-variations/102-prof-dr-e-ruhi-f-glal-ile-kesif-yolcugu-soeylesi-hasan-onat>.

³⁹³ Hasan Onat, “Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?”, *Uluslar Arası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*, ed. Mehmet Tıraşçı (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 637-652.

³⁹⁴ Onat, “Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?”, 638.

meselesinin iman esası olarak kabul edilmesi, eleştirel düşüncenin önünde büyük bir engel olmuştur.³⁹⁵

Meseleye Müslüman perspektifi ile bakıldığında, Mehdilik konusu ile alakalı her türlü görüş ve inancın nihayetinde bir yorum olduğu unutulmamalıdır. Ve her yorum saygı ile karşılanmalı ve bir yorum olarak ele alınmalıdır.³⁹⁶

Kurtarıcı beklentisi olanların arzuladıkları adalet ve esenliği Mehdî'den beklmeleri, aslında onların sorumluluktan kurtulma ve kaçma çabalarıdır. Oysaki Müslüman olarak sorumluluğumuz olan adaleti tesis edemeyişimiz, yaşanan acı ve sıkıntıların asıl sebebidir. Din ve hukukun temel ilkesi olan adalet ve hürriyetin olmadığı yerde İslam'dan söz etmek anlamsızdır.³⁹⁷

Sosyal bir varlık olması hasebiyle bir insanın benimsemiş olduğu kurtarıcı beklentisinin bireysel ve toplumsal boyutlarının olduğu unutulmamalıdır. İnsanoğlu zor ve sıkıntılı zamanlarında birtakım çare yolları arar. Ancak sorunların altından kalkamadığı zaman, bir de gelecek hakkında belirsizliğin eklenmesi ile beraber kişinin yardım beklentisi “Kurtarıcı beklentisine” dönüşür.³⁹⁸

Kurtarıcı beklentisi farklı tezahürler halinde neredeyse her toplumda var olmuş ve bir temsilci bulmuştur. Bu yüzden ister geçmişte olsun ister günümüzde olsun kurtarıcı beklentisinin din ile irtibatlanması ve böyle bir temellendirme yapılmaya çalışılması bizi yanıltmamalıdır. Zira Kurtarıcı bekleyenlerin beklentileri, bu kurtarıcının toplumdaki sorunlara çözümler bulmasıdır.³⁹⁹

Kurtarıcı konusu, dinî bir boyut özelliği taşımaktan ziyade siyasî güç ve iktidar elde etme arzusu ile ilgilidir. Mehdî beklentisinde olan her kesime göre bu Mehdî, ortaya çıktığı vakit din düşmanları ile savaşarak zafer kazanacak ve sahip olduğu iktidar ile yeryüzünü adalet ile dolduracaktır.⁴⁰⁰

Unutmamak gerekir ki, Mehdî beklentisi ile adalet arasında sağlıklı bir irtibatın olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Tanrısal yaratmanın, din ve bilimin temel ilkesi olan adaletin bir Mehdî'ye bağlanması adaletin doğasına aykırıdır. Zira tüm dünyada adaletin gerçekleşmesi için öncelikle bu ilkenin bireysel

³⁹⁵ Onat, “Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?”, 638.

³⁹⁶ Onat, “Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?”, 638.

³⁹⁷ Onat, “Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?”, 639.

³⁹⁸ Onat, “Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?”, 639.

³⁹⁹ Onat, “Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?”, 639.

⁴⁰⁰ Onat, “Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?”, 640.

anlamda var olması ve ortaya çıkması gerekir. Böylesi bir adalet sorumluluğuna sahip olmayan toplumları hiçbir şahsın adalet ile yönetemeyeceği bilinmelidir.⁴⁰¹

Adaletin gerçekleşeceğinden ümidini kesen toplumların kıyamet öncesinde Mehdî'yi son çare olarak görmelerini anlamak mümkündür. Zira Allah'ın mutlak adil olduğunu özellikle ahirette adaletin tecelli edeceğini bilen insanoğlu, ilahi adaletin dünya hayatında da gerçekleştiğini görmek ister. Ancak bu adaletin beşeri çabalar ile gerçekleşeceğine inanmak yerine ilahi bir müdahale ile olacağını kabul etmektedir.⁴⁰²

Mehdiliğin temelinde batınî zihniyetin yattığını söylemek mümkündür. Zira bu düşüncenin esasında 'Tanrı tarafından seçilmiş olma' fikri, Tanrı'dan özel bilgi olarak her şeyin görünmeyen, gizli yönünü, iç yüzünü (batın), sıradan insanların bilemeyeceği hususları, hakikati ve geleceği bilmek yatar.⁴⁰³

İslam, gizlisi saklısı olmayan şeffaf bir dindir. Akıldan ve eleştiriden uzak tutulması gereken herhangi bir şeyin İslamî olması düşünülemez. Kur'an, bilgi temelli bir imanı esas almaktadır. İmanın bilgi boyutu her zaman tartışmaya açık olmak durumundadır.⁴⁰⁴

Kur'an, kıyametin ansızın kopacağından ve onun dehşetinden söz etmesine rağmen, kıyamet alametleri adı altında Kur'an'la hiç bağdaşmayan bir birikim olduğu bilinmektedir.⁴⁰⁵

Kıyamet alametleri ile ilgili şu tespitler dikkat çekicidir; Hadislerde kıyamet alâmetlerinden sayılan Deccal'in çıkışı, Mehdî'nin zuhuru ve Hz. İsa'nın gökten inişine dair inançlar, Kur'an'la sabit olmadığı gibi mütevatir hadislerle de teyit edilmiş değildir. O halde bu inançlar, Selefîyye dışındaki Sünnîlerin de kabul ettiği bilgi değeri anlayışına göre İslâm akaidi açısından bağlayıcı değildir. Nüzul-i İsa'nın Hıristiyanlara ait bir inanç olduğu göz önüne alındığında Kur'an'la bağdaşmayan bu tür âhâd rivayetlerin tedvin döneminde Hıristiyanlardan İslâm akaidine intikal etmiş olabileceği ihtimali görülür.⁴⁰⁶

Tarih boyunca kurtarıcı beklentisinin niçin revaçta olduğu doğru şekilde tahlil edilirse, böylesi bir anlayışı yok saymak veya ona savaş açmak yerine onu anlamaya

⁴⁰¹ Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", 640.

⁴⁰² Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", 640.

⁴⁰³ Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", 641.

⁴⁰⁴ Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", 642.

⁴⁰⁵ Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", 646.

⁴⁰⁶ Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", 646.

çalışmanın daha doğru bir yaklaşım biçimi olduğu kolayca anlaşılabilir. Böylece kurtarıcı beklentisini istismar etmeye kalkışacakların verecekleri hasarlar azaltılabilir.⁴⁰⁷

Kur'an'da hakkında kesin bir ifade yer almayan Mehdiliğin bir iman meselesi olmadığı; inanmayanın dinden çıkmayacağı veya inananın daha iyi Müslüman olacağı anlamına gelmeyeceği hususunu açık yüreklilikle ifade etmeliyiz.⁴⁰⁸

İşin gerçeği Kur'an'ın kurucu ilkeleri esas alındığı takdirde Kur'an'ın kendisinin, Mehdî olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁰⁹

Mehdî düşüncesinin dindeki konumunu iyi tespit etmek için geleneğin dinle özdeşleştirilmemesi gerektiğinin kabul edilmesi gerekir. Böylece Mehdiliğin bir iman meselesi olmadığı anlaşılmalı olacaktır. Bu yüzden Mehdiliğin İslam'da yerinin olmadığı şeklindeki söylemi bırakarak, onun gelenekte var olduğunu vurgulamak daha yararlı olacaktır.⁴¹⁰

İslam öncesi dönemde de kullanılan Mehdî kavramı İslamiyet'le birlikte, muhtemelen Yahudilikten de etkilenerek dinî bir içerik kazanmıştır; Mesih kavramı da Mehdilikle irtibatlandırılarak kullanılmaya devam etmiştir.⁴¹¹

Hasan Onat'ın değerlendirmesini özetlediğimiz şu iki tespitiyle bitirelim:

Birincisi: Kur'an'da açık bir şekilde ifade edilmeyen birtakım görüş ve düşünceleri meşrulaştırmak için zorlama yoluyla ve aşırı yorumlayarak onlara Kur'an'da yer açmaya çalışmak, Kur'an'ın ruhuna aykırıdır.

İkincisi: Mehdî ve Mehdilikten bahseden hadislerin varlığını kabullenmekle beraber; bu sözlerin kesin olarak Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenemez. Ayrıca bu hadislere eleştirel çerçevede yaklaşılmasının, hadis inkârcılığı olarak nitelendirilmesine meşruiyet sağlamanın bir anlamı ve yararı da yoktur.⁴¹²

---

⁴⁰⁷ Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", 650.

⁴⁰⁸ Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", 650.

⁴⁰⁹ Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", 650.

⁴¹⁰ Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", 650.

⁴¹¹ Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", 652.

⁴¹² Onat, "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?", 647.

3.1.4. Halil Gönenç'in Mehdilik İnancı Hakkındaki Düşüncesi

Ülkemizde ilmi ve şahsiyeti ile tanınan ve saygı duyulan isimlerden biri de, Halil Gönenç'tir. Türkiye'de İslam inanç ve fıkında otorite olarak kabul edilen kimselerdendir diyebileceğimiz Halil Gönenç'in Mehdilik hakkında ne düşündüğünü burada beyan etmek önem arz etmektedir.

Halil Gönenç, toplumun gündeminde olan ve sürekli tartışma konusu olan Mehdilik inancını, bu konuda varid olan hadisler ve Ehl-i Sünnetin anlayışı bağlamında ele alarak şöyle değerlendirmektedir;

Tarih boyunca toplumda yaygın olan Mehdilik inancı doğru bir inançtır. Buharî ve Müslim'de Mehdilik hakkında herhangi bir hadis geçmemektedir. Ancak Ebu Davud, Tirmizî, İbn Mâce, el-Bezzâr, Hâkim ve Tâberanî gibi büyük muhaddisler bu konu hakkındaki hadisleri kitaplarına almışlardır. Bir kısmı sahih, bir kısmı hasen ve diğer bir kısmı da zayıf olan bu hadisler, Şevkanî gibi bazı âlimlere göre mütevatir derecesindedir. Yani bu inancın Hz. Peygamber'den (s.a.v) varid olması ve Onun sözü olduğu kesindir. İbn Haldun gibi bazı kimselerin bu hadislerin tümünün zayıflığı hakkındaki değerlendirmeleri doğru değildir.⁴¹³

Mehdî ile ilgili bazı hadisleri aktaran Gönenç, bunların ahad olduğunun altını çizmekte ancak umum Müslümanların inancı ve fakihlerin görüşünün Mehdî'nin sübutu için yeterli olduğunu söylemektedir.⁴¹⁴

Mehdî hakkındaki hadisler arasında görünürde bir çelişki olduğunu ve özellikle Mehdî'nin kimliğinin tespiti ile ilgili olarak bir tereddütün yaşandığını söyleyen Gönenç, bu çelişkilerin ortadan kaldırılma imkânının olduğuna dikkat çekmektedir. Yani tüm hadislerin tek bir kişiye hamledilmesi doğru olmaz. O halde farklı kimseleri gösteren Mehdî hadisleri "Mehdî sadece bir kişi değil, birkaç kişi olabilir" şeklinde yorumlanmalıdır.⁴¹⁵

Ancak âhir zaman Mehdî'si ise tek bir kişidir ve henüz gelmemiştir. Ne zaman geleceğini de sadece Allah bilir. Mehdî'nin kendisi dahi Mehdî olduğunu bilmeyecektir. Mehdî inancı ile ilgili bir diğer husus da, Mehdî'nin ne zaman zuhur edeceği yönünde bir kısım âlimlerin tahmin ve düşünceleridir. Mehdî için bir zaman

⁴¹³ Halil Gönenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1998), 1: 66, 67.

⁴¹⁴ Gönenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, 1: 68.

⁴¹⁵ Gönenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, 1: 68, 69.

tain etmek bir hatadır, zira Mehdî'nin çıkış tarihi hakkında herhangi bir nass yoktur. Mehdî'nin ne zaman ortaya çıkacağını sadece Allah bilir.⁴¹⁶

Bununla beraber belki sözlük anlamında ve “Büyük Mehdî” anlamı yüklemeyerek mesela Ömer b. Abdülaziz gibi şahsiyetler için “Mehdî” denilmesinde bir mahsur yoktur.⁴¹⁷

Ahad hadisler, kesin olarak Hz. Peygamber'in sözüdür, mütevatir derecesindedir ve onu inkâr eden kâfirdir şeklinde bir hüküm verilemez. Ancak Kur'an-ı Kerim ile çelişmediği durumda, şahsi düşünceye göre değil de akla ve nakle muhalif olmadığı takdirde ahad hadisi reddetmek anlamsızdır. Hatta Hz. Peygamber'in sözü olduğu kuvvetle muhtemel olan ahad hadisi bir delil olmaksızın inkâr eden kimse fasık olur.⁴¹⁸

Mehdî, dünyadan haberi olmayan, etrafına meczup birkaç kişiyi toplayan sarhoş, ayyaş ve şehvet düşkünü bir kimse değildir. Mehdî, zamanın şartlarına göre yetişmiş ve İslam'ın tüm hükümlerine sarılan mümin bir şahsiyet, cesur bir liderdir.⁴¹⁹

3.2. TÜRKİYE'DEKİ CEMAATLERİN MEHDİLİK ANLAYIŞLARI

3.2.1. İsmailağa Cemaati'nin Mehdilik Anlayışı

Türkiye'de Nakşibendi tarikatının İstanbul'daki önemli bir kolunu İsmailağa Dergâhı/Cemaati oluşturmaktadır. Bu dergâhın günümüzdeki temsilcisi, “Mahmut Efendi hazretleri” namı ile bilinen Mahmut Ustaosmanoğlu'dur. Bu cemaatin önde gelen isimlerinden bazı kimselerin Mehdilik konusu hakkındaki anlayışlarının ne olduğu ya da cemaatin yayın organlarında Mehdilik düşüncesinin nasıl anlaşıldığı hususunun hem merak uyandırdığı hem de ele alınması gerektiğini bildiğimiz için, “İsmailağa Cemaatinde Mehdilik anlayışı” başlığı altında bu konuya temas edeceğiz.

⁴¹⁶ Gönenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, 1: 69.

⁴¹⁷ Gönenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, 1: 69.

⁴¹⁸ Gönenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, 1: 69, 70.

⁴¹⁹ Gönenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, 1: 70.

İsmailağa cemaatinin resmî internet sitesi olan “ismailaga.org” adlı sitede, Ehl-i Beyt’in fazilet ve değerine dikkat çekilmiş, âhir zamanda çıkacağı haber verilen Mehdî’nin Ehl-i Beyt’ten olacağına vurgu yapılmıştır.⁴²⁰

Bu cemaatin yayın organı olarak bilinen “İhvanlar.net” isimli internet sitesinde yayınlanan “Mehdî ve Mehdî’nin gelişi” başlığı altında kaleme alınan yazıda cemaatin Mehdilik ile ilgili anlayışları hakkında birtakım çıkarımlar yapmak mümkündür. Bunlar şöyle sıralanabilir;

“Cemaat, Mehdî hakkında varid olan ve Ebu Davud, İbn Mâce, Hâkim ve Tâberanî’de geçen ‘Mehdî, benim neslimden ve (kızım) Fatıma’nın evlatlarından’ hadisinden hareketle hem Mehdî inancını benimsediklerini beyan etmekte hem de onun kimin soyundan geleceği ile alakalı birtakım iddialar ortaya atmaktadırlar. Buna göre Mehdî, Hz. Peygamber’in (a.s) neslinden, Hz. Fatma’nın evlatlarından ve Hz. Hüseyin’in torunlarından biri olacaktır.

Yine cemaate göre İslam’ın temel inançlarından biri olduğu üzere peygamberlik dönemi kapandığından dolayı artık gelmesi beklenen Mehdî, bir peygamber değildir. O, velayet makamına sahip bir kimsedir, yani bir velidir. Mehdî, Muhammed b. Abdullah adındaki bir veli olacaktır. Ancak onun makamı çok farklıdır. Zira Mehdî’nin makamı, kutuplardan ve müceddid evliyalarından üstün olacaktır.

Mehdî’nin nerede ortaya çıkacağı ihtilafli bir konu olmakla beraber en kuvvetli görüşe göre Mehdî, Mekke’de zuhur edecektir. O vakit bütün evliyalar da ona uyacaklardır. Ayrıca “Âshab-ı Kehf” denilen gençler de uykularından uyanarak mağaradan çıkacak ve Mehdî’nin yardımcıları olacaklardır.

Mehdî, zuhur ettiği zaman bütün Müslümanlar Mehdî’nin etrafında kenetlenerek birleşecekler ve tek bir devlet halinde yaşayacaklardır. Bu dönem, manevi bir atmosferin hissedildiği ve adeta Asr-ı Saadetin yaşandığı bir devir olacaktır.

Mehdî’nin ilim özelliğine dikkat çekilen yazıda, onun “Mutlak müçtehid” derecesinde olacağından hareketle kendine özgü içtihatlarının gerçekleşeceğine ve tek geçerli içtihat yetkisinin Mehdî’ye ait olacağına vurgu yapılmıştır.

---

⁴²⁰ İsmailağa Câmiası, “Hazreti Hasan”, erişim: 24 Nisan 2019. <https://www.ismailaga.org.tr/hazreti-hasan-radiyallahu-anh-efendimiz>.

Mehdî, belli bir zümrenin, cemaat veya tarikatın bir üyesi ve lideri olmayacaktır. Mehdî, kıyamete yakın bir zamanda, terör olaylarının arttığı bir dönemde ve din düşmanlarının egemen oldukları bir zamanda ortaya çıkarak tüm dünyaya egemen olacak ve İslam âleminin lideri olacaktır.

Tek bir devlet halinde olan Müslümanlar, Mehdî'nin öncülüğünde Siyonist güçler ile mücadele edecek ve Siyonizm belasını ortadan kaldırarak dünyada arzu edilen adalet, barış ve huzuru sağlayacaklardır. Mehdî devri, gökten yağmurların, yerden bereketin fişkırdığı, bolluk ve bereketin olduğu bir dönem olacaktır.”⁴²¹

Cemaatin önde gelen isimlerinden ve “Cübbeli Ahmet Hoca” diye tanınan Ahmet Mahmut Ünlü, kendi adını taşıyan internet sitesinde Mehdilik ile alakalı şu hususlara da temas etmektedir:

“Lafzen mütevatir hadislerin sayısının az olduğu ve hadislerin ekseriyetini oluşturan manen mütevatir hadislerin inançta bağlayıcı olduğundan bahseden Cübbeli Ahmet, manen mütevatir hadislerin ifade ettiği hususlardan birinin de Mehdî olduğunu, Mehdî ve Nüzul-ü İsa'nın iman mefhumuna girdiğini söylemektedir.”⁴²²

Cübbeli Ahmet Hoca, katıldığı bir televizyon programında Mehdilik hakkında farklı ve ilginç iddialar da ortaya atmıştır:

“Kıyamete yakın dönemde Şam bölgesi ve civarının önemi büyük olacaktır. Tüm dünya Ortadoğu'ya, Şam, Ürdün ve Filistin'e yüklendi. İsrail'in burada kurulması da manidardır.

Bölgenin önemi şudur ki, önümüzdeki günlerde Hz. Mehdî ortaya çıktığında sanıldığı gibi Mekke ve Medine'de değil, Şam ve Kudüs'te imam olacaktır. Mescid-i Aksa, Hz. Mehdî'nin imamlık yeridir.

Hz. Mehdî'nin yapacağı ilk fetihlerde de bölgenin önemi büyüktür. Şam, Mehdî'nin kuracağı İslam devletinin merkezi olacak ve İslamiyet, ağırlıklı olarak bu bölgede yerleşecektir.

---

⁴²¹ İhvanlar Net, “Mehdî ve Mehdînin Gelişi”, erişim: 25 Nisan 2019, <https://ihvanlar.net/2015/09/25/Mehdî-ve-Mehdînin-gelisi/>.

⁴²² Cübbeli Ahmet Hoca, “Mehdî ve İsa Aleyhisselam'ın Geleceğine İnanmak Müslüman Olmanın Şartı mıdır?”, erişim: 25 Nisan 2019, <https://www.cubbeliahmethoca.com.tr/tr/sohbetler/kisa-sohbetler/Mehdî-ve-isa-aleyhisselam-in-gelecigine-inanmak-musliman-olmanin-sarti-midir-46030>.

Hiz. İsa'nın (a.s) Şam'da "Beyaz minare" adını verdiği yere ineceğinden söz eden Cübbeli Ahmet Hoca, bu bölgede çok sayıda savaşların olacağını da iddia etmektedir."⁴²³

İsmailağa Dergâhı, Mehdî anlayışlarını hadis rivayetlerine dayandırmakta ve bu bağlamda hadislerden hareketle birtakım çıkarımlar yaparak âhir zaman Mehdîsinin bazı vazifelerine temas etmektedirler. Ayrıca tarikat anlayışının herhalde bir gereği olarak Mehdî'ye bir veli nazarı ile bakmaktadırlar. Tabi ki velinin kim ve nasıl olduğu gerçeğine göre geleceği beklenen ve Allah'ın dinini yücelteceği umulan Mehdî için böyle bir vasıflandırmanın yapılması doğal karşılanabilir.

Ortaya atılan bir diğer önemli iddia da Mehdî'nin zuhuru ile beraber "Âshab-ı Kehf" diye bilinen ve kaldıkları mağarada 309 sene uyuyan gençlerin bu dönemde Mehdî'nin destekçileri olacaktır.

Bu camianın Mehdî anlayışlarını farklı kılan bir diğer husus da Mehdî'nin bilinen aksine Mekke veya Medine'de değil de Şam ve Kudüs'te imam olacaktır.

Ümmetin lideri olacak olan Mehdî, başta Siyonistler olmak üzere tüm inkârcı güçlerle mücadele ederek İslam hâkimiyetini kuracak ve bereketli bir dönemin yaşanmasına vesile olacaktır.

3.2.2. Işıklılar Grubunun Öncüsü Hüseyin Hilmi Işıklı'nın Mehdilik Anlayışı

Türkiye'de Işıklılar diye bilinen grubun manevî lideri olarak kabul edilen Hüseyin Hilmi Işıklı (ö.2001), devrinin önemli simalarından Seyyid Abdulhâkim Arvasî'nin (ö.1943) müntesibi olarak hem üniversite tahsili olan hem de İslamî ilimlerle meşgul olmuş, aynı zamanda eczacı ve kimyager olan bir şahsiyettir. Hüseyin Hilmi Işıklı, 1956'da "Se'âdet-i Ebediyye" isminde ilmihal özelliğini taşıyan kitabını neşretmiştir. Bu kitap, daha sonra yapılan bazı eklemeler ile "Tam İlmihal Se'âdet-i Ebediyye" diye adlandırılmıştır.⁴²⁴ Hüseyin Hilmi Işıklı, bu kitabında Mehdilik konusuna da yer vermiştir. Mehdî hakkında farklı iddialar ortaya atmakta, birtakım hadisleri aktarmakta ancak neredeyse hiçbir kaynak göstermemektedir.

⁴²³ A Haber, "Cübbeli Ahmet Hoca: Şam İslam'ın Merkezi Olacak", erişim: 25 Nisan 2019, <https://www.ahaber.com.tr/din/2015/12/19/cubbeli-ahmet-hoca-sam-islam-in-merkezi-olacak>.

⁴²⁴ Hüseyin Hilmi Işıklı, "Hayatı", erişim: 26 Nisan 2019, <http://www.huseyinhilmiisik.com>.

Bugün Türkiye’de Işıkçılar diye bilinen grubun lideri olan Hüseyin Hilmi Işık’ın bu konudaki görüşlerine bu bölümde yer vereceğiz.

Hüseyin Hilmi Işık, “Tam İlmihal Se’âdet-i Ebediyye” adlı kitabında Mehdilik konusunu şöyle işlemektedir:

“Hadislerde haber verilen Kıyamet alametleri haktır ve doğrudur. Bunlardan biri de Hz. Mehdî’nin zuhur etmesidir.⁴²⁵

Ortaya çıkan yalancı Mehdîlere karşı Mehdî’nin sahip olduğu birtakım alametler vardır. Hâlbuki birçok hadis-i şeriflerde buyuruldu ki: Mehdî’nin başının hizasında bir bulut olacaktır. Buluttan bir melek: Bu Mehdîdir, sözünü dinleyiniz! diyecektir. Bir hadis-i şerifte buyuruldu ki, İsmi duydunuz kimselerden, yeryüzüne (yani, o zaman bilinen memleketlerin çoğuna) dört kişi mâlik oldu. Bunlardan ikisi mü’min, diğer ikisi de kâfir idi. Mü’min olan iki kişi, Zü’l-Kârneyn ile Süleyman (a.s) idi. Kâfir olan ikisi de, Nemrut ile Buhtunnasır idi. Beşinci olarak, yeryüzüne, benim evlâdımdan biri, yani Mehdî de mâlik olacaktır.⁴²⁶

Bir başka hadis-i şerifte buyuruldu ki; Kıyamet kopmadan önce, Allah Teâlâ, benim evlâdımdan birini yaratır ki, ismi benim ismim gibi, babasının ismi, benim babamın ismi gibi olur ve dünyayı adâletle doldurur. Ondan önce dünya zulümle dolu iken, onun zamanında adaletle ile dolar.⁴²⁷

Bir başka hadis-i şerifte şöyle buyrulmaktadır:

Ashab-ı Kehf, Hazreti Mehdî’nin yardımcıları olacaktır ve İsâ (a.s) bunun zamanında gökten inecektir. İsâ (a.s), Deccal ile savaşırken, Hazreti Mehdî, onunla beraber olacaktır. Bunun hükümdarlığı zamanında, her zamankinin aksine olarak ve hesapların tersine olarak, Ramazan-ı şerifin on dördüncü günü güneş tutulacaktır ve birinci gecesinde de ay tutulacaktır.⁴²⁸

Hüseyin Hilmi Işık, bu sayılanlardan başka Mehdî’nin daha birçok alameti olduğunu, buna rağmen birtakım insanların kendilerini Mehdî ilân etmelerini veya insanların bunlar hakkında öyle düşüncelerini cahillikle özdeşleştirmektedir.⁴²⁹

⁴²⁵ Hüseyin Hilmi Işık, *Tam İlmihal Se’âdet-i Ebediyye*, 130. bs. (İstanbul: Hakikat Kitabevi Yayını, 2014), 62.

⁴²⁶ Işık, *Tam İlmihal Se’âdet-i Ebediyye*, 62.

⁴²⁷ Işık, *Tam İlmihal Se’âdet-i Ebediyye*, 63.

⁴²⁸ Işık, *Tam İlmihal Se’âdet-i Ebediyye*, 63.

⁴²⁹ Işık, *Tam İlmihal Se’âdet-i Ebediyye*, 63.

İmam-ı Rabbanî, ikinci cildin altmış sekizinci mektubunda buyuruyor ki, Hadis-i şerifte, “Yeryüzünü küfür kaplamadıkça ve her yerde küfür ve kâfirlik yapılmadıkça, Hazreti Mehdî gelmez” buyuruldu. Bundan anlaşılıyor ki, Hazreti Mehdî çıkmadan evvel, küfür ve kâfirlik her tarafa yayılacak, İslam ve Müslümanlar garip olacaktır.⁴³⁰

Müellif, kendisine sorulan “Müceddid için böyle nasıl söylenebilir? Çünkü “Hazreti İsa (a.s) gökten inecek ve müceddid olacaktır. Hazreti Mehdî de, çıkacak ve müceddid olacaktır. Bunların, verecekleri feyzleri başkasından almaları düşünülebilir mi?” şeklindeki soruya şöyle karşılıkta bulunmuştur:

Cevâb: Feyz için vâsita olmak, yukarıda bildirdiğimiz iki yoldan yalnız ikincisindedir. Birinci yolda, yani (Kurb-i nübüvvet) denilen yolda, feyz ve hidâyet, vâsita ile gelmez. Bu yolda yükselen, arada vâsita ve perde olmadan vâsıl olur. Kendisine hiçbir kimse vâsita ve perde olmaksızın feyzlere ve bereketlere kavuşur. Vâsita olmak ve perde olmak, (Kurb-i vilâyet) denilen yoldadır. Bu iki yolu birbirine karıştırmamalıdır. Hazreti İsa “Alâ nebiyyinâ ve aleyhissalâtu vesselâm” ve Hazreti Mehdî “Aleyhirrıdvân”, nübüvvet yolu ile vâsıl olurlar. Şeyhayn, yani Hazreti Ebû Bekr ile Hazreti Ömer “Radıyallahü Teâlâ anhümâ” da, nübüvvet yolu ile kavuşmuşlardır. Resûlullah’ın “Aleyhi ve alâ âlihissalâtu vesselâm” himâyesi altındadırlar. Şanları çok yüksektir.⁴³¹

Başka bir yerde Mehdî hakkında şu ifadelere yer vermektedir;

Hazreti Mehdî, âhir zamanda dünyaya gelecektir. Adı, Muhammed, babasının adı Abdullah’tır. Rasulullah “Sallâllahu aleyhi ve sellem” efendimizin soyundan olacaktır. İsa aleyhisselâmla buluşacak, mezhepleri kaldıracak, yalnız onun mezhebi kalacak, her yeri alacak, her yerde adâlet olacak, Ashab-ı Kehf, uyanıp mağaradan çıkarak, Mehdî’nin askeri olacaktır. Bazı saf kimseler, büyük zan ettikleri kimselere Mehdî demektedir. Mehdî’nin alâmetlerini Rasulullah “Sallâllahu aleyhi ve sellem” efendimiz bildirmiştir. İbn Hacer-i Mekkî’nin (Alâmetü’l-Mehdî) kitabında ve Süyûtî’nin (Cüz’ün Minel Ehâdis ve’l-Âsârü’l-Vârideti fî Alâmeti’l-Mehdî) kitabında bunlardan iki yüze yakın alâmet yazılıdır. (el-Fütuhâtü’l-İslâmiyye), ikinci cüz, iki yüz doksan yedinci sahifesinde diyor ki, ‘Beklenen Mehdî, Hazreti Fatıma’nın soyundan olacaktır. Mekke’de zuhur edecektir. O zaman, Müslümanlar halifesiz

⁴³⁰ Işık, *Tam İlmihal Se’âdet-i Ebediyye*, 398.

⁴³¹ Işık, *Tam İlmihal Se’âdet-i Ebediyye*, 919, 920.

olacaktır. İstemediği hâlde, zorla halife yapılacaktır. Zuhur edeceği zaman ve yaşı ve ömrü kesin belli değildir.' Mehdî çıkacağı zaman yeryüzünde halife bulunmayacağı ve Mehdiliklerini ilân edenlerin Mehdî olmadıkları, buradan anlaşılmaktadır. İmam-ı Rabbânî hazretleri, birinci cildin iki yüz elli beşinci mektubunda, Mehdî'nin Medine'deki sapık din adamlarını öldüreceğini yazmaktadır.⁴³²

Hüseyin Hilmi Işık, aktardığı bilgiler ile ilgili bir kaynak göstermediği halde Mehdilik konusunda farklı ve bir o kadar da ilginç iddialara sahiptir. Beyan ettiğine göre semada bir bulut Mehdî'ye işaret edecek ve onu tayin edecektir. İnsanlara da ona uymasını söyleyecektir. Işık'ın bir diğer farklı iddiası, Mehdî'nin yeryüzünün tümüne hâkim olan kimselerden beşincisi olduğu yönündeki rivayettir. Işık'a göre uykularından uyanacak olan Âshab-ı Kehf de Mehdî'nin askerleri olacaktır.

3.2.3. Esad Coşan'ın Mehdilik Hakkındaki Düşüncesi

Günümüzde Türkiye'de varlığını sürdüren Tarikatlardan Nakşibendi Tarikatının büyük bir bölümü, tarikatın öncü isimlerinden ve büyüklerinden Hâlid el-Bağdâdî'nin⁴³³ (ö.1827) kurucusu olduğu Halidiyye koluna dayanmaktadır. Bugün İstanbul'da faaliyetlerini devam ettiren üç büyük dergâh, Halidiyye koluna uzanan silsileden gelmektedir. Bu üç dergâh, İskenderpaşa dergâhı, Erenköy dergâhı ve İsmailağa dergâhıdır. Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî'den sonra tarikatın şeyhi, Mehmet Zahit Kotku'dur (ö. 1980).⁴³⁴ İskenderpaşa dergâhının Mehmet Zahit Kotku'dan sonraki temsilcisi aynı zamanda damadı olan Mahmut Esad Coşan'dır (ö. 2001). Şeyhinin vefatından sonra irşat hizmetlerini yürüten Esad Coşan Efendi, çeşitli vakıf ve derneklerin oluşumunda etkili oldu.⁴³⁵ Coşan zamanında etkinliğini artıran bu dergâh, özellikle üniversite gençliği üzerinde etkili olmuştur.⁴³⁶

⁴³² Işık, *Tam İlmihal Se'âdet-i Ebediyye*, 1134.

⁴³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamid Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 283-285.

⁴³⁴ Mahmut Esad Coşan, "Kotku, Mehmet Zahit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26: 227, 228.

⁴³⁵ Mehmet Akkuş, "Coşan, Mahmut Esat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), ek-1: 269, 270.

⁴³⁶ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 3. bs. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 123, 124.

Hem âlim ve üniversite tahsilli bir kişiliği, hem de tasavvuf anlayışına sahip olması,⁴³⁷ Esad Efendi'nin güncel ve tartışmalı bir konu olan Mehdilik hakkındaki düşüncesinin ne olduğu hususunu irdelemek için yeterli bir sebeptir. O yüzden Mehdilik düşüncesi çerçevesinde görüşlerini aktarmayı gerekli görüyoruz.

Esad Coşan efendiye sorulan soru ve bunların cevaplarından teşekkül eden “Güncel Meseleler” adlı eserin bir bölümünde Esad Coşan efendinin Mehdilik hakkındaki düşüncelerine yer verilmektedir. Bu eserdeki cevaplarından hareketle onun Mehdilik anlayışına nasıl baktığını okuyabilmek mümkündür.

Esad Coşan Efendi, Mehdiliğin hadislere dayandığı gerçeğine vurgu yapmakta; bu düşüncenin Ehl-i Sünnete, Şîa'dan geldiği iddiasına karşı çıkmaktadır. Ona göre bu konudaki hadisler, Şîa'dan önce vardı ve Şîa'nın Mehdilik inancı ve bu inanç etrafında birtakım iddiaları, zaten bu hadislerin varlığından dolayı ortaya çıkmıştır.⁴³⁸

Esad Coşan, Ehl-i Sünnet'te var olan Mehdilik anlayışının, Şîa'da benimsenen inanç ile alakası olmadığını söylemekte; Şîa'daki Mehdilik düşüncesinin hem akla hem de nakle aykırı olduğuna işaret etmektedir.⁴³⁹

Esad efendi, Ehl-i Sünnet inancında var olduğu üzere, Mehdî'nin isminin “Muhammed”, babasının isminin de “Abdullah” olacağı ve Müslümanları birleştirerek yeryüzünde adalet ile hükmedeceği düşüncesini benimsemektedir.⁴⁴⁰

Esad efendi, Mehdî'nin kıyamet alametlerinden bir tanesi olduğunu, Mehdî kesin olarak ortaya çıktığı vakit ona tabi olunması gerektiğini söylemektedir. Ancak Mehdî'yi bekleyip birtakım sorumlulukları bırakmanın veya Mehdî'nin kim olduğu ve şu an hayatta olup olmadığı, Mehdî'nin çıkacağı tarihi belirlemek gibi hususların peşine düşmenin yanlış olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴¹

Esad Coşan, bazı kimseler tarafından “Ben Mehdî'yim” diye ortaya çıkmanın hiçbir şekilde doğru olmadığı ve Ehl-i Sünnet anlayışına ters olduğundan bahsetmekte; Mehdî'nin zuhuruna kadar kendisinin bile bunu bilmeyeceğini söylemekte ve Mekke'de kendisine insanların biat etmesi ile durumunun anlaşılacağından söz etmektedir. Yine bu mesele ile ilgili birtakım rüyalardan

⁴³⁷ Akkuş, “Coşan, Mahmut Esat”, ek-1: 269, 270.

⁴³⁸ M. Esad Coşan, *Güncel Meseleler*, haz. Metin Erkaya, (Sincan: 1995), 2: 602.

⁴³⁹ Coşan, *Güncel Meseleler*, 2: 602, 603.

⁴⁴⁰ Coşan, *Güncel Meseleler*, 2: 603.

⁴⁴¹ Coşan, *Güncel Meseleler*, 2: 604-607

bahsetmekte ancak bunların hiçbir şekilde delil olabilme özelliği taşımayacağını söylemektedir.⁴⁴²

Esad Coşan Efendi'nin bu açıklamalarına baktığımızda onun Ehl-i Sünnetin çoğunluğunun benimsemiş olduğu şekilde Mehdilik anlayışını kabul ettiğini ve Müslümanın asıl görevinin Mehdî'yi beklemek değil, kendi sorumluluğunu bilip ona göre hareket etmesi gerektiğini düşündüğünü görmekteyiz. Esad efendi, konuya delil olan hadisleri inkâr etmek yerine bu inancı bir kıyamet alameti olarak kabul etmektedir. Denilebilir ki, onun bu konudaki düşüncesi, kendisinin mutedil bir çizgiyi benimsediğini göstermektedir.

3.2.4. Süleymanlılara Göre Mehdilik İnancı

Türkiye'deki bir diğer ıslahatçı oluşum, Süleyman Hilmi Tunahan'ın (ö. 1959) ilim ve irşat yolunu benimsemiş ve günümüze dek bunu devam ettirme amacını gütmüş olan talebelerinin oluşturmuş olduğu Süleymanlılar Cemaati'dir. Bu cemaatin benimsediği ve hizmet anlayışlarının dışı dönük yansıdığı fikir hareketi, mürşit olarak kabul ettikleri Süleyman Hilmi Tunahan'ın adına izafeten toplum içerisinde Süleymanlılık olarak bilinmektedir. Süleyman Hilmi Tunahan, bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Silistre'nin Razgrad kasabasına bağlı Ferhatlar Köyü'nde 1888 yılında dünyaya gelmiş, ilk ve orta tahsilini bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek Fatih ve Süleymaniye medreselerinde farklı alanlarda ihtisas yapmış ve 1920'de dersiâm⁴⁴³ ünvanını almıştır. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni bir rejime geçinceye dek medresede müderrislik yaptı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu dolayısıyla medreselerin kapatılması ve harf inkılabı ile beraber Süleyman Hilmi Efendi'nin eğitim ve irşat hizmeti sıkıntılı bir süreçten geçmeye başladı. Bu dönemde Süleyman Hilmi Efendi, bulabildiği öğrencilere fahri olarak ders okutmayı sürdürmeye çalışmıştır. Süleyman Hilmi Efendi, eğitmiş olduğu talebelerini Anadolu'nun farklı nahiyelerine göndererek oralarda Kur'an kursları açtırmıştır. 16 Eylül 1959 tarihinde vefat eden Süleyman Hilmi Efendi, tüm gayret ve mesaisini medrese usulüne göre talebe yetiştirmeye ve bunun organizasyonunu yapmaya

⁴⁴² Coşan, *Güncel Meseleler*, 2: 607, 608.

⁴⁴³ Osmanlı zamanında medreselerde talebelere, camilerde de halka açık ders verme yetkisine sahip müderrisler için bu unvan kullanılırdı.

adamıştır. 1980 askeri darbesi ile beraber Süleymancılar Cemaati de kendilerine ait Kur'an kurslarının kapatılması ve şahsî mallarına el konması gibi birtakım baskı ve hak kayıplarından paylarını almışlardır. Ancak Süleymancılar aleyhindeki hak ihlalleri, 1984'ten itibaren Turgut Özal'ın hem başbakan hem de cumhurbaşkanlığı yönetimi sürecinde fazlasıyla telafi edilmiştir. Günümüzde cemaatin faaliyetleri daha çok lise ve üniversite talebelerine yurt veya pansiyon sağlamak şeklinde yoğunlaşmakta, bu talebeler de tahsillerini bitirdikten sonra aldıkları tahsil çeşidine göre muhtelif devlet kadrolarında çalışmakta veya cemaatin kendi organizasyonlarında istihdam edilmektedirler.⁴⁴⁴

Konumuz Süleymancı Cemaati'nin Mehdilik anlayışı olduğu için mevzuyu uzatmadan asıl meseleye geçmek istiyoruz.

Süleymancılar Cemaati eskiden olduğu gibi günümüzde dahi tartışma ve çatışmanın odağında olmuş, her cemaat veya grupta olduğu gibi haklarında türlü iddiaların ortaya atıldığı bir oluşum haline gelmiştir. Cemaat hakkındaki iddialardan biri de Mehdilik inancı etrafında kendilerine özgü birtakım inanç ve düşüncelerinin olmasıdır.⁴⁴⁵ Birçok kitap veya internet kaynağı bu cemaat hakkındaki iddialar ile doludur. Bu söylemlerin bir kısmı, sağlam kaynaklara dayanmakla beraber özellikle Mehdilik hakkındaki iddialar bizce abartı ve şüpheler ile doludur. Oysaki bir grup hakkında bir izahat yapılacaksa bu, ya onların yazılı veya sözlü beyanlarına ya da dışa dönük eylemlerine dayanmalıdır. Bu düşünce ile biz bu konuyu aydınlatmak için Süleymancılar Cemaatinin temsilcileri veya onların yanında ilim tahsil etmiş mensupları ile şifahî olarak görüşmek istedik. Bu bağlamda bulunduğumuz vilayette Süleymancılar a ait olduğu bilinen iki ayrı Süleymancı öğrenci yurtlarına bu husus için müracaat ettik. Ancak her iki yurdun yetkilileri de böylesine hassas bir konuyu dillendirme ve herhangi bir beyan yapmanın endişesinden dolayı görüşme talebimizi reddettiler. Birilerinin aracılığı ile başka bir vilayetteki Süleymancı hocalar ile görüşmeyi denediyssek de bunda da başarılı olamadık. Anladığımız kadarıyla ve hatta onların ifadesi ile bu konuları konuşmak fert açısından risk arz etmekte ve hiç kimse mesuliyet kaldırmak istememektedir.

⁴⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 145-149.

⁴⁴⁵ Bkz. Mustafa Akman, "Mehdilik İnancı Özelinde ilmi Çalışmalar ile Günümüz Toplumunun Geleneksel Anlayışı Arasında Görülen Uyuşmazlıklar, Bunun Yansımaları Ve Çözüm Önerileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/51 (Ağustos 2017): 1225.

Nihayet bu konu hakkında bize yardımcı olacağını söyleyen ve kendisi de bu cemaat içinde yaklaşık olarak on yıl kalmış olan bir hoca efendi, görüşme talebimizi olumlu karşılayarak cemaatin Mehdilik anlayışı hakkında kendi bilgi ve tecrübesi muvacehesinde bizimle röportaj yapmayı kabul etti. İsmi ve kimlikliğini gizli tutmamızı talep eden muhatabımızı ifade etmek için röportajımızın yazılı metninde “Yavuz” müstear ismini kullanmayı tercih ettik. Yavuz bey ile görüşmemiz şu şekilde cereyan etti:

Soru:

- Öncelikle bu cemaat mensupları kendisine nasıl hitap edilmesini tercih etmektedir? Cemaat mensupları, Süleymancı denilmesini kabul ediyorlar mı?

Yavuz:

- Cemaat mensupları “Süleymancı, Süleymancılık” gibi olumsuz bir intiba veren ifadeleri kabul etmezler. İlla bir hitap şekli olacaksa o da “Süleymanlı” denilmelidir.

Soru:

- Süleyman Hilmi Tunahan, tarihî bir şahsiyet olarak sizin için ne ifade ediyor, kendisi sizin müşşidiniz mi yoksa diğerleri gibi ilmî şahsiyeti ile tanınmış bir İslam âlimi mi?

Yavuz:

- Süleyman Hilmi Tunahan Hazretleri, Müslümanları irşat ve terbiye etmeyi kendine amaç edinmiş bir müşşittir. Kendisi aynı zamanda klasik usulde eğitim veren çok sayıda medresede tahsil görmüş, muhtelif ilimlerde ihtisas yaparak tahsilini tamamlamış ve bir müddet müderrislik de yapmıştır. Kendisi büyük bir İslam âlimi olmasına rağmen kitap yazmak gibi temel bir gayesi olmamıştır. O daha ziyade eski âlimlerin yazdığı kitapları okuyan ve okutan bir nesil yetiştirmek için ömrünü bu uğurda geçirmiştir.

Soru:

- Süleymancılar Cemaati, Hadis-i Şeriflerde bahsi geçen ve birtakım nitelikleri zikredilen Mehdî inancını kabul ediyorlar mı?

Yavuz:

- Süleyman Hilmi Tunahan Hazretlerinin talebeleri olarak bizler hadis-i şeriflerin İslam dininde hüccet olduğunu ve ister amelî olsun ister itikadî olsun

içerdiği hükümlerin Müslümanları bağladığına inanmaktayız tıpkı her Ehl-i Sünnet mensubunun kabul ettiği gibi. Bu anlamda hadis-i şeriflerde bahsi geçen ahir zaman Mehdî'sini hadislerde geçtiği şekli ile Ehl-i Sünnet inancı çerçevesinde kabul etmekteyiz.

Soru:

- Hadislerde bahsi geçen ve vasıfları belirtilmiş olan Mehdî, belli bir şahsiyet midir, manevî olarak bir cemaat bütünü müdür yoksa zamanı geldiğinde ortaya çıkarak toplumu İslam şeriatı ile idare edecek herhangi bir şahsiyet midir?

Yavuz:

- Ahir zaman Mehdî'si, vakti geldiğinde ortaya çıkarak gayr-i Müslim insanları İslâm dinine davet edecek, İslam dininin gerekliliklerini yerine getirmeyen Müslümanları yola getirecek ve İslam'ı hâkim kılacak bir şahsiyettir. Bu hususları yerine getirdiği vakit elbette beraberinde birtakım kimseler olacaktır. Ama biz, Mehdî'nin manevî bir şahsiyet olduğu veya mecazî bir kavram olduğu gibi hususları kabul etmiyor, bilakis hadis-i şeriflerde zikredildiği şekli ile gerçek bir şahsiyet olduğuna inanıyoruz. Belli bir şahsiyet midir sorusu ise zaten hadis-i şerifler ile cevaplandırılmıştır. Hadis-i şeriflerde Mehdî'nin isminden tutun soy bilgisine varıncaya kadar birtakım özellikleri zaten ifade edilmiştir. Ancak bu vasıfları taşıyan ve dolayısıyla Mehdî kabul edilen şahsiyetin kim olduğunu Allah'tan başkası bilemez.

Soru:

- Süleymancılar, kıyamet öncesinde ahir zaman Mehdî'sinin gelişini gerekli görüyorlar mı?

Yavuz:

- Bizler Hz. Peygamber'in (s.a.v) haber ettiği şekilde Mehdî'nin geleceğine kesin olarak inanmaktayız. Ancak bu "gerekli mi" sorusunun yanıtı görecelidir yani cemaat içinde bu soruya farklı şekilde belki yanıtlar verilebilir. Fakat şu var ki Hz. Peygamber'in gelişini haber ettiği bir gerçek hakkında gerekli mi değil mi şeklinde bir tereddüdün olması sakıncalıdır. Kaldı ki inkârcılığın ve İslam düşmanlığının iyice arttığı ahir zamanda ilahî bir yardım olmadan bu durumdan kurtulmanın mümkün olmadığı aşikârdır herhalde.

Soru:

- Süleymancılara göre Mehdî'nin temel gayesi ve görevi ne olacaktır?

Yavuz:

-İslam şeriatını hâkim kılacak ve batıl görüşleri ortadan kaldıracaktır.

Soru:

- Bazı şahsiyet veya gruplar tarih verircesine Mehdî'nin yakın bir zamanda çıkacağına dair birtakım iddialar ortaya atmışlardır. Mehdî'nin çıkışı için bir tarih vermek veya falan yüzyılda zuhur edecek şeklinde bir tahminde bulunmak mümkün müdür?

Yavuz:

- Mehdî için belli bir tarih yok ama ahir zamanda zuhur edeceği kesindir. Belki içinde yaşadığımız şuanda ahir zamanda olduğumuz söylenebilir. Çünkü küfür hâkim olmuş durumdadır.

Soru:

- Süleymancılara göre Mehdî kimdir? Günümüzde Süleymancılar Cemaatinin Süleyman Hilmi Tunahan'ı Mehdî olarak kabul ettikleri şeklindeki iddialar doğru mudur?

Yavuz:

- Az önce de ifade ettiğimiz gibi Mehdî'nin vasıfları belli ama kimin Mehdî olduğu belirsizdir. Hatta Mehdî'nin kendisi dahi Mehdî olduğunu söylemeyecektir. Bugün cemaat aleyhinde olmadık şeyler söyleniyor, bunlardan biri de Üstazımız hakkında ortaya atılan Mehdilik iddiası. Süleymancılar, Süleyman Hilmi Tunahan Hazretlerini Mehdî olarak görmezler onu mürşit olarak görürler. Mehdilik iddialarıyla alakalı da cemaatte öyle bir inanış söz konusu değildir. Evet, Efendi hazretlerine aşırı bir sevgi ile bağlı olan ve bundan dolayı Efendi Hazretleri için Mehdî vasfını yakıştıran birileri olmuş olabilir, ama cemaatin genel bir kabulü bu değildir. Bunlar hep karalama çalışmasıdır.

Soru:

- Süleyman Hilmi Tunahan Efendinin damadı olan Kemal Kaçar beyin, cemaat içindeki konumu neydi? Cemaat mensupları içerisinde onun "Mesih" olduğunu düşünen kimseler olmuş mudur? Kendisinin bu hususla ilgili bir beyanı olmuş mudur?

Yavuz:

-Kemal Kaçar, Süleyman Hilmi Tunahan Hazretlerinin damadı olup kendisinden sonra bu Kur'an-ı Kerim hizmetini devralıp devam ettiren ve kurslar açan bir kişidir. Kendisi bilindiği üzere bir dönem Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Adalet Partisi'nin Kütahya milletvekilliği görevini de yapmıştır. Cemaatlerin karalandığı ve yıpratılmak istendiği bir dönemde Kemal Kaçar hakkında böyle bir iddianın ortaya atıldığı doğrudur. Kemal Kaçar'a Mesihlik iddiası sorulduğunda buna tepki göstermiş "Benim anam belli babam belli" deyip bunu kesinlikle ret etmiştir.

Şifahî olarak görüştüğümüz muhatabımız, Süleymancılar Cemaati hakkında birçok hususta olduğu gibi bu Mehdilik mevzusu üzerinden de karalama çabasının olduğunu söylemekte ve Mehdilik anlayışı etrafında aslında cemaatin Ehl-i Sünnet çizgisinden ayrılmadıklarını ifade etmektedir. Yavuz bey ile görüşmemiz ve bu hususları aydınlatarak bizi bilgilendirmesi, "Süleymancıların genelinin sır küpü oldukları" şeklindeki düşünceyi bir nebze de olsa zihnimizden izale etmeye sebep oldu. Ancak toplumun bilgilenebilmesi ve cemaat hakkındaki intibainin doğru şekilde şekillenmesi için böylesi görüşme ve diyalogların daha da fazla olması düşüncesindeyiz.

Şahsî kanaatimiz, Süleymancılar Cemaati'nin bu iddialara sessiz kalarak olmadık şeylerin aleyhlerinde söylenmesine seyirci kalacakları yerde ilgili konu olsun başka husus olsun tüm iddia ve söylentilere cevap verme veya kendileri ile alakalı söylenen hususları aydınlatma çabasında olmaları daha isabetli olacaktır. Bu ise Cemaatin temsilcileri tarafından veya onların nezaretinde bir kitap basılması suretiyle veya herhangi bir yayın organı vasıtası ile toplumun bilgilendirilmesi şeklinde olur. Böylece bu cemaat, topluma karşı ve toplum önünde ne kadar şeffaf olduklarını da göstermiş olurlar. Bu hem cemaatin lehine olacak bir adım olmuş olur hem de haklarında ortaya atılan iddiaların iftira olması durumunda tüm toplumu iftiraya ortak etmekten kurtarmak demektir.

Sonuç olarak cemaat mensupları Mehdilik inancını Ehl-i Sünnet inancı çerçevesinde kabul etmektedirler. Hadis rivayetlerindeki Mehdî'yi mecazî anlamda veya bir topluluğun sembolü olarak değil, gerçek bir şahsiyet olarak telakki etmektedirler. Süleymancılara göre ahir zaman Mehdî'si geldiği vakit hak ile batıl savaşında İslam adına mücadele edecek ve İslam'ı dünyaya hâkim kılacaktır.

Süleyman Hilmi Tunahan'ı ise Mehdî olarak değil de bir mürşit olarak kabul etmektedirler.

SONUÇ

İslam Mezhepleri tarihinin gerek ilk dönem makalat kitaplarında gerekse günümüzde kaleme alınan eserlerde en fazla temas ettiği konulardan biri de Mehdilik anlayışıdır. Mehdilik düşüncesi etrafında ortaya çıkan anlayışlar ve bu anlayışlar ekseninde kendini gösteren birtakım hareketler, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanların gündeminden neredeyse hiç eksik olmamıştır. Mehdiliğin hadis rivayetlerine dayandığı gerçeğinden hareketle bir takım fırka veya kesimler, kendi kriterlerine uyan veya hadis rivayetinde yer bulan Mehdî profiline uygun düştüğünü iddia ettikleri kimseleri Mehdî ilân etmişlerdir.

Hicrî ilk üç asır boyunca neredeyse her fırkanın bir Mehdîsi olmuştur. Bazı kimselerin Mehdilik anlayışı sadece bir iddia olmakla sınırlı kalmamış, birtakım olay ve savaşların da en büyük nedeni olmuştur. Bu iddiaların sonucunda meydana gelen hadise veya savaşlarda birçok Müslüman öldürülmüş veya sıkıntılı bir hayata mecbur bırakılmıştır. Tabi ki bu iddialar, üçüncü asırda son bulmamış, günümüze gelinceye dek farklı kimselerin şahsiyetlerinde ortaya çıkmıştır.

İslam tarihinin ilk üç asrı boyunca ortaya çıkan Mehdî hareketlerinin bir kısmı, azınlık gruplar tarafından benimsendiği için zamanla yok olup gitmiştir. Günümüze gelinceye dek bir inanç esası olma özelliğini taşıyan ve halen gelmesi beklenen Şîî fırkası İmâmiyye'nin on ikinci imamı Muhammed b. Hasan el-Askerî'nin Mehdiliği düşüncesi, diğer anlayışlardan farklı olarak varlığını her zaman korumuştur. Şîî âlimler, on ikinci imamın hem nass ile imam olduğunu hem de "el-Mehdî el-Muntazar" olduğunu ispatlamak için ilk dönemden başlayarak günümüze kadar birçok eser kaleme almışlardır.

Hicrî birinci asrın sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan Mehdilik iddia ve hareketleri, hicrî üçüncü asrın sonlarına gelindiğinde Fatımî Devleti'nin kurucusu Ubeydullah el-Mehdî tarafından tekrar gündeme getirilmiş ve kendini Mehdî ilân etmesi ile beraber Mehdî iddiası ile ortaya çıkan ve aynı zamanda bir hâkimiyet kuran tek şahsiyet olarak tarihte yerini almıştır.

Günümüzde ise Mehdilik anlayışı hakkında iki farklı görüşler ortaya atılmıştır. Genel olarak cemaat ve tarikatlar ile toplum içerisinde ilmî şahsiyeti ile tanınmış kimselerin de bulunduğu gelenekçiler olarak nitelenen kesimler, temelini

hadislerin oluşturduğu gerçeğinden hareketle Mehdilik düşüncesini benimsemiş ve inkâr etmemiştir. Bunların içinde birtakım şahıs veya gruplar var ki, bunlar Mehdilik anlayışına farklı yorumlar getirerek, hadislerde geçmediği halde Mehdî'nin çıkış yer ve zamanı gibi temelini nereye dayandırdıkları meçhul birtakım yeni görüşler ortaya atmışlardır. Bunlar da iddia olmanın ötesine geçememektedir.

Toplumdaki diğer bazı kesimler de konu hakkındaki rivayetlerin zayıf olduğu ve üstelik Kur'an-ı Kerim'de geçmediği gerekçesi ile Mehdiliğin asla bir inanç esası olamayacağını iddia etmişlerdir.

Konu hakkındaki kendi kanaatimize gelince, hakikat şu ki, Mehdilik inancı kesin olarak hadislerle dayanmaktadır. Bunların bir kısmı zayıf kabul edilmiş bir kısmı da başka hadislerle çelişir gibi görüldüğü için bir takım yorumlara tabi tutulmuştur. Ancak bu konuda sahih hadislerin de var olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca bu konunun sadece Kur'an-ı Kerim'e dayanmıyor olmasından hareketle, bu anlayışı benimsemiş olanların yanlış ve temelsiz bir düşünceye sahip olduklarını söylemek, büyük bir iddia olur ve bunu ispatlamak ise oldukça zordur.

Sonuç olarak, Mehdilik inancının ilk üç asırdaki tarihi seyrini ele aldığımızda, özellikle sahabe devrinden sonra bu dönemlerdeki Müslümanların Mehdilik anlayışı hakkında yeterince bilgi ve kültür seviyesine sahip olmadıklarını, birtakım şahsiyetler tarafından yanlış bir şekilde yönlendirilebilecek kadar çaresiz olduklarını görmekteyiz. İnsanların bu hassas noktalarını iyi bilen ve kullanmaktan geri durmayan belli şahıslar, hedeflerine ulaşmak için içinde buldukları ortamın şartlarını, kendi planlarına uygun hale getirerek bu saf niyetli insanları yönlendirmeyi başarmışlardır. Bu durum, "Mehdilik düşüncesinin çaresiz insanların sığındığı bir liman olduğu" fikrinin doğal olarak en büyük dayanağıdır. Mehdilik inancının başlangıçtan üçüncü asrın sonuna gelinceye dek, Mehdî iddiası ile ortaya çıkan farklı profildeki şahsiyetlerin içindeki oldukları türlü hadiseler göstermektedir ki, çaresiz insanların kendilerini kurtarmak ve adalet sistemini kendi çabaları ile sağlamak yerine başkalarından medet ummaları, söz konusu hadiselerdeki şahsiyetlerin başarısından ziyade toplumun acizliğinden kaynaklanmaktadır. Kendi ideallerini gerçekleştirmekten aciz olan ve türlü korkuları olan toplumlar, maalesef tarih boyunca bu tür şahsiyetlerin kurtarıcı yalanlarına alet olmuş ve birçok acıların yaşanmasına neden olmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Abdi Rabbih, Ebû Amr Şehabeddin Ahmed b. Muhammed el-Endülüsî. *el-I'kdu'l-ferid*. 1. bs. Beyrut: Daru'l-Kutübü'l-İlmiyye, 1404.
- A Haber. "Cübbeli Ahmet Hoca: Şam İslam'ın Merkezi Olacak". Erişim: 25 Nisan 2019. <https://www.ahaber.com.tr/din/2015/12/19/cubbeli-ahmet-hoca-sam-islamin-merkezi-olacak>.
- Akkuş, Mehmet. "Coşan, Mahmut Esat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. ek-1: 269, 270. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Akman, Mustafa. "Mehdilik İnancı Özelinde ilmi Çalışmalar ile Günümüz Toplumunun Geleneksel Anlayışı Arasında Görülen Uyuşmazlıklar, Bunun Yansımaları Ve Çözüm Önerileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/51 (Ağustos 2017): 1209-1233.
- Algar, Hamid. "Hâlid el-Bağdadî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 283-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Algar, Hamid. "Hasan el-Askerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 16: 289. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Apaydın, Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. 2. bs. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2016.
- Askalanî, Ahmed b. Ali b. Hacer. *Fethu'l-bari şerhu sahih-i'l-Buhari*. Beyrut: Dârü'l-Marife, h.1379.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. 9. bs. (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2016.
- 'Aynî, Muhammed b. Ahmed Bedreddin. *'Umdetu'l-kâri şerhu sahih-i'l-Buhari*. Beyrut: Dârü İhya-i't-Tûrâs.
- Bağdadî, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed. *el-Fark beyne'l-fırak*. 2. bs. Beyrut: Daru'l-Afaki'l-Cedide, 1977.
- Baybal, M. Sami. *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İsa'nın Âkibeti Meselesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

- Bediüzzaman, Said Nursî. *Emirdağ Lâhikası-I*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1997.
- Bediüzzaman, Said Nursî. *Mektubat*. “On Beşinci Mektup”. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.
- Bediüzzaman, Said Nursî. *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1997.
- Bediüzzaman, Said Nursî. *Sözler*. “Yirmi Dördüncü Söz”. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.
- Bediüzzaman, Said Nursî. *Şualar*. “Beşinci Şua”. 7. bs. (İstanbul: RNK Neşriyat, 2012), 592.
- Beyzâvî, Nâsirüddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazî. *Envârû't-tenzîl ve esrârû't-te'vîl*. Beyrut: Dârü İhyâ-i't-Tûrâsî'l-'Arabî, 1418.
- Bilmen, Ömer N. *Kuran-ı Kerim Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Brockelmann, Carl. *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*. çev. Neşet Çağatay, 2. bs. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.
- Buhârî, Abdülaziz b. Ahmet b. Muhammed Alaeddin. *Keşfü'l-esrar şerhü usûli'l-Pezdevi*. Dârü'l-Kitabi'l-İslami.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah. *es-Sahih*. 1. bs. thk. Muhammed Züheyr b. Nasır. Beyrut: Dârü Tavki'n-Necât, 2001/1422.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah. *Tarih-û'l-kebir*. Hindistan: Dâiratü'l-Me'arifi'l-Osmaniyye, t.y.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslamî Akımlar*. 3. bs. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Canbulat, Mehmet. vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Razî el-Hânefî. *Âhkâmû'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü İhyâ-i't-Tûrâs, 1405.

- Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekir b. Eyyub b. Sa'd Şemseddin b. Kayyim. *el-Menarû'l-munif fi's-sahih ve'd-daîf*. 1. bs. Halep: Mektebetu'l-Matbu'atu'l-İslamiyye, 1970.
- Coşan, M. Esad. *Güncel Meseleler*. haz. Metin Erkaya. Sincan: 1995.
- Coşan, Mahmut Esad. "Kotku, Mehmet Zahit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 227, 228. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Cübbeli Ahmet Hoca. "Mehdî ve İsâ Aleyhimessemâ'ın Geleceğine İnanmak Müslüman Olmanın Şartı mıdır?". Erişim: 25 Nisan 2019. <https://www.cubbeliahmethoca.com.tr/tr/sohbetler/kisa-sohbetler/Mehdî-ve-isa-aleyhimessemâ-in-gelecigine-inanmak-musluman-olmanin-sarti-midir-46030>.
- Çağatay, Neşet. vd. *İslam Mezhepleri Tarihi*. 2. bs. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hâkîm ve Meâl-i Kerîm*. 8. bs. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1974.
- Daftary, Farhad. "Muhammed b. İsmail el-Mektûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 30: 544-545. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Daşbadem, İlknur. *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihi Hareketler*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: 1970.
- Ebi Şeybe, Ebû Bekir b. Ebi Şeybe Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman el-'Absî. *el-Musannef fi'l-ehadis ve'l-âsar*. 1. bs. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, h.1409.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. 'Amr el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünen*. thk. Yasir Hasan, İzzeddin Dali, 'İmad et-Tâyyar. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2017.
- Ekinci, Muhammed Salih. *Hüccet Değeri ve Tedvin Açısından Sünnet*. çev. Metin Yiğit. 3. bs. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.

- Ekinci, Mustafa. *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka planı*. 2. bs. İstanbul: Beyan Yayınları, 2010.
- Eş'arî, Ebû Hasen Ali b. İsmail. *Makalâtü'l-İslamiyyîn va'htilafu'l-musallîn*. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2015.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. "Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. 1: 117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. "Abdullah b. Muaviye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 1: 118-119. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. "Abdullah b. Sebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 1: 133-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. 3. bs. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. *Kādiyânilik (Ahmediyye Mezhebi)*. 1. bs. İzmir: İstiklâl Matbaası, 1986.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. "Mesih Ve Mehdî İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)". *AÜİFD*, 25(1981): 179-214.
- Firuzâbâdî, Muhammed b. Yakub Mecdu'd-Din Ebû Tahir. *Tenvirü'l-mikbās min tefsiri İbn Abbas*. 5. bs. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İ'lmiyye, 2012.
- Gölpınarlı, Abdalbaki. *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*. 1. bs. İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1969.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*, 1. bs. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Gündüz, Şinasi. *Hristiyanlık*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.
- Gündüz, Şinasi. Aydın, Mahmut. *Misyonerlik*. 1. bs. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- Gönenç, Halil. *Günümüz Meselelerine Fetvalar*. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1998.
- Güneş, Hüseyin. "İslam Tarihinin İlk Mehdîsi: Muhammed b. el-Hanefiyye", *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirimleri*. Ed. Mehmet Tıraşçı, Hasan

- Özalp, Maruf Çakır. 135-158. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- Hakyemez, Cemil. *Gaybet İnanıcı ve Şiilik'teki Yeri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Hallaf, Abdulvehhab. *İlmü usûli'l-fikh*. Kahire: Dârû'l-Hadis, 2003.
- Hammad, Ebû Abdullah Nu'aym b. el-Hammad b. Muaviye b. Haris el-Huzâi el-Mervizî. *el-Fiten*. Kahire: Mektebetü't-Tevhid, h.1412.
- Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Hanbel b. Hilal el-Esed eş-Şeybânî. *Müsned*. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Harman, Ömer Faruk. "İsa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 22: 465-72. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Hazzaz, Ali b. Muhammed b. Ali Ebû'l-Kâsım el-Kummî. *Kifâyetü'l-âsâr*. thk. Musa Kâzım el-Müsevî, 'Ukâyl er-Râbi'î. 1. bs. Kûm: Nûru'l-Envâr, 1430.
- Heysemî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebi Bekir. *Mecmâ'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. thk. Hüsamettin Kudsi. Kahire: Mektebetü'l-Kudsi, 1994.
- Heytemî, Şehabeddin Ahmed b. Hacer. *el-Kavlü'l-muhtasar fi a'lamati'l-Mehdî el-Muntazar*. Dimeşk: Dârû't-Tâkva, 2008.
- Hın, Mustafa Said. Lehham, Bedi' es-Seyyid. *el-İzâh fi 'ulûmi'l-hadis ve'l-istilah*. 5. bs. Beyrut: Dârû'l-Kelimi't-Tayyib, 2004.
- Himyerî, Nişvan b. Said. *el-Hürû'l-tyin*. thk. Kemal Mustafa. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1948.
- Hurşidî, Vahid. "İbn Teymiyye'nin Hz. Mehdî Hakkındaki Görüşlerinin Tenkidi". *Misbah- İslami Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 15 (Kış 2019): 59-76.
- Işık, Hüseyin Hilmi. "Hayatı". Erişim: 26 Nisan 2019. <http://www.huseyinhilmiisik.com>.
- Işık, Hüseyin Hilmi. *Tam İlmihal Se'âdet-i Ebediyye*. 130. bs. İstanbul: Hakikat Kitabevi Yayını, 2014.

- İtr, Nureddin Muhammed el-Halebi. *Haberû'l-vahid es-sahih ve eserûhû fi'l-ameli ve'l-akideti*. 11. bs. Dimeşk: Mecelletû't-Türasi'l-Arabi, h. 1403.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan. *Tarihû Dimeşk*. thk. Amr b. Gurâme 'Amravî. Daru'l-Fikri, 1995.
- İbn Bâvebeyh, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Kummî. *Kemâlî'd-din ve temâmü'n-ni'me*. tsh. Hüseyin el-Â'lemî. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'l-Â'lemî, 1991.
- İbn Bâvebeyh, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Kummî. *Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed Ebû Zeyd. *el-'ibar*. thk. Halil Şehade. 2. bs. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed Ebû Zeyd. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadirî Ugan. 4. bs. İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
- İbn Hallikan, Ebû'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr. *Vefayâtü'l-a'yan ve enba-i ebnai'z-zaman*. 1. bs. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Daru's-Sadr, 1994.
- İbn Hibban, Muhammed İbn Ahmed el-Büstevî. *es-Sahih*. thk. Şuayb Arnavud. 1. bs. Beyrut: Müessetü'r-Risale, 1988.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fedâ İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kûreşî. *el-Bidaye ve'n-nihaye*. Daru'l-Fikr, 1986.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fedâ İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kûreşî. *Tefsirû'l-Kur'âni'l-'Azîm(ibn Kesir)*. 1. bs. Beyrut: Dârü'l-Kûtübü'l-İ'lmîyye, 1419.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Me'arif*. thk. Servet Ukkâşe. 2. bs. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1992.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Ebû Abdullah el-Kazvinî. *Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Kahire: Dârü İhya-i'l-Kütübü'l'Arabiyye, t.y.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebû'l-Fazl Cemaleddin el-Ensârî el-İfrikî. *Lisânû'l-'Arab*, 2. bs. Beyrut: Dârü İhya-i't-Tûrâsi'l-'Arabî, 1997.
- İbn S'ad, Ebû Abdullah Muhammed. *Tabakatü'l-kübra*. 1. bs. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kutübü'l-İlmiyye, 1990.
- İbnü'l-Esir, Ebû Hasan b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kamil fi't-tarih*. 1. bs. thk. Ömer Abdüsselam Tedmiri Beyrut: Daru'l-Kutübü'l-'Arabî, 1997.
- İbnü'l-Murtaza, Ahmed b. Yahya. *Tabakatü'l-Mutezile*. thk. Suzana R. Wilzer. Beyrut, 1380/1961.
- İbnü'n-Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. 2. bs. Beyrut: Daru'l-Marife, 1997.
- İhvanlar Net. "Mehdî ve Mehdî'nin Gelişi". Erişim: 25 Nisan 2019. <https://ihvanlar.net/2015/09/25/Mehdî-ve-Mehdî'nin-gelisi/>.
- İlhan, Avni. "Gaybet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 13: 410-412. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- İsfâhanî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed Ebû'l-Ferec. *Mekâtilu't-Tâlibiyyîn*. thk. Seyyid Ahmed Sakar, 4. bs. Beyrut: Müessesetü'l-Â'lemî, 2006.
- İsfâhanî, Ragıp Ebû'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fi gâribi'l-Kur'an*. thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdî. Beyrut: Dârü'l-Kalem, h.1412.
- İsferâyînî, Ebü'l-Muzaffer Tahir b. Muhammed. *et-Tabsîr fi'd-dîn ve temyizi'l-fırkati'n-nâciye 'ani'l-fıraki'l-hâlikîn*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. 1. bs. Lübnan: Alemü'l-Kütübi, 1983.
- İsmailğa Câmiası. "Hazreti Hasan". Erişim: 24 Nisan 2019. <https://www.ismailaga.org.tr/hazreti-hasan-radiyallahu-anh-efendimiz>.
- Kâdeh, Mahmud b. Abdurrahman. *Mûcizû tarihi'l-Yâhūd ve'r-reddû 'ale b'adi mezâ'imihimi'l-bâtile*. Medine: el-Câmi'atü'l-İslamiyye, h. 1418.
- Kandemir, M. Yaşar. "Câbir b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 6: 530-532. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Karaman, Hayrettin. vd. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. 17. bs. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Kardavî, Yusuf. *el-İman ve'l-hayat*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1979.
- Kesik, Derya Yörük. *Said Nursî'nin Risalelerinde Mehdilik Telâkkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Kettanî, Muhammed b. Ca'fer. *Nazmu'l-mütenasire min'l-hadis'l-mütevaitire*. 2. bs. Mısır: Dârû'l-Kütübü'l-Selefiye.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*. İstanbul: Ensar yayınları, 2013.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihi Süreç İçerisinde Sebeyye*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Kummî, S'ad b. Abdullah Ebû'l-Halef Eş'arî. *Kitabu'l-makâlât ve'l-fırak*. thk. Muhammed Cevat Meşkûr. Tahran: Müessesetü'l-Matbu'at-ı Atafî, h.1341.
- Kurra'u'n-Neml, Ali b. el-Hasan el-Hünaî el-Ezdî Ebû'l-Hasen. *el-Müntehâb min kelâmi'l-'Arâb*. thk. Muhammed b. Ahmed el-Ömerî. Câmi'atü'l-Ümmi'l-Kürâ: 1989.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir b. Ferh el-Ensari el-Hazrecî Şemseddin, *el-Cami'u li ahkâmi'l-Kur'ân*. 2. bs. Kahire: Dârû'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964).
- Küleynî, Muhammed b. Yakub. *Usûlû'l-kâfi*. 1. bs. Beyrut: Dârû'l-Murtezâ, 2005.
- Mahallî, Celaleddin Muhammed b. Ahmed. Suyutî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyutî. *Tefsiru'l-Celaleyn*. 17. bs. Beyrut: Dârü İbn Kesir, 2016.
- Malatî, Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman Ebû'l-Hüseyin. *et-Tenbihû ve'r-reddû 'alâ ehl-i'l-ehvâi ve'l-bidâ'*. tlk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. 2. bs. Beyrut: Mektebetu'l-Me'arif, 1968.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürücü'z-zeheb*. 1. bs. thk. Kemal Hasan Mer'î. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2005.

- Mukaddem, Muhammed Ahmed İsmail. *el-Mehdî*. 8. bs. İskenderiye: Dârü'l-‘Âlemiyye, 2004.
- Mustafa, İbrahim. vd. *el-Mu‘cemû'l-vâsût*. 4. bs. Kahire: Mektebetü’ş-Şûrûku’d-Devliyye, 2004.
- Muzaffer, Muhammed Rıza. *Şîa İnançları (Akaidü'l-İmamiyye)*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1978.
- Nesefî, Ebû'l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hafizuddin. *Medârikü't-tenzîl ve hâkâikü't-te'vîl*. 1. bs. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tâyyib, 1998.
- Nevbahtî, Hasan b. Musa. *Fırakû'ş-Şîa*. 1. bs. Beyrut: Menşuratü'r-Rıza, 2012.
- Nisabûrî, Ebû Abdullah el-Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdeveyh b. Nu‘aym b. Hakem. *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahihayn*. 1. bs. Beyrut: Dârü'l-Kûtübü'l-İ‘lmiyye, 1990.
- Onat, Hasan. “Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?”. *Uluslar Arası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Mehmet Tıraşcı. 637-652. Sivas: Cumhuriyet üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- Onat, Hasan. “Prof. Dr. E. Ruhi Fığlalı ile Keşif Yolculuğu”. Erişim: 21 Nisan 2019. <http://www.hasanonat.net/index.php/features/module-variations/102-prof-dr-e-ruhi-f-glal-ile-kesif-yolcugu-soeylesi-hasan-onat>.
- Onat, Hasan. “Şiiliğin Doğuşu Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997): 79-117.
- Onat, Hasan. vd. *İslam Mezhepler Tarihi El Kitabı*. 4. bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*. 4. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Öz, Mustafa. “Ca‘fer es-Sadık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 7: 1-3. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Öz, Mustafa. “Ebû Abdullah eş-Şîi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 10: 85-87. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Öz, Mustafa. vd. "İsmâiliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. 23: 128-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Keysaniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 25: 362-364. İstanbul: TDV Yayınları 2002.
- Öz, Mustafa. "Mehdilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 28: 384-386. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Öz, Mustafa. "Mehdî el-Muntazar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 28: 376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Öz, Mustafa. "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 30: 489-490. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Öz, Mustafa. "Muhammed b. el-Hanefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 30: 537-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Öz, Mustafa. "Muhammed el-Bâkır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 30: 506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Öz, Mustafa. "Musa el-Kâzım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 31: 219-221. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öz, Mustafa. "Ubeydullah el-Mehdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1. bs. 42: 23-25. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Razî, Fahrettin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. hasan b. Hüseyin et-Teymî. *Mefâtiḥü'l-gayb-Tefsîru'l-kebir*. 3. bs. Beyrut: Dârü İhya-i't-Turâsi'l-Arabî, 1420.
- Sabri, Amir Hasan. *Hücciyetü haber-i'l-âhad fi'l-akaidi ve'l-ahkâm*. Medine: Mecmau' Melik Fehd.
- Safedî, Selahaddin Halil b. Eybek. *el-Vâfi bi'l-vefâyat*. thk. Ahmed el-Arnaut, Türkî Mustafa. Beyrut: Dârü İhya-i't-Tûras, 2000.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*. 1. bs. Isparta: 2001.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Dinlerde Mehdî Tasavvurları*. Samsun: Sidre Yayınları, 1997.

- Sehâvî, Şemseddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebi Bekir b. Osman b. Muhammed. *Fethû'l-mûğis bi şerhi elfiyyeti'l-hadis*. Mısır: Mektebetu's-Sünne, 2003.
- Suyutî, Celaleddin Abdurrahman. *el-A'rfû'l-verdi fi ahbari'l-Mehdî*. Dımeşk: Dârû't-Takva, 2008.
- Suyutî, Celaleddin Abdurrahman. *el-Hâvi li'l-fetvâ*. Beyrut: Dârû'l-Fikir, 2004.
- Suyutî, Celaleddin Abdurrahman. *Şerhû İbn Mâce*. Kıratşi: Kadimî Kütüphane.
- Şaban, Zekiyyuddin. *Usûlü'l-fikhi'l-İslami*. İstanbul: İrşad kitabevi, 2016.
- Şehristanî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebi Bekir Ahmed Şehristanî. *el-Milel ve'n-nihal*, tsh. Ahmed Fehmi Muhammed. 2. bs. Beyrut: Dârû'l-Kûtübü'l-İlmiyye, 1992.
- Şeybe, Abdulkadir. *Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri*. çev. İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.
- Taberanî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb b. Mutayyar el-Lahmî eş-Şâmî Ebû'l-Kâsım. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Tarık b. İvazullah, Abdülmuhsin b. İbrahim. Kahire: Daru'l-Haremeyn.
- Taberanî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb b. Mutayyar el-Lahmî eş-Şâmî Ebû'l-Kâsım. *el-Mu'cemül-kebir*. thk. Hamdi b. Abdülmecid. 2. bs. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Tâberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Kesir b. Gâlib el-'Amilî Ebû Ca'fer. *Cami'u'l-beyân fi te'vîlü'l-Kur'ân*. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Tâberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Kesir b. Gâlib el-'Amilî Ebû Ca'fer. *Târihû't-Tâberî (Târihû'l-ümem ve'l-mülük)*. 2. bs. Beyrut: Dârû İhya-i 't-Tûrâs, 1387.
- Tahhan, Mahmut. *Usulü'-tahrîç ve dirâseti'l-esanîd*. 3. bs. Riyad: Mektebetu'l-Mâ'arif, 1996.
- Tâmir, Âmir. *Ubeydullah el-Mehdî*. 1. bs. Dârû Dımeşk, 1980.

- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dâhhak. *Sünen*. Beyrut: Dârû'l-Garbi'l-İslamî, 1998.
- Ünal, Zeki. *Hz. İsa'nın Dönüşü Meselesi*. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Waardenburg, Jacques. "Mesih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 29: 306-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Mehdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 28: 371-74. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Yazır, Elmalılı M.Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2008.
- Yiğit, İsmail. "Muhtar es-Sekafî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. bs. 31: 54-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yönem, Ahmet. *Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Siyer-i a'lami'n-nübelâ*. Kahire: Daru'l-Hadis, 2006.
- Zemâşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed Cârullah. *el-Keşşâf 'an hâkâiki gavâmidû't-tenzîl*. 3. bs. Beyrut: Dârû'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417.